

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Ádám Attila L. Ki volt valójában az ószövetségi Sisák fáraó?	351
Oláh Sándor Diktatúra a mindennapokban 3. Gellérd Imre mindennapi félelmei (1958–1959)	369

MŰHELY

Bartha-Pál Aba Adatok az <i>Imakönyv. Unitárius imádságok</i> kiadástörténetéhez	386
Nagy László (közlő) Kelemen Lajos történész levele.	392

SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Székely Kinga Réka Isten előtt ne szégyenüljek meg	395
A langyosat kiköpi az Isten	400
Engedd a hajnalcsillagot felkelni szívedben	404
Adventi üzenet a származás árnyékában.	409
Ledán M. István Vigasztalások: vigasztalás tehetetlenségben	413
Vigasztalások: vigasztalás szomorúságban	418
Vigasztalások: vigasztalás szegénységben	422
Vigasztalások: vigasztalás kudarcban	427

Kovács Sándor	
„Nem hagylok magadra téged, és nem hagylok el.”	432
Láttuk az ő csillagát	438

KÖNYVSZEMLE

Restás Attila: TÓTH Gergely, <i>Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)</i> (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016), 236 old.	443
Gaal György: <i>Sub specie æternitatis. Járosi Andor folyóiratokban megjelent összegyűjtött írásai</i> , szerk. BENKŐ Timea (Kolozsvár: Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2019), (Bibliotheca Augustana Transsylvanica 5.), 448 old.	448
Kivonatok	458

TANULMÁNYOK

Ádám Attila L.¹

Ki volt valójában az ószövetségi Sisák fáraó?

„Még a kerek aranypajzsokat is elvitte [Sisák], amelyeket Salamon csináltatott.”
(2Krón 12,9)

Bevezetés

A héber Bibliában gyakran olvashatunk történeti eseményekről, az egyiptomi tartózkodástól (Kr. e. feltehetően 1600–1200) a bírák korán át az egyesített királyság (Kr. e. 1030–930, Saul, Dávid és Salamon kora) és a kettéosztott királyság (Júda és Izrael) koráig (Kr. e. 930 után). A Hettita Birodalom, Asszíria és Babilónia uralkodói mellett elsősorban az egyiptomi fáraók tűnnek fel, gyakran név nélkül vagy az egyiptomi forrásokhoz képest más néven az Ószövetség könyveiben.² Ebben közrejátszott az is, hogy a Sínai-félsziget felől a levantei és a filiszteus partvidék, valamint a kereskedelmi útvonalak ellenőrzése és ezáltal a

¹ Dr. ÁDÁM Attila L. (Gyula, 1958) okl. mezőgazdasági mérnök, növénypatológus, a biológiai tudomány kandidátusa (PhD), tudományos főmunkatárs. Vallástörténeti, illetve bibliatudományi tanulmányai az utóbbi tíz évben Magyarországon (*Unitárius Élet*, Budapest, *PoLíSz* folyóirat, Kráter Kiadó) és könyvfejezetként a *Az Egység tükröződései. Unitárius teológiai tanulmányok* c. kötetben jelentek meg. Elérhetősége: adamattla58@gmail.com.

² David ROHL, *A Test of Time: The Bible – from Myth to History* (London: Century, 1995), 21–56. AEÁ-beli kiadás: *Pharaohs and Kings: A Biblical Quest* (New York: Crown Publishers, 1995). Magyarul: *Fáraók és királyok. A Biblia – a mítosztól a történelemig* (Debrecen: é. n. Gold Book); Pat ALEXANDER és David ALEXANDER, *The Lion Handbook to the Bible* (Oxford: Lion-Hudson Publishing, 2009), 157., 289., 319–320.; *József és Aszeneth*, ford. BOLYKI János (Kolozsvár: Koinónia, 1995), 9–42. Érdemes megjegyezni, hogy ebben a nehezen besorolható műfajú (rabbiniikus haggada vagy deuterokanonikus, missziói, vallási, szerelmi – kevert műfajú – regény?) műben, hasonlóan József bibliai történetéhez (1Móz 37,39–50 és 1Móz 41,41–45), név szerint nem említik a fáraót.

Nílus-delta védelme Egyiptom stratégiai érdekkörébe tartozott. Ez a geopolitikai helyzet – megszakításokkal bár, de – egészen Asszurbanipal (Assur-bán-apli, uralkodott Kr. e. 668–631/629?) asszír király Kr. e. 664-ben bekövetkezett egyiptomi hadjárataig tartott, amikor kifosztotta a fővárost, Thébát. Ez a több forrásból ismert dátum egyben az egyiptomi és a bibliai kronológia szinkronizációjának is egyik elfogadott kiindulópontja.³ A további abszolút kronológiai időszámítást és szinkronizációt több körülmény is nehezíti, a kánaánita/izraelita írásos és régészeti leletek viszonylagos hiánya mellett az ókori bibliai és egyiptomi időszámítási módszer, amely az ún. regnális időszámítást alkalmazta. Ez a módszer a történeti eseményeket a királyok uralkodási évéhez kapcsolta. Például ezért említik a kadesi csatát II. Ramszesz uralkodásának ötödik évében (hagyományos kronológia szerinti Kr. e. 1275).⁴ Cikkünkben a történeti eseményeken túlmenően abszolút kronológiai szempontból is elemezzük az egyik-másik fontos szinkronizációs pontot,⁵ az ószövetségi Sisák fáraó és a jeruzsálemi templom kifosztásának a történetét (Kr. e. 925), aki ezen a néven más forrásban nem fordul elő. A zsidó állam történetében ez a zavaros időszak Salamon uralkodását követően az egyesített királyság felbomlásával, Egyiptom esetében pedig a harmadik átmeneti korról (háak, XXI–XXII. dinasztia), illetve az ezt megelőző újbirodalom utolsó dinasztiáival (XIX–XX. dinasztia) eshet egybe. Az óriási irodalmi háttérrel rendelkező tudományos kutatási anyag eddig két-három fáraóval próbálta azonosítani a bibliai Sisákot. A ma is általánosabban elfogadott, korábbi kronológiai érvelés Kitchen hagyományos kronológiája alapján⁶ – néha elismerve az ellentmondásokat is⁷ – a XXII. dinasztia első fáraójával, I. Sosenkkel azonosítja a bibliai Sisákot.

Először az ószövetségi Királyok könyve és a Krónikák könyve Sisák fáraóra vonatkozó részeit, azaz a történeti eseményeket tekintjük át. Ezt követően a má-

³ ROHL, *A Test of Time...*, 21–56.

⁴ ROHL, *A Test of Time...*, 21–56.

⁵ A hagyományos egyiptomi kronológia további sarokpontjaival, az Ebers-naptárral és a II. Ramszesz korabeli Leiden-papirusz lunáris adataival (egyébként sem a hákra vonatkoznak) nem tudunk foglalkozni, mivel cikkünk tárgya a Sisák/Sosenk probléma, de nem lehet célja az egyiptomi kronológia teljes körű kritikai tárgyalása, már terjedelmi korlátok miatt sem. A radiokarbonos kormeghatározás alkalmazásáról azonban röviden szólunk a későbbiekben.

⁶ Kenneth A. KITCHEN, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100–650 B.C.)* (Warminster: Aris and Phillips, 31996), 608.

⁷ „Bubastite Portal”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://en.wikipedia.org/wiki/Bubastite_Portal, „Shoshenq I”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., <https://en.wikipedia.org/wiki/ShoshenqI>.

sik írásos forrást, I. Sosenk (Hedzsheperré-szetepenré, Kr. e. 945–924, más magyar írásmód szerint Sesonk) fáraó karnaki (Luxor mellett) győzelmi reliefjét és a megiddói (Izrael) töredékét ismertetjük,⁸ majd a két forrást tartalmi szempontból kritikailag elemezve megvizsgáljuk az eddig publikált többi azonosítási lehetőséget is.⁹

A tanulmány célja egy, az elfogadottól eltérő, de részben vagy egészben több kutató által is képviselt álláspont ismertetése, illetve tényszerű ütköztetése a hivatalosan elfogadott nézőponttal. Ez az álláspont azonban mégis megfontolandó és elgondolkodtató érveket tartalmaz, és új történeti környezetbe helyezi a kérdéses bibliai elbeszélést is.

Különös kultúrtörténeti érdekessége a tágabb témának, hogy a polihisztor fizikus, Sir Isaac Newton a kronológia egyik első szakértője is volt, és a hieroglif írás megfejtése (1822) előtt közel száz évvel foglalkozott a bibliai Sisák fáraó azonosításával a *The Chronology of Ancient Kingdoms Amended* (1728) című posztumusz megjelent művében.¹⁰

Az ószövetségi Sisák fáraó

A bibliai alaptörténetben a Királyok könyve és a Krónikák könyve szerint Roboám (Kr. e. 931–913), Júda királya uralkodásának ötödik évében Sisák fáraó *Jeruzsálem* (kiemelés tőlem, a későbbiekben ezt külön nem jelöljük a saját és idézett bibliai vagy más szövegben) ellen vonult: „Sisák, Egyiptom királya tehát fel-

⁸ Az alábbi munkák alapján: ROHL, *A Test of Time...*, 125–134., „Bubastite Portal”, „Shoshenq I” – Wikipédia, „Shoshenq Megiddo fragment”, Center for Online Judaic Research, letöltve: 2020. szeptember 3., http://cojs.org/shoshenq_megiddo_fragment/. A sérült megiddói töredék tartalmazza Sosenk nevét, de bővebb felvilágosítást (a régészeti feltárás adatai hiányosak) nem ad. Feltehető, hogy a fáraó kapcsolatba került a várossal, amelyet a karnaki városlista támaszt alá, ahol Megiddó szintén szerepel

⁹ ROHL, *A Test of Time...*, 125–134., 145–151., 155–177., 360–361., 367.; Eve ENGEL-BRIGHT, „The Biblical Shishak was Heqakheperre Sheshonk II/a”, Academia.edu, letöltve: 2020. szeptember 3., [https://www.academia.edu/1867872/Biblical_Shishak_was_Heqakheperre_Sheshonk_Ia.](https://www.academia.edu/1867872/Biblical_Shishak_was_Heqakheperre_Sheshonk_Ia;); T. Leiland SAGRILLO, „Shoshenq I and biblical Šīšaḳ: A philological defense of their traditional equation”, in *Solomon and Shishak: Current perspectives from archaeology, epigraphy, history and chronology: Proceedings of the third BICANE colloquium held at Sidney Sussex College, Cambridge 26–27 March, 2011*, szerk. Peter JAMES, Peter Gert VAN DER VEEN, Robert M. PORTER (Oxford: Archaeopress, 2015), 61–81., letöltve: 2020. szeptember 3., <https://www.centuries.co.uk/bar-2732-v2.pdf>; Ronald WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq: A Disambiguation”, *Journal of the American Oriental Society* 139, 2. sz. (2019): 487–500.

¹⁰ ROHL, *A Test of Time...*, 390.

vonult *Jeruzsálem* ellen, és elvitte az Úr templomának a kincseit meg a királyi palota kincseit, mindent elvitt. Még a kerek aranypajzsokat is elvitte, amelyeket Salamon csináltatott.” (2Krón 12,9)¹¹

Ezt a leírást néhol összefüggésbe hozták a frigyláda eltűnésével a templom belső szentélyéből, bár a szöveg erre külön nem utal,¹² hacsak a „mindent elvitt” kifejezést nem így értelmezzük. A kincsek nagyságára utalhat, hogy I. Oszorkon (Kr. e. 922–887) fáraó, I. Sosenk fia, uralkodása első négy évében állítólag 383 tonna aranyat és ezüstöt adományozott egyiptomi templomoknak.¹³

Sisák fáraó története valójában Salamon uralkodásáig nyúlik vissza, amikor Jeroboám (Kr. e. 931–910), Nebát fia fenyegette Salamon uralmát: „Salamon meg akarta öletni Jeroboámot, Jeroboám azonban [...] Egyiptomba menekült Sisákhhoz, Egyiptom királyához. Ott is maradt Egyiptomban Salamon haláláig.” (1Kir 11,40)

A Biblia leírása szerint Sisák hozzáadta Jeroboámhoz saját felesége nővérét (a Septuaginta név szerint is megemlíti, hogy Tekemina nővére Ano¹⁴ volt). Salamon halálát (Kr. e. 930) követően Jeroboám visszatért *Izraelbe* és a tíz északi törzs¹⁵ őt választotta királynak. Jeroboám Sikemben alapított új fővárost, és új kultikus helyeket is létrehozott (Bél-Él és Dán), ahol nem lévita papokat alkalmazott.¹⁶ Mindeközben Roboám *Jeruzsálemben és Júdában* (a korábbi egységes királyság déli részén) uralkodott:

¹¹ A bibliai idézeteket a Magyar Biblia Tanács fordítása alapján adjuk. Letöltve: 2020. szeptember 3., <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/KalvinK-biblia-a-magyar-biblia-tanacs>.

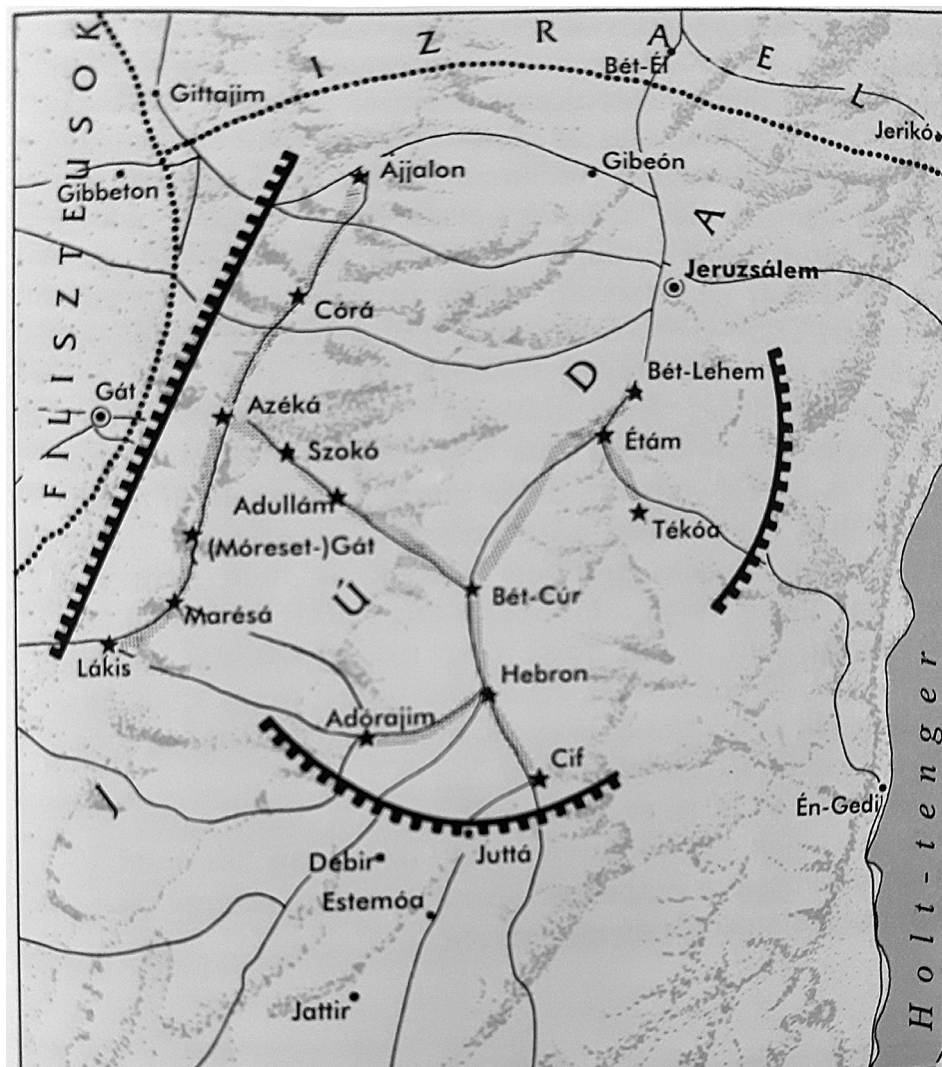
¹² Eric H. CLINE, *Éden és Exodus. Bibliai rejtélyek nyomában*, ford. BENKE László (Budapest: Geographia Kiadó, 2010), 121–153.

¹³ „Bubastite Portal”

¹⁴ 1 Kings 12:24e, *New English Translation of the Septuagint*, letöltve: 2020. szeptember 3., <http://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/11-3reigns-nets.pdf>

¹⁵ Kivétel volt Benjámín törzse Jeruzsálem környékén (2Krón 11,5–12).

¹⁶ ROHL, *A Test of Time...*, 125–134.; *Bibliai Atlasz*, szerk. Yohanan AHARONI és Michael AVI-YONAH (Jeruzsálem–Budapest: Carta – Szent Pál Akadémia, 1999), 90–91. Az atlasz térképet közöl a megerősített júdai városokról és I. Sosenk fáraó (nehezen érthető, de Sisák nevét nem is említi meg) hadjáratáról. Bár elismeri a júdai dombvidéken lévő városok hiányát a karnaki listából, de a Negeb-sivatagban (Júdatól délre) és a Jordán-völgyben való hadjáratot a karavánutak ellenőrzésével magyarázza. Gibeon nevének a karnaki listában való előfordulása alapján feltételezi, hogy Sosenk innen sarcolta meg a közeli (15 km) Jeruzsálemet (1. ábra). A térkép szerint a hadjárat valószínűleg érinthette az új izraeli székhelyet, Sikemet, majd Adam[oh] érintésével a transzjordán vidéken át Penuélt is. Az Ószövetség beszámol az új izraeli székhelyekről: „Jeroboám pedig megépítette Sikemet és onnét kimenvén megépítette Penuélt.” (1Kir 12,25).

1. ábra

„És elment Jeroboám Sikembe, mert Sikembe gyűlt fel egész *Izrael*, hogy királlyá tegyék őt.” (1Kir 12,1) „Roboám *Jeruzsálemben* lakott és egyes városokat erődítményekké épített ki *Júdában*. Így építette ki Betlehemet [... további 12 város/erőd felsorolása] Ajjalont és Hebront. [...] Így lett az övé *Júda* és Benjámín.” (2Krón 11,5–12)

Fontos hangsúlyozni a későbbiek értelmezése szempontjából, hogy kizárólag *júdai* erődök megerősítéséről van szó. Sőt, az erődvonalat Júda déli (a Negeb-sivatag felé) és nyugati (a filiszteus tengerpart felé) néző oldalán találjuk meg.

Épp az ellenkezőjét várnánk, az északi, *Izraellel* határos vonal megerősítését. Ezek szerint Roboám délről, azaz Egyiptom felől várta a támadást? A választ a Krónikák 2. könyvében meg is találjuk:

„Roboám király ötödik évében fölvonult Sisák, Egyiptom királya *Jeruzsálem* ellen, mert hűtlenné váltak az Úrhoz. [...] Elfoglalta *Júda* megerősített városait és *Jeruzsálem* alá érkezett.” (2Krón 12,2–4)

Az ószövetségi történet szerzője itt is (más esetekhez hasonlóan) az Úr büntetéseként jeleníti meg az idegen hódítást a kettészakadt államban, de a Biblia Sisák király kapcsán csak *Júda és Jeruzsálem* egyiptomi meghódítását említi.

I. Sosenk karnaki győzelmi relíeje és Champollion megfejtésének ellentmondásai

Champollion hat évvel a hieroglif írás megfejtése után, 1828-ban érkezett Egyiptomba és röviddel hazatérése után (1832) meghalt. Egyiptomi leveleiben számol be felfedezéseiről.¹⁷ A karnaki Amon-templom bubasztiszi kapujánál talált győzelmi relíe 29. pozíciójában „Jadhamelek” (y-w-d-h-m-l-k) nevet olvasta a francia tudós.

Mivel ez nem illett a városok listájába, a Iouda-ha-malek, a Júda (héberül Yehud) királysága (ha-malacuth) fordítás született. Innen már csak egy lépés volt feltételezni, hogy I. Sosenk meghódította Júdát, bár a városlistán szinte kizárólag izraeli (tehát nem júdai) városok nevei szerepeltek – Ajjalon kivételével, amely a bibliai Roboám király júdai megerősített erődjének listáján is szerepel. (Lásd korábban és 1. ábra.)

Maga Champollion egyiptomi leveleiben igazoltnak véli állítását: „The identity that we established between the Egyptian Sheschonk [...] or Shishak of the Bible, is confirmed in the most satisfactory manner.”¹⁸ Később (már 1888-ban) más olvasata is született a kérdéses névnek (Yad Hemmelek = Hand of the

¹⁷ Ld. „Bubastite Portal”, illetve Jean-François CHAMPOLLION, *Lettres écrites d’Égypte et de Nubie en 1828 et 1829*, Nouvelle édition, (Paris: Didier et Ce, 1868).

¹⁸ CHAMPOLLION, *Lettres écrites...*, Champollion eredeti, franciából angolra fordított szövegét idéztük, amelynek magyar fordítása: „...az általunk felállított tétel, az egyiptomi Sheschonk [...] a bibliai Sisákkal való azonosítása minden tekintetben igazolható.” (Fordítás a szerzőtől, Ádám L. Attilától. Ha nem jelezzük külön, a fordítások máshol is a szerzőtől származnak.)

2. ábra

King értelemben).¹⁹ Ettől függetlenül Champollion értelmezését nemigen vonták kétségbe, a fordítást még igen, de Júda meghódítását és I. Sosenk a bibliai Sisákkal való azonosítását nem.²⁰ Talán tudománytörténeti közhely, de az egiptológia kapcsán is igaz Benedek István találó megállapítása: „Túlzott hitele van a leírt szónak, mágikus hitele. Az alapos kételkedés nem szkepszis, csak indokolt

¹⁹ ROHL, *A Test of Time...*, 125–134., illetve „Bubastite Portal”.

²⁰ Lásd: ROHL, *A Test of Time...*, 125–134., ALEXANDER and ALEXANDER, *The Lion Handbook...*, 157., 289., 319–320.; „Bubastite Portal”; „Shosenq I.”; AHARONI és AVI-YONAH, szerk., *Bibliai Atlasz*.

óvatosság.”²¹ Bár Sosenk karnaki győzelmi sztéléjén olvasható *izraeli* városlistája és a bibliai Sisák fáraó a jeruzsálemi Jahve-templom kirablásáról szóló történetének ellentmondásai más okból is elég szembetűnőek. Rohl szerint a két forrás tartalmi ellentmondásai ennél sokkal súlyosabbak.²² Egyrészt a karnaki lista az *Egyiptommal szövetséges izraeli* városokat adja, nem a feltehetően megtámadott és ellenséges *Júdában* található (azaz Roboám által erődített) városokat. Másrészt Júda fővárosa, (Jeru)Salem (az írásmód utal Jeruzsálem nevének eredetére²³) fel sem tűnik a hieroglif listán. A támadás iránya megkerüli Júdát (1. ábra), nyugaton, a parti síkságon és délen, a Negeb-sivatagban nyomul előre, majd a Jordán völgyén át jut a Jezréel-völgybe és a Karmel-hegységen át jut vissza a parti síkságra.

Újabban II/a Sosenk fáraóval is azonosították Sisák fáraót, bizarrnak tűnő feltevésekre alapozva.²⁴ A múmiáján látható fejsebe arra utalhat, hogy a hadjáratból visszatérve apja, I. Sosenk reliefjébe karcoltatta a saját győzelmi listáját halála előtt. Ez a feltételezés azonban, más támogató adat hiányában, kevésbé tartható.

Az ellentmondás feloldása: I. Sosenk később hódította meg Izraelt, és Jeruzsálem meghódítója, a bibliai Sisák II. Ramszesz fáraóval azonos?

A két forrás tartalmi ellentmondásainak feloldására több megoldási próbálkozás is született. A legtöbb javaslat lényegében nem ad valós magyarázatot az ellentmondásokra. Például feltételezik, hogy a karnaki feliratról eltűnhetett Jeruzsálem neve (a felirat bizonyos sorai valóban roncsoltak, de nem ott, ahol a listában Jeruzsálemnek következnie kellene a felsorolásban) vagy kétségbe vonják a felirat valóságát, és egy régebbi lista átvételével vádolják meg I. Sosenket.²⁵ Má-

²¹ BENEDEK István, *Bolond világ* (Budapest: Magvető, 1969), 6–7. Dr. Benedek István orvos-pszichiáter egyiptomi orvostörténettel is foglalkozott, de itt tudománytörténeti meglátását idéztük.

²² ROHL, *A Test of Time...*, 125–134.

²³ A név eredetét lásd később. Jeruzsálem a monarchia korában mintegy 60 hektár területen feküdt (a Biblia „nagy városként” említi: Jer 22,8). Összehasonlítva: Ninive 720 hektáron terült el. Lásd: Gabriel BARKAY, „Dávidtól Salamon templomának lerombolásáig”, *Múlt és Jövő* III. (új folyam), 2. sz. (1992): 15–22., 22.

²⁴ ENGELBRIGHT, *The Biblical Shishak...*

²⁵ Lásd: ROHL, *A Test of Time...*, 125–134.; „Shoshenq I.”; Yigal LEVIN, „Did Pharaoh Sheshonq attack Jerusalem?”, *Biblical Archaeology Review* (BAR) 38. évf., 4. sz. (2012): 42–52. A *Biblical Archaeology Review* online archívumában is elérhető (<https://www.baslibrary.org/biblical-archaeology-review/38/4/5>) cikkekre hivatkozva a *Biblical Archae-*

sok felvetik (elsősorban az izraeli régész, Israel Finkelstein) annak a lehetőségét is, hogy a hadjárat nem Júda és Izrael ellen irányult, hanem valójában a tengerparton és a völgyekben levő (még) kánaánita (az izraeliták bevándorlása előtti) városok ellen (feltehetően ezért hiányozhat a karnaki listából Jeruzsálem, valamint a két király, Jeroboám és Roboám és királyságaik neve is).²⁶ Ez utóbbi elmélet viszont inkább a Sosenk/Sisák megfeleltetés ellen szól, sőt megkérdőjelezi a monarchikus állam datálását is.

A probléma vázolt ellentmondásain túl a legérdekesebb azonban Rohl érve-lése,²⁷ amelyben I. Sosenk fáraó hadjárata kapcsán új kronológiai megközelítést és szinkronizációt ajánl a bibliai és egyiptomi időrendben. Rohl többféle kronológiai igazolása közül itt csak kettőt ismertetünk, kissé leegyszerűsítve. Az új kronológia részben I. Sosenk utódja (fia), a jeruzsálemi templom kincsei kapcsán már említett I. Oszorkon egyiptomi fáraó Búbloszban (Fönícia) talált mellszobrára (az uralkodó neve hieroglif feliratként szerepel) vésett föníciai fogadalmi szövegen alapul, amely Elibaal búbloszi királyt (Jehimilk fiát) említi (lásd később: KAI 6). Mivel ilyen fáraósobrot az uralkodó életében szoktak felajánlani (valószínűleg I. Oszorkon küldhette Elibaalnak), erősen valószínűsíthető, hogy I. Oszorkon kortársa volt a föníciai királynak, Elibaalnak. Újabb lépcső a genealógiában, hogy Jehimilk unokája, Sipitbaal (uralkodásának pontos dátuma nem ismert) viszont felbukkan egy asszír szövegben, amely az asszír királylista uralkodója, III. Tiglat-Piléser (más néven Tukulti-apil-Ésarra, Kr. e. 745–727) alapján Kr. e. 738-ra tehető:

„Nekem [Tiglat-Pilésernek] adót [fizetett] Búblosz királya, Szibittibael [...] Júdea királya, Joáház [...]”

logy Staff névvel jegyzett, Levin cikkének címét viselő írás a Sosenk/Sisák azonosságot/szinkronizációt fontosnak tartja több lehetséges szempontból is: (1) ez a legkorábbi bibliai esemény, amelyet Biblián kívüli forrás is alátámaszt, és (2) segít Salamon és Dávid uralkodásának datálásában. Másrészt kiemeli, hogy a karnaki lista nem említi Jeruzsálemet, de I. Sosenk *júdai* hadjárataról beszél, Megiddót is beleértve. Megiddó (ma Tell el-Muteszellig) földrajzilag *nem a bibliai értelemben vett Júdában* található (1. ábra). („Did Pharaoh Sheshonq Attack Jerusalem?”, Biblical Archaeology, 2020. július 5., letöltve: 2020. szeptember 3., <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-topics/hebrew-bible/did-pharaoh-sheshonq-attack-jerusalem/>)

²⁶ LEVIN, „Did Pharaoh Sheshonq... Mint Levin kissé ironikusan megjegyzi, I. Sosenk perdöntő megiddói töredékével kapcsolatban, ha gondosabb lett volna az 1925-ös ásatás, tudnánk, hogy az V. izraelita vagy a VI. kánaánita rétegből került-e elő.

²⁷ ROHL, *A Test of Time...*, 145–151., 360–61.

Ebből az adatból kikövetkeztethető I. Sosenk uralkodási ideje (Kr. e. 808 körül).²⁸ Mint Rohl megjegyzi,²⁹ Wallenfels már korábban hasonló következtetésre jutott a feliratokban szereplő uralkodókra vonatkozóan.³⁰ Ez azonban pontosítást igényel, mert Wallenfels 1983-ban³¹ publikált cikke (amire Rohl hivatkozik) és amit tárgyalt 2019-ben is,³² részben egy másik búbloszi király, Ahiram szarkofágján lévő föníciai feliratra (KAI 1) vonatkozik. Ezt a feliratot datálta a szarkofággal egykorúnak és a jelenleg is elfogadottnál (Kr. e. 1000 körül) korábbinak Wallenfels,³³ a már korábban leírt É-szíriai művészettörténeti párhuzamokon túlmenően, filológiai és paleográfiai adatok alapján a Kr. e. IX–VIII. század fordulójára. Ahiram maga nem szerepel királyként a feliraton, csak a fia, aki a szarkofágot csináltatta az apjának. A fiú, a feltételezett első búbloszi király nevének olvasata vita tárgya,³⁴ de kérdéses, hogy mennyiben van párhuzamban a búbloszi királylistával.³⁵ Az Ahiram felirathoz hasonló, másik négy különböző (KAI 4–7) felirat további (búbloszi) királyokat említ. Ezek közül a mészkőtömbbe vésett KAI 7 Sipitbaalra, apjára, Elibaalra és nagyapjára, Jehimilkre vonatkozik. A már Rohl által is felsorolt, I. Oszorkon fáraó mellszobrán található KAI 6 felirat Elibaalt (Jehimilk fiát) említi (lásd előbb). A KAI 5 felirat Abibaalt nevezi meg (olvasható genealógia nélkül), és ezen I. Sosenk fáraó neve is szerepel. A KAI 4 felirat Jehimilkre vonatkozik. Ezek alapján már Wallenfels is megkérdőjelezte a

²⁸ David ROHL, *Pillars of the New Chronology*, 2012. szeptember 13., letöltve: 2020. szeptember 3., <http://davidrohl.blogspot.com/>

²⁹ ROHL, *A Test of Time...*, 360–61.

³⁰ Ronald WALLENFELS, „Redating the Byblian Inscriptions”, *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 15. évf., 1. sz. (1983): 79–118.

³¹ WALLENFELS, „Redating the Byblian Inscriptions...”, 84–89.

³² WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”.

³³ WALLENFELS, „Redating the Byblian Inscriptions...”, 84–89., Uó, „Shishak and Shoshenq...”.

³⁴ Reinhard G. LEHMANN, „Wer war Ahirōms Sohn (KAI 1:1)? Eine kalligraphisch-prosopographische Annäherung an eine epigraphisch offene Frage”, in *Neue Beiträge zur Semitistik, Fünftes Treffen der Arbeitsgemeinschaft Semitistik in der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft vom 15.–17. Februar 2012 an der Universität Basel (AOAT 425)*, szerk. Viktor GOLINETS, Hanna JENNI, Hans-Peter MATHYS és Samuel SARASIN, (Münster: Ugarit-Verlag, 2015), 163–180. A felirat olvasata: „A coffin made it [Pil]sibaal, son of Ahirōm, king of Byblos, for Ahirōm, his father...” A korábbi, Ithobaal olvasat téves lehet (Ithobaal néven türoszi király is ismert).

³⁵ „Ahiram sarcophagus”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://en.wikipedia.org/wiki/Ahiram_sarcophagus.

Sosenk/Sisák azonosságát.³⁶ A hasonló nevű, Josephus Flavius és Salamon által (1Kir 5,15–26, 1Kir 9,10–14)³⁷ is említett Hiram és apja, a Rohl által Jehimilk elődjeként tárgyalt,³⁸ azonos nevű Abibaal (= Baal apja) nem bübloszi, hanem türoszi (Tyre, szintén Föníciában) királyok voltak.³⁹ Ez azonban alapjában nem érinti a bübloszi genealógiai adatok kronológiai felhasználását.

Rohl⁴⁰ több más genealógiai bizonyítékkal is szolgál. Ezek közül a legizgalmasabb a Vádi-Hammamatban felfedezett királyi építészek genealógiája (az agyagpalába vésett hielogrif feliratok igen jó állapotban maradtak meg, szemben I. Sosenk karnaki városlistájával). A hákkorszakban jellemző volt, hogy a legidősebb fiú az elhunyt atyja emlékére emlékművet állított, ahol felsorolta az őseit is. Ez azért érdemel külön figyelmet, mert itt az első építész, Hnemibré bejegyzése jól datálható kiindulási pont: I. Dareiosz (uralkodott Kr. e. 521–486/85) perzsa király uralkodásának 26. éve, ami Kr. e. 496-nak felel meg. Innen 22 generáció követhető az építészek listáján visszafelé az időben, egészen az újbirodalom koráig. Húszéves átlagos generációs időt feltételezve (más egyéb mellett vegyük figyelembe, hogy az ókorban az átlagos élettartam nem haladta meg a 30 évet), a 14. generáció visszafelé számolva Kr. e. 776-ot ad. Az ennek a generációnak megfelelő királyi építész, Haremszaf viszont azonos lehet azzal a Haremszaffal, akiről I. Sosenk fáraó uralkodása 21. évében Gebel-es-Silsilah kőbányáiban feljegyzték, hogy a karnaki bubasztiszi kapu építéséhez a homokkőtömböket fejtesse ki (az ún. 100. sztélé vágása).⁴¹ A felépült kapura vésték később a már korábban ismerttetett I. Sosenk győzelmi reliefjét. Ebből adódóan I. Sosenk karnaki győzelmi feliratának a datálása közvetlenül alátámasztható az építész genealógiai adataival. Az előbbi adatok, más bizonyítékokkal együtt azt mutatják, hogy I. Sosenk valójában nem a Kr. e. X. század végén (a hagyományos kronológia szerint Kr. e. 925), hanem jóval később, a IX. század végén, a VIII. század elején, Kr. e. 800 kö-

³⁶ WALLENFELS, „Redating the Byblian Inscriptions...”, 88. A szerző a bübloszi feliratok datálásán túl egyértelműen hangsúlyozza a karnaki felirat ellentmondásait is: „...nor is there any hint that Shoshenq I ever touched Judah at all.” („Egyáltalán nincs nyoma annak, hogy I Sosenk [hadjárata] érintette volna Júdát.”)

³⁷ Salamon a templom építéséhez kért és kapott faanyagot (cédrusfát) Föníciából. „Hírám, Tírusz királya elküldte szolgálait Salamonhoz, amikor meghallotta, hogy őt kenték fel királlyá apja után, mert Hírám mindig szerette Dávidot (1Kir 5,15).

³⁸ ROHL, *A Test of Time...*, 360–61.

³⁹ „Hiram I”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://en.wikipedia.org/wiki/Hiram_I.

⁴⁰ ROHL, *A Test of Time...*, 145–151.

⁴¹ Ricardo A. CAMINOS, „Gebel Es-Silsilah No. 100”, *Journal of Egyptian Archeology* 38. évf., 1. sz. (1952): 46–61.

rül uralkodott.⁴² Rohl szerint az utolsó, 23. genealógiai adat a leszármazási sorban az a Rahotep, Egyiptom vezíre, aki viszont II. Ramszesz idejére esik. Így II. Ramszesz uralkodása a X. századra kerül, ellentétben a hagyományos kronológia XIII. századi felfogásával. Mindebből az is következik, hogy Kánaán a XVIII–XIX. dinasztia korára (a késői bronzkor II. szakasza) datált régészeti anyaga valójában az egyesített királyság, Dávid és Salamon korából származik.⁴³

Az új kronológiát támogatja egy új szinkronizációs lehetőség is: Joáház uralkodása (Kr. e. 814–798) idején *Izraelt* megtámadta az arámi király, Házáél, de Izraelnek szabadítót adott az Úr. A Biblia itt idézi a korábbi bibliai történetet is, Jeroboámot mint Joáház elődjét a rossz cselekedetekben:

„Azt tette [Joáház], amit rossznak lát az Úr, követte Jeroboámnak, Nabát fiának vétkeit [...], Arám királyának kezébe adta őket. Az Úr szabadítót adott *Izraelnek*, úgyhogy kikerültek Arám hatalma alól [...]” (2Kir 13,2–5)

Izrael szabadítója Rohl⁴⁴ elgondolása szerint I. Sosenk fáraó lehetett, ami jobban egybevág a karnaki városlistával, amely Ajjalon kivételével csak izraeli városokat sorol fel, és a megiddói töredékkel.⁴⁵ Megiddó szintén nem Júdában található (1. ábra).⁴⁶ Ezek szerint I. Sosenk hadjárata nincs kapcsolatban Sisák fáraó bibliai történetével és Salamon uralkodását követően kettészakadt királyság kialakulásával.⁴⁷

A témakörnek konferenciát is szenteltek 2011-ben Cambridge-ben Salamon és Sisák címen, és a 2015-ben kiadott kötet cikkeiről 2019-ben összefoglaló jelent meg Wallenfels tollából.⁴⁸ Az alábbiakban kivonatossan ismertetünk ebből néhány előadást. Az igen találó című megnyitó előadásban – *Sisák és Sosenk: kronológiai sarokkő vagy akadály? (Shishak and Shoshenq: A Chronological Cornerstone or Stumbling-block?)*. John Bimson inkább az utóbbi lehetőség mellé állt, hangsúlyozva a bibliai történet és a karnaki relief szövege közötti ellentmondásokat és azt, hogy a megiddói töredék, bár látszólag támogatja a hagyományos felfogást, de nincs kronológiai értéke, ezért nem perdöntő. Aidan Dodson előadásában (*Shoshenq I: A Conventional(ish) View*) viszont a hagyományos kronológiát támogatta, felhozva a már korábban elhangzott találgatást, hogy I. Sosenk

⁴² ROHL, *A Test of Time...*, 145–151.

⁴³ ROHL, *A Test of Time...*, 145–151., 155–178.

⁴⁴ ROHL, *A Test of Time...*, 367.

⁴⁵ „Shoshenq Megiddo fragment”

⁴⁶ „Megiddo”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., <https://hu.wikipedia.org/wiki/Megiddo/>

⁴⁷ ROHL, *A Test of Time...*, 367.

⁴⁸ WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”

több hadjáratot is vezethetett ebbe az irányba, és Jeruzsálem neve azért hiányzik a listáról, mert halála előtt már nem volt idő ezt felvésetni. Leiland Sagrillo filológiai érvek alapján szintén a hagyományos kronológiát vette védelmébe.⁴⁹ A Sisák (hieroglif s-s-k, héber šišaq) név származtatását a Sosenkból (s-s-n-k) valószínűsíti (szemben a Ramszeszekkel) transliteráció⁵⁰ útján. A bonyolult probléma nehézsége, hogy az eredetileg líbiai eredetű Sosenk fáraó neve nehezen írható át egyiptomi vagy sémi nyelvre a nazális (gyenge) n hiánya miatt.⁵¹ Egy másik filológiai cikk (Peter van der Veen) viszont II., illetve III. Ramszesz mellett érvelt az egyiptomi *sysw*, *ssw* és a héber *šyšq* megfeleltetése alapján.

Rohl korábban, 2002-ben egy másik könyvében⁵² az egyiptomi *sysw* (kiejtve feltehetően S(z)ys(z)a alakban adható meg) formát Ramszesz Palesztinában is ismert becenevének tartotta, amiből az óhéber (XIII–X. század) szóvégi *váv* jel (w) átalakulásával (később, amikor a Bibliát lejegyezték) lett *kof* (q) jellé (héber *sysq* = Sisák). A két héber írásjel alakilag igen hasonló. Egykorú cserépleteken ugyanis ezeket a feliratokat megtalálták. A *sysw* felirat feltűnik a II. Ramszesz korabeli I. Anastasi-papiruszon is, sőt III. Ramszesz esetében is.⁵³ Mindazonáltal a kronológiai és régészeti bizonyítékok ennél perdöntőbbnek tűnnek.⁵⁴

A konferencia más előadásai viszont a hagyományos kronológia módosításának irányába mutattak. Tíz előadás foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a bibliai Sisák fáraó azonos lehet-e a történeti egyiptomi I. Sosenk fáraóval.⁵⁵ Peter James ún. *CoD* (Centuries of Darkness) modelljének – azaz az átmenet a késő bronzkorból a vaskorba, a Kr. e. 2. évezred utolsó két évszázadában – központi hipotézise az, hogy a hagyományos kronológiai modell jelentős torzulásokat tartalmaz a hák és az újbirodalom vonatkozásában.⁵⁶ James Peter Morkottal tartott egyik előadásában (*Dead-reckoning the Start of the 22nd Dynasty: From Shoshenq*

⁴⁹ SAGRILLO, „Shoshenq I and biblical Šišaq...”.

⁵⁰ Transzliteráció: nyelvészeti fogalom, amely átírást jelent egy eltérő betűírású nyelvről betűk szerint, a hangzásra való tekintet nélkül (Magyar Etimológiai Szótár).

⁵¹ SAGRILLO, „Shoshenq I and biblical Šišaq...”.

⁵² David ROHL, *The Lost Testament: From Eden to Exile – The Five-Thousand-Year history of the People of the Bible*, (London: Century, 2002), 122–27. Magyarul: *Az elveszett testamentum Az Éden kertjétől a fogságig*, (Debrecen: Gold Book, 2002).

⁵³ ROHL, *A Test of Time...*, 155–177.; „Papyrus Anastasi I”, Wikipedia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://en.wikipedia.org/wiki/Papyrus_Anastasi_I

⁵⁴ WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”.

⁵⁵ WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”.

⁵⁶ Peter JAMES, in collaboration with I. J. THORPE, Nikos KOKKINOS, Robert MORKOT and John FRANKISH, *Centuries of Darkness: A Challenge to the Conventional Chronology of Old World Archaeology*, (London: Jonathan Cape, 1991).

V back to Shoshenq I – kritizálva Kitchen kronológiáját, mind a hákperiódus hosszát, mind annak történeti kiindulópontjának hitelességét illetően – I. Sosenk fáraó későbbi uralkodása mellett érvelt (Kr. e. IX. század második fele), és ebből adódóan szintén megkérdőjelezte a bibliai Sisákkal való azonosítás lehetőségét.⁵⁷ John Bimson egy másik előadásában (*Ramesses III as Biblical Shishak? Some Notes on the Archaeological Evidence*) bonyolult régészeti kérdéseket elemzett. Nevezetesen, a III. Ramszesz uralkodása idején kimutatható késő bronzkor IIB – vaskor I átmenete harmonizálható-e a települési átrendeződéssel Izrael központi részén és Galileában. A CoD-modell ezt inkább az egyesített monarchia összeomlásával és a Salamon utáni gazdasági és politikai hanyatlással magyarázta. Peter James és Peter van der Veen előadása (*When Did Shoshenq I Campaign in Palestine?*) azt vizsgálta, hogy összefüggésbe hozható-e I. Sosenk kánaáni hadjárata a bibliai szabadítóval (2 Kir 13,1–7), a damaszkuszi király, Házáél és fia, III. Ben Hadad (Kr. e. 796–792)⁵⁸ palesztinai uralma alatt, amint erre már korábban utaltunk Rohl elmélete kapcsán.⁵⁹ Ennek pontos időbeli meghatározása azonban igen nehéz feladat. Feltehetően Kr. e. 796 előttre tehető, mivel ekkor az asszír király, III. Adadnērari (Kr. e. 810–783) megtámadta Damaszkuszt.⁶⁰

Kétségtelenül érdekes kérdést feszegetett Uwe Zerbst és Peter van der Veen cikke, a kronológia általánosabb módszertani problémáit illetően: A radiokarbon kormeghatározás helyes választ ad-e? címmel. A szerzők megállapítják, hogy még mindig jelentős a különbség a radiokarbon kormeghatározás és a történeti dátumok között, amit – többek között – Ninive kapujának összeomlásakor meghaltak csontjaiból meghatározott adatok és a történetileg meghatározható Kr. e. 612 dátum közötti jelentős eltéréssel szemléltettek.⁶¹ Azaz a módszer kronológiai értéke vitatható. Ezzel szemben máshol közölt radiokarbon kormeghatározások a hagyományos kronológiát támogatták Egyiptom vonatkozásában.⁶²

⁵⁷ WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”

⁵⁸ „Ben-Hadad III”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://en.wikipedia.org/wiki/Ben-Hadad_III.

⁵⁹ ROHL, *A Test of Time...*, 367.

⁶⁰ Lásd: WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”; Shuichi HASEGAWA, „Adad-nērārī III’s Fifth Year in the Saba’a Stela. Historiographical Background”, *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale* 102. évf., 1. sz. (2008): 89–98.

⁶¹ WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”

⁶² Christopher B. RAMSEY, Michael W. DEE, Joanne M. ROWLAND, Thomas F. G. HIGHAM, Stephen A. HARRIS, Fiona BROCK és mtsai, „Radiocarbon-Based Chronology for Dynastic Egypt”, *Science* 328, 5985. sz. (2010): 1554–1557.

Rohl könyvében⁶³ azonban nemcsak I. Sosenk alakja és a hák kronológiája kerül új megvilágításba. A szerző a korábban ismertetett Sisák fáraóra vonatkozó bibliai történetet, Jeruzsálem kifosztását és Sisák alakját is új kronológiai környezetbe helyezte. Érvéle szerint II. Ramszesz a kadesi csata után három évvel (uralkodásának nyolcadik évében) megtámadta Jeruzsálemet, amely történetileg így jobban megfelel a Bibliában szereplő megerősített júdai városok listájának. Ramszesz halotti templomán, a thébai Ramesszeumban egy sarokkövön (Salemkő) lévő hielogrif felirat megfejtése valóban a júdai főváros, Salem kifosztását jelzi:

„A város, amelyet kifosztott a király a 8. évben, Salem.”⁶⁴

A (Jeru)Salem név a jeru (nyugat-sémi: alapítás) és Salem (helyi istenség) nevekből (Gen 14,18, Zsolt 76,2 és Zsid 7,1–2) született.⁶⁵ Így nem I. Sosenk, hanem II. Ramszesz vezethetett hadjáratot Roboám júdai királysága ellen. Először Newton azonosította Sisákot II. Ramszesszel a korábban már említett kronológiai művében.⁶⁶ A hadjárat beleillik a kadesi csata utáni tágabb geopolitikai képbe, mivel Szíria (Amurrú, amoriták királysága) felosztására és a békekötésre a Hettita Birodalommal csak Ramszesz uralkodásának huszonegyedik évében került sor, amit Ramszesz a hettita király, III. Hattuszilisz (uralkodott: Kr. e. 1265–1237) lányával tartott esküvője pecsételt meg. De ez már egy másik, a hagyományos kronológia szerint az egyiptomi kivonulás feltételezett fáraójával és kronológiájával kapcsolatos bibliai történet.

Összefoglalás

Jelen cikk egiptológiában laikus szerzője valójában csak a Biblia történeti hitele mellett érvelhet, a kronológiai megfontolások útvesztőjében nehéz helyzetbe kerül. Maga Rohl ezzel kapcsolatban is kifejti álláspontját: „Vajon az Ótestamentum mítosz vagy valóságos történelem? Az egyetlen lehetséges válasz erre a kérdésre, ha megvizsgáljuk a bibliai történetet a régészeti adatok fényében, és kombináljuk ezt a civilizáció más fennmaradt írásos emlékeinek vizsgálatával,

⁶³ ROHL, *A Test of Time...*, 15–19., 155–177. Megjegyzendő, hogy a bibliai leírás is inkább illik II. Ramszesznek a kadesi csatából is ismert hadseregére: „Ezerkétszáz harci kocsi, hatvanezer lovas, megszámlálhatatlan líbiai, szukki és kúsi hadinép jött vele Egyiptomból” (2Krn 12,3). Ezek az említett területek egyiptomi fennhatóság alatt állhattak Ramszesz uralkodása alatt.

⁶⁴ ROHL, *Uo.*

⁶⁵ ROHL, *Uo.*

⁶⁶ ROHL, *Uo.*, 390.

amelyek szerepet játszhattak az adott eseményben. Nézetem szerint a bibliai elbeszélést – ugyanúgy, mint bármely más ókori dokumentumot – lehetséges valós történeti forrásként kell kezelni, amíg az ellenkezője be nem bizonyosodik.⁶⁷ A bibliai elbeszélés és a karnaki lista nyilvánvaló tárgyi és egyéb ellentmondásaira, valamint Rohl és mások által a feloldásukra tett javaslatokra részletesen utalunk a jelen cikkben. A probléma kezelésekor két kiindulópontot azonban érdemes kiemelni: 1) Az ellentmondás valószínűleg nem a két írott forrás valóságtartalmában (azaz történetiségében) keresendő, hanem abban, hogy a két forrás nem ugyanarról a történeti eseményről szól. Ha úgy kezeljük a két forrást, mint az I. Sosenk/Sisák fáraó közötti azonosság feltétlen vagy feltételezhető bizonyítékát, természetesen teljesen más következtetésekre jutunk. Mint újabb könyvében Kitchen,⁶⁸ aki bár elhatárolódik a bibliai minimalizmustól, de megerősíti korábbi nézeteit: „Nincs okunk megkérdőjelezni a héber Sisák (az ő írásmódja szerint „Shushaq”) azonosságát, a jól ismert fáraóval, I. Sosenkkel [...], akinek az uralkodása Kr. e. 945–924 közöttre tehető.” 2) A másik fontos – talán az elsónél is fontosabb – kiindulópont a két forrás ellentmondásain túlmenően, hogy I. Sosenk uralkodása a jelenleg elfogadottnál több bizonyító adat szerint is későbbre datálható. Rohl blogoldalán 2012-ben részletesen felsorolja az új kronológiát alátámasztó tizenöt érvét, ezek egyike a Sosenk/Sisák-azonosságot cáfoló tétel háromszoros bizonyítása.⁶⁹ Az egyiptomi genealógia és az asszír-babiloni királylista adatainak bevonása a bibliai-egyiptomi kronológiai szinkronizáció megalapozásába jó kiindulásnak tekinthető.

⁶⁷ ROHL, *The Lost Testament...*, 3. Az idézet Rohl könyvének bevezetőjében található: „Is the Old Testament history or myth? The only way to answer that question is to investigate the biblical stories using the archaeological evidence, combined with a study of the ancient texts of the civilisations which had a role to play in the Bible story. [...] In my view the biblical text – just like any other ancient document – should be treated as a potentially reliable historical source until it can be demonstrated to be otherwise.”

⁶⁸ Kenneth A. KITCHEN, *On the Reliability of the Old Testament*, (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2003), 9. „There is no reason whatever to doubt the identity of the Hebrew Shushaq with the very well known Pharaoh Shoshenq I, founder of the Twenty Second Dynasty, of Libyan origin, whose reign is closely datable to circa 945-924.” A bibliai minimalizmuson a Biblia történeti hitelének megkérdőjelezését értik.

⁶⁹ ROHL, *Pillars of the New Chronology*. Mint a szerző a13. pontban kifejti: „Shoshenq I is not Shishak because (a) from the internal Egyptian evidence (genealogies) he cannot be dated earlier than 850 BC and (b), through links to statue inscriptions from Byblos, he reigned only three generations (of 21 years each) before Tiglath-pileser III (745-727 BC), i.e. 63 years + c. 745 BC = c. 808 BC. Furthermore, (c) the Shoshenq I campaign inscription in no way compares to the biblical narratives dealing with the campaign of Shishak.”

Az akadémiai tudomány gyakran látszólag tudomást sem vesz ezekről az el-
lentmondásokról, bár a nem egyiptológus olvasó számára is sok esetben elég
nyilvánvalóak. Kenneth Kitchen szerint például Rohl álláspontja „100%
nonsense”.⁷⁰ Érdekes módon Kitchen máshol kifejti, hogy a karnaki helységlista
történeti értéke, bár „minden vita felett áll” (az egyiptológusok egy kisebb része
szerint a lista nem is valódi adatokat tükröz, mint korábban utaltunk erre az ál-
láspontra is⁷¹), de megjegyzi, hogy annak „tartalma és interpretációja még to-
vábbi megfontolást és tisztázást igényel”.⁷² Eric Hornung kétségtelenül plasztiku-
sabb álláspontot képvisel: „A harmadik átmeneti korról (hák) kapcsolatban
számos bizonytalanság marad fenn, ahogy a kritikusok, mint David Rohl helye-
sen jegyzik meg, még a Kr. e. 925-ös kiindulóponti adat I. Sosenk jeruzsálemi
hadjárataira vonatkozóan sem áll szilárd alapokon.”⁷³ Amélie Kuhrt professzor
elismeri ugyan a jelenlegi kronológia problémáit, de mint kifejti, Rohl és mások
ún. igen „alacsony” kronológiára („extreme low chronology”) vonatkozó radi-
kális újradatálási tételei a „legtöbb régész és ókortörténész jelenlegi meggyőző-
dése szerint nem állnák ki a tüzetesebb vizsgálat próbáját”.⁷⁴

Az eddig felsorolt irodalmi hivatkozások közül Rohl publikációin kívül csak
néhány internetes oldal szentel nagyobb teret az új kronológiai elméletnek és

⁷⁰ Kenneth A. KITCHEN, „Egyptian interventions in the Levant in Iron Age II”, in *Symbiosis, symbolism, and the power of the past: Canaan, ancient Israel, and their neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestina*, szerk. W. G. DEVER, 113–132., (Eisenbrauns: Seymour Gitin, 2003), 122.

⁷¹ ROHL, *A Test of Time...*, 125–134.; *Shoshenq I*; LEVIN, „Did Pharaoh Sheshonq attack Jerusalem?”

⁷² Kenneth A. KITCHEN, *The Third Intermediate Period in Egypt* (Warminster: Aris and Phillips, 1973), 432. Az idézet eredetije: „That the great topographical list of Shoshenq I at Karnak is a document of the greatest possible value for the history and nature of his campaign against Judah and Israel is now clearly established beyond all dispute, [...]. However, the composition and interpretation of the list still require further examination and clarification”. A második állítás megkérdőjelezi a hadjárat topográfiájára („campaign against Judah and Israel”) tett (egyébként is kérdéses) korábbi megállapítást.

⁷³ *Ancient Egyptian Chronology, Handbook of Oriental Studies I*, vol. 83., szerk. Erik HORNUNG, Rolf KRAUSS és David A. WARBURTON, (Leiden–Boston: Brill, 2006), 13. A kérdéses szövegrész: „...there remain many uncertainties in the T[hird] I[ntermediate] P[eriod], as critics such as David Rohl have rightly maintained; even our basic premise of 925 [BC] for Shoshenq’s campaign to Jerusalem is not built on solid foundations.”

⁷⁴ Amélie KUHRT, *The Ancient Near East: c. 3000-330 BC*, (London: Routledge, 1995), 14. Lásd: „...but most archaeologists and ancient historians are not at present convinced that the radical redatings proposed stand up to close examination.”

I. Sosenk fáraó bibliai Sisákként való azonosítása ellentmondásainak.⁷⁵ A korábban említett, 2011-ben tartott konferencia eredményeit utólag értékelve azonban az összefoglaló írója, Wallenfels⁷⁶ jelentős elmozdulásról számolt be 2019-ben: „a Kr. e. X. századi bibliai egyiptomi király, *Sisák*, *megkülönböztethető* (azaz nem azonos vele) *a történeti egyiptomi fáraótól, I. Sosenktól*, aki most a kronológiában *egy évszázaddal későbbre*, a Kr. e. IX. század második felébe helyeződik át.” Ez az idézett kongresszuson inkább az ókortörténészek által képviselt álláspont a hák kronológiájának felülvizsgálatát ígéri, mint korábban ezt Rohl, James és mások többször is javasolták.⁷⁷ A kérdés ugyanaz marad, mint korábban volt: mi lesz erre az egyiptológia válasza?

Ábrák jegyzéke

1. ábra. Roboám erőrendszere Júdában. Csillag jelöli az egyes erődített városokat, illetve fekete vonal a három erődláncolat irányát. I. Sosenk fáraó karnaki reliefen leírt hadjárata azonban megkerülte Júdát. Ajjalon a térkép bal felső régiójában található. Az ábra a *Bibliai Atlasz* (Budapest: Kálvin János Kiadó, 1999) térképe nyomán készült, módosítva.

2. ábra. I. Sosenk fáraó karnaki győzelmi reliefje a meghódított városok listájával. Az ábrázoláson Sosenk Felső-Egyiptom fehér koronáját viseli és a királyi buzogánnyal készül lesújtani a megkötözött foglyokra. Ez művészettörténeti szempontból bevett ábrázolásmód a győzelmi reliefeken. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karnak_Tempel_19.jpg, letöltve: 2020. szeptember 3.

⁷⁵ „New Chronology”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., [https://en.wikipedia.org/wiki/New_Chronology_\(Rohl\)](https://en.wikipedia.org/wiki/New_Chronology_(Rohl)); „David Rohl”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://en.wikipedia.org/wiki/David_Rohl; „I. Sesonk”, Wikipédia, letöltve: 2020. szeptember 3., https://hu.wikipedia.org/wiki/I._Sesonk

⁷⁶ WALLENFELS, „Shishak and Shoshenq...”, 487. Az idézett szövegrész a cikk összefoglalójában található: „testing the specific proposition that the tenth century BCE biblical Egyptian King Shishak is to be distinguished from the historical Egyptian King Shoshenq I, who is now to be situated about a century later in the latter half of the ninth century BCE.”

⁷⁷ Lásd: DAVID ROHL, „Some Chronological Conundrums of the 21st Dynasty”, *Ägypten und Levant/Egypt and the Levant*, 3 (1992): 133–141.; JAMES, *Centuries of Darkness...*

Diktatúra a mindennapokban 3. Gellérd Imre mindennapi félelmei (1958–1959)²

A román kommunista vezetés 1956-ra vonatkozó konklúziója szerint Magyarországon a rendszer elleni támadás főleg intellektuális környezetből jött, amely köré a krízishelyzetben felzárkózott a fiatalság, az egyetemisták és a régi elit túlélei. Az RNK-ban 1956 után ezek a társadalmi csoportok lesznek a megtorlás fő célpontjai. Az értelmiségi csoportok ellen „általános offenzíva indult. Újrarendítették a politikai perek megrendezésének gyakorlatát. Szerepük a megfélemlítés, a civil társadalom autonóm szerveződésének megakadályozása, minden reformkezdeményezés megakadályozása [...]. A különböző városokban szervezett nyilvános leleplezések célpontja főleg az értelmiség volt. A cél a megfélemlítés volt, azok tekintélyének tönkretétele, akik alternatívát jelenthettek volna a hivatalos kultúrával szemben.”³ A nyilvános leleplezések a több száz résztvevővel szervezett gyűléseken, a tisztogatások, az egyes élharcosok elleni kivizsgálások a félelem légkörének fenntartását szolgálták.⁴

A társadalmi ágensek egyéni és csoportos cselekvéseire a félelem „latens erőként is képes hatni. Különösen akkor, amikor az állami terror, a hatalmi központ által kifejtett represszió lesz úrrá az életen”⁵ Dennis Deletant szerint az elnyomó szervezetek működtetése szempontjából „a félelem rendkívül alkalmas eszköz az erőforrásokkal való takarékoskodásra. Ez volt a Securitate sikerének a kulcsa is: sikerült úgy belecsepegtetni a félelmet a román társadalomba, hogy ál-

¹ OLÁH Sándor (Homoródalmás, 1954) a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának alapító tagja. Az intézet megalakulásától (1990) részt vett a különböző kutatási programokban, illetve bekapcsolódott anyaországi intézetek székelyföldi kutatásaiba (Politikatudományok Intézete, Kisebbségkutató Intézet, Teleki László Intézet). Elérhetősége: issigyo@yahoo.com.

² Készült a NKFI 128848. sz. *Székely önképzés a 19–20. században* c. program támogatásával.

³ Stelian TĂNASE, *Elite și societate* (București: Humanitas, 1998), 166.

⁴ Uo., 168.

⁵ GYÁNI Gábor, *A történelem mint emlék(mű)* (Budapest: Kalligram, 2016), 246.

talános meggyőződéssé vált [...]”⁶ Dennis Deletant értelmezésében „a népi demokrácia építésében a politikai rendőrség feladata a korábbi politikai intézmények és társadalmi struktúrák eltörlése volt. A rendőrségi erőszak és beavatkozás a mindennapi élet részévé, sőt jellemzőjévé vált, és olyan félelemmel áthatott lelkiállapotot generált a társadalomban, amely átalakította nemcsak a társadalomszerkezetet, hanem az egyének magatartását is.”⁷

A cselekvéseket, viszonyulásmódokat meghatározó indítékoknak, a viselkedés mozgatórugóinak megismeréséhez fontos feltárni, hogy „milyen erővel hat a félelemérzet az illető elhatározásaira? Milyen cselekvésre ösztönzi őt, vagy talán éppen a passzivitásra való hajlamában erősíti meg?”⁸ Ennek a kutatói törekvésnek jelentékeny akadályja, hogy a „hajdani többség tényleges félelme egészében dokumentálatlan és az utókor előtt ily módon ismeretlen [...]”⁹ Mivel „a múltbeli félelem adatszerű megragadása különösen nehéz feladat”,¹⁰ ritka és értékes forrásoknak tekinthetők azok, amelyek a több-kevesebb ideje letűnt életvilágok cselekvő ágenseinek félelmeit és ennek következményeit dokumentálják. Az 1989 után megjelent erdélyi magyar történeti és emlékezetirodalomból, illetve a szóbeli forrásokból számos adalékkal bizonyítható, hogy a 20. század ötvenes éveiben a társadalom uralom alá vetésében alkalmazott erőszaknak, a hatalmi retorzió legkülönbözőbb formáinak következményeként a félelem alapvető társadalmi tapasztalat volt.¹¹ Ezt az általános közérzetet dokumentálják évről évre Gellérd Imre lelkészi jelentései is. A székely falu világában „a félelem légköre – láthatóan – mindenkire hatott, általános közérzet volt.”¹²

Dolgozatunk célja feltárni, hogy milyen társadalmi magatartásra, cselekvés- és viszonyulásmódra ösztönözték Gellérd Imre Siménfalván szolgáló unitárius lelkészt a múlt század ötvenes éveiben félelmei, hogyan, milyen külső körülmények hatására született meg az évtized elejének egyházellenes támadásaival bátran szembeszálló lelkészben az ötvenes évek végére az erős, a cselekvéseit meghatározó félelemérzete? Úgy véljük, Gellérd Imre életútjának ez a szakasza (1949 – 1959. november 5.) általános érvényű ismeretekkel bővítheti az alávetettségbe,

⁶ Dennis DELETANT, A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989. 1. rész, *Betekintő* 5. évf., 4 sz. (2011): 1–13.

⁷ DELETANT, A román állambiztonság..., 1.

⁸ GYÁNI, *A történelem...*, 249.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ *Kuláksors. Székely kulákok történetei*, szerk. KRISTÓ Tibor (Csíkszereda: Státus, 1999), 45., 57., 60., 68.

¹² GYÁNI, *A történelem...*, 253.

kiszolgáltatottságba taszított autonóm személyiség és a hatalom kölcsönviszonyainak formáira, sajátosságaira vonatkozó ismereteket. A következőkben Gellérd Imre félelmeinek okait, körülményeit és következményeit próbáljuk rekonstruálni levéltári források¹³ és a siménfalvi parókia irattárában található egyházi források alapján.¹⁴

Harc az ideológiai fronton: a „klerikális reakció” megfélemlítése

A magát mindenhatónak tételező kommunista párt politikai céljainak megvalósítására átalakította a korábbi államberendezkedés erőszakszervezeteit. 1948. augusztus 30-án megjelent a 221. sz. rendelet a Népbiztonsági Főigazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului) létrehozásáról. 1949. január 23-án közzétették a csendőrség és rendőrség megszüntetéséről szóló 25. sz. rendeletet. A rendőrség helyett megalakul a „népi milícia” (Direcția Generală a Miliției). A Brassói Regionális Igazgatósághoz tartozó Udvarhely megyében, a járásközpontokban (Oklánd, Székelykeresztúr, Parajd) népbiztonsági irodákat hoztak létre, ezekkel alárendeltségben együttműködött a helyi milíciaőrsök személyezte. E hatósági intézmények ellenőrző, felügyelő tevékenységét a lojális helyi *káderek* a kezdetektől segítették. Az erőszakszervezetek használata mellett az anyagi és szimbolikus erőforrások birtokában a hatalom ideológiai fronton is folyamatosan támadta a hagyományos vallásos értékrendet: sajtókampányokban, a propagandairódalom „tudományos ismeretterjesztés” célját betöltő kiadványaiban.

A negyvenes évek végén az állambiztonságnak az erdélyi magyar történelmi egyházakról differenciált képe volt. Egy 1948 júniusában keletkezett feljegyzésben elkülönítették a református és unitárius egyházak viszonyulását a kommunista vezetéshez a Márton Áron püspök vezette római katolikus egyház következetes szembenállásától:

„Mindkét egyház hívei kizárólag magyar nemzetiségűek és az esetek többségében ezeknek az egyházaknak az antidemokratikus és rendszerellenes magatartását a magyar római katolikus egyház

¹³ Az írásunkban használt levéltári forrásokat a Magyar Unitárius Egyház keretében működő Egyházi Átvilágítási Folyamatot Koordináló Bizottság kérte ki a Securitate Levéltárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltárából (ACNSAS) 2014–2015-ben, és a történelmi kutatások rendelkezésére bocsátotta. A közölt irattári anyagok a szerző fordításai.

¹⁴ Köszönetet mondunk Szén Sándor siménfalvi unitárius lelkésznek, hogy lehetővé tette a Gellérd Imre lelkészi szolgálata idején keletkezett iratanyag kutatását.

befolyásolta. Olyan eseteket jeleztek, amikor ezen egyházak képviselői csatlakoztak a római katolikusok harcához a marxista doktrínák megdöntésére. A református és unitárius egyházak reakciós és antidemokratikus akciói intenzívebben a nacionalizmus és revizionizmus talaján bontakoztak ki. A templomokban magyar himnuszt énekeltek, a vallásos megnyilvánulásokon zászlókat és magyar nemzetiszínű kokárdákat tűztek ki.

Mégis azt lehet mondani, hogy ezekben az egyházakban a papoknak több cselekvési szabadsága van, különösen politikai vonalon, ezért nagyobb arányban vannak klerikusok a demokratikus szervezetekben, különösen a Magyar Népi Szövetségben.

Az utóbbi két hónapban a református és unitárius egyházak tartózkodtak mindenféle rendszerellenes megnyilvánulástól, sőt egyes helységeken elhatározták a református papság aktívabb részvételét a haladó demokratikus szervezetekben.”¹⁵

1951 februárjában a Sztálin Tartományi Állambiztonsági Igazgatóság „mély informatív behatolásra” utasította az Udvarhely rajoni irodáját, „az unitárius egyház és a parókiák megnyilvánulásainak” megismerésére. Az utasítás kitért a közelgő egyháztanácsai választásokra, ezeket szintén „nagyon diszkrét informatív intézkedések előzzék meg, hogy idejében megismerjük az osztályellenség beszivárgását erre a célterületre [...]”.¹⁶

A romániai magyarság politikai szervezete, a Magyar Népi Szövetség a negyvenes évek végétől az erdélyi magyar történelmi egyházakkal szemben érvényesítette a kommunista ideológia vallásellenességét: „Népi Szövetség politikája az egyházakkal szemben minél erősebb kell legyen. Mi nem a vallás ellen vagyunk, de az egyházfőket meg kell győzni, hogy jöjjenek közénk” – fejtette ki Czikó Nándor, az MNSZ egyik vezető politikusa már 1946-ban.¹⁷

A következő évek ismert hatalmi intézkedései (a gazdasági javak kisajátítása, a vallásos nevelés és a hitélet gyakorlásának korlátozása, valamint a kulturális

¹⁵ ACNAS. Fond Documentar. Dosar. Nr. 2342. Vol nr. (leragasztva a szám). Uniunea Comunitatilor Unitariene din Romania (anii 1949–1951.) D013081. 120 f. feljegyzés

¹⁶ ACNAS. Fond Documentar. Dosar. Nr. 2342. Vol nr. (leragasztva a szám). Uniunea Comunitatilor Unitariene din Romania (anii 1949–1951.) D.081127. 266 f.

¹⁷ Nagy-Olti, 2009: 454. A Magyar Népi Szövetségben a Román Munkáspárt befolyása 1948 után fokozatosan erősödött. A folyamatra lásd: Nagy, 2009. 94–95.

erőszak más formái) az egyházfőket éppen ennek az elvárásnak az ellenkezőjéről győzték meg.¹⁸

1958. augusztusa –1959. november eleje között Kolozs tartományban és a Magyar Autonóm Tartományban a Securitate tizenhét unitárius teológiai tanárt, lelkészt és teológus hallgatót tartóztatott le.

A makroszinten bekövetkezett politikai változásoknak, az erőszakban, agresszivitásban tobzódó hatalmi intézkedéseknek közvetlen cselekvésorientáló hatása volt a szolgálatban lévő lelkészek egyházi és társadalmi szerepvállalásaira is. Gellérd Imre lelkészi jelentéseiben, az egyházközségi eseményekről készült jegyzőkönyvekben évente beszámolt hívei félelmeiről, szorongásairól, az elbizonytalanodottak bátorításáról,¹⁹ de saját személyes félelmeiről nem beszélt. Forrásaink lehetővé teszik, hogy az ötvenes évek végén Gellérd Imre életútján a félelem hatására bekövetkezett magatartásbeli változásokat a makroszintű politikai változásokkal összefüggésben vizsgáljuk.

A kompromittáló adatoktól az ellenőrzésig

A Gellérd Imréről írt hálózatjelentések időrendi sorrendje azt mutatja, hogy az állambiztonság kezdeti szórványos adatgyűjtése az egyházi és közéleti tevékenységének, valamint külső kapcsolatainak megismerésére irányult. 1949. október 6-án, a Brassó Megyei Népbiztonsági Igazgatóságtól Kalousek Josif állambiztonsági ezredes a Bukaresti Népbiztonsági Főigazgatóságnak Gellérd Imréről ezt jelentette: „alaposan megszervezi a vallásórákat és az unitárius lelkészek tevékenységét a hívek hitélet színvonalának növelésére. Tevékenysége a községben szemtelen, kétarcú tevékenységet folytat, a párttagokkal szemben meggyőződéses demokrata, másfelől befolyásolja a fiatalokat a velük rendezett vallásos, misztikus, a fiatalságra káros színdarabokkal, amelyeket ő írt. Szoros kapcsolatban van a község kulákjaival. Intézkedtünk megfigyelés alatt tartásáról, megállapításainkat jelenteni fogjuk.”²⁰

Az állambiztonság ellenőrizte Gellérd Imre levelezését, a lelkészről megbízott helyi informátorok jelentettek:

¹⁸ Jelen keretek között nem térhetünk ki a jogrend és a törvénykezés egyházakat sújtó átalakítására. Ezt a folyamatot részletesen összefoglalta PÁL János, *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017), 33–38.

¹⁹ OLÁH Sándor, „Diktatúra a mindennapokban. Gellérd Imre látéletei Siménfalván az ötvenes években”, *Keresztény Magvető* 126 évf., 1–2. sz. (2020): 98–99., 101.

²⁰ ACNAS, D. 13081. 46. f. 1949. okt. 6.

„Feljegyzés

Gellérd Imre Siménfalva községből Udvarhely, Dr. Erdő János tanárnak, Kossuth u. 9 sz. 1950. I. 24: írja, hogy a gyermekek nem merik a vallásos könyveiket kivinni az utcára és több helyen úgy rendelkeztek, hogy a papoknak ne köszönjenek, és sok helyen tiltják a templomlátogatást, sok iskolában tantárgy az ateizmus és ha a gyermekek azonnal nem alkalmazkodnak, a papot hibáztatják...”²¹

Az informátorok írott jelentéseiből mindössze három irat maradt fenn, a feljelentők ekkor többnyire szóban adták információikat az altiszteknek. Ezekre alapozva írták tájékoztató jegyzékeiket a tartótisztek, altisztek az információszerzés utáni napokban, előfordult, hogy négy-öt nap után. „Mihály Imre” alkalmi megbízottal a tartótiszt két alkalommal konspirációs lakásban találkozott. Forrásaink tehát a feljelentő és a tartótiszt közös konstrukciói. Nem tudható pontosan, mit mondott/írt a feljelentő, mennyire igazodott a tartótisztól előzetesen kapott utasításokhoz, és a hallott információkat mennyire, milyen szempontok, érdekek szerint szűrte, szerkesztette a feletteseinek megfelelni szándékozó tartótiszt.

Az időszakos beszámoló jelentésekből látható, hogy az informátorok közölte valóságselemek (ezek is a feljelentő szelekcióinak eredményei) az előzetes utasítások, feladatok szempontjainak megfelelően szerkesztett válaszok.

Miután a Sztálin Tartományi Áb.-i Igazgatóság az Udvarhely Megyei Áb.-i Irodát utasította (13/1950. december 30.), hogy „hozzanak szigorú intézkedéseket a siménfalvi Gellérd Imre felügyeletére egy jól előkészített informatív behatolással”, a rajoni iroda a székelykeresztúri szolgálatnak közvetítette a feladatot. A Székelykeresztúri Áb.-i Iroda 1951. január 11-én az Udvarhely Megyei Áb.-i Szolgálatnak jelentette, hogy „az 1951 Január 4-i 13/22.048 sz. a siménfalvi Gelérd (*sic!*) Imrere vonatkozó rendeletükre az alábbiakat jelentjük: Nevezett felügyelet alatt van, ugyanakkor egy információs hálózatot hoztunk létre körülötte. Hogy mélyebben behatoljunk környezetébe felvettük a kapcsolatot a postással, hogy a pap minden levelezése, ami jön, és ami megy, legyen nekünk ellenőrzésre bemutatva. Tehát felügyelete folyamatban van, abban az esetben, ha lesz levele (*kihúzott név*) felé, amit mi megszerzünk, jelenteni fogjuk Önöknek, hogy rendelkezzenek.

Both Francisc Áb. főhadnagy”²²

²¹ ACNAS, D. 13081. 84 f. Fordításrészlet Gellérd Imre leveléből. 1950. febr. 1.

²² ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 120 f.

1951–53-ban a Gellérd Imre megfigyelésére beszervezett helyi („Misi”, „Pityu”) feljelentők a lelkész rendszerellenességének bizonyítására a színvonalas és népszerű, nagy arányú részvétellel folytatott valláserkölcsi neveléséről, aktív társadalmi szerepvállalásáról jelentettek.

Az alábbi, 1954. február 3-án kelt jelentést március 2-án hagyta jóvá a parancsnok (*olvashatatlan aláírás* – O. S.): „Az alábbiakat jelentem Gellért (*sic!*) Imre Udvarhely rajoni, siménfalvi unitárius papról. Megállapítottuk, hogy fentnevezett pap egy izgató elem a lakosság soraiban, különböző módszerekkel vonja befolyása alá, hogy éljenek vallásos életet és ne ismerjék meg a demokratikus rendszer céljait, a párt- és kormányhatározatokat. Fentnevezettről van három feljegyzésünk és referátunk, tehát gyanús elemként tartjuk nyilván.

Kérem a parancsnok úr jóváhagyását, hogy legyen nyilvántartva a község Obiectiv dossziéban. Sándor Iuliu hadnagy.”²³

Nem tudjuk meg, hogy Gellérd Imréről „a három feljegyzés és referát” milyen időintervallumban keletkezett, az viszont igen, hogy a községnek a célszemélyek nyilvántartásával objektumdossziéja volt (nagy valószínűséggel más községeknek is).

1955 decemberében Barabas Ludovic hadnagy arra utasította „Misi” informátort, hogy kövesse a lelkész közeli barátait, és részletes jellemzéseket írjon róluk, a foglalkozásukról és múltbeli politikai tevékenységeikről.²⁴

Az állandósult félelem képei

Gellérd Imre megfigyelésében lelkésztársa, „Bako Laurentiu” fedőnevű hálózati ügynök ráirányításával új szakasz kezdődött: „Bako” 1958. nyaratól 1959. november 6-ig 13 alkalommal jelentett Gellérd Imréről, utoljára a lelkész letartóztatásának másnapján.

Az eddig megismert levéltári forrásokból látható, hogy az állambiztonság Székelykeresztúr (1956-tól) rajoni irodájának az unitárius egyházat követő tevékenységében „Bako Laurentiu” a legtöbbit foglalkoztatott hálózati ügynök volt az ötvenes évek második felétől. Jelentései személyeskedéstől mentes beszámolók az egyházi eseményekről és lelkésztársai tevékenységéről, szóbeli megnyilvánulásairól a csoportos találkozásokon (egyházközi gyűlések, közös ünnepek). A „Bako Laurentiu”-tól kapott (nagy valószínűséggel írott) jelentések alapján a tartótisztjei tájékoztató jegyzékeket készítettek feletteseiknek. E szövegekben

²³ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 107. f.

²⁴ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 97. f.

nincsenek elkülönítve az ügynöktől és a tartótisztól származó szövegrészek. A tisztek műveltnek, megbízhatónak minősített informatornak tartották „Bako”-t. Tájékoztató jelentéseinek tartalmát nem valószínű, hogy módosították, csak utasításokkal egészítették ki. „Bako” hálózati szolgálataiért rendszeresen anyagi juttatásokban részesült.

Alább a Gellérd Imre félelmeit dokumentáló feljegyzések idézésével a lelkész cselekvéseiben, viszonyulásaiban a félelem hatására bekövetkezett változásokat illusztráljuk.

„Tájékoztató jegyzék, 1958. július 6.”²⁵

Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi lelkész részt vett a papok Keresztúron tartott gyűlésén, mely alkalommal az alábbiakat mondta: július elején Kolozsváron volt, ahonnan néhány napja tért vissza, és több pap előtt, mint nevezettek (*két kihúzott név*), kijelentette, hogy Kolozsváron nagy az elégedetlenség, különösen a román nemzetiségűek részéről a Magyar Autonóm Tartományal szemben, mert az ország legkommunistább része. A volt legionáriusok nyíltan fenyegetőznek, hogy nemsokára megváltozik a rendszer s akkor véglegesen kiirtják a magyarokat a Magyar Autonóm Tartományból, mert nagymértékben vádolhatók azért, hogy Romániában demokrácia lett. A fentnevezett ezért meg van ijedve. Továbbá, mondta fentnevezett, egyes kolozsvári és más helységi Katonai Törvényszékek a volt legionáriusokat mind szabadlábba helyezték.

Ezek a legionáriusok rémhíreket kezdtek terjeszteni és kezdtek újraszerveződni – fejezte be mondanivalóját fentnevezett.

Feladat: Az ügynök jelentse nekünk Gellérd Imre utazásait. Ilyen alkalmakkor az ügynök különböző problémákról beszéljen, speciálisan politikai problémákat. Állapítsa meg közelebbi kapcsolatait, főleg a papok között.

Intézkedés: Az esetet jelentjük a Tartományi Igazgatóságnak és újranytjuk az ellenőrzési dossziét a meglévő anyag alapján.²⁶

1958 nyarától az állambiztonság Gellérd Imrével magasabb fokozatú munkában foglalkozott: Birtalan Iosif alhadnagy július 30-án kelt akciótervében Gellérd Imre ellenséges tevékenységének összefoglalása után „a szóban forgó elem”-ről jelentette, hogy további „ellenséges tevékenységének megállapítására 1958. július 25-én megnyitottuk az ellenőrzési dossziét. Az ellenséges tevékenység megállapítására az egyéni informatív akció előtt a következő feladatok állnak:

²⁵ A román nyelvű tájékoztató jegyzékek a szerző fordításai.

²⁶ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 64. f.

„1. megállapítani, hogy a szóban forgó elemnek milyen kapcsolatai vannak a siménfalvi és más helységekben lévő barátaival.

2. tanulmányozni a szóban forgó elem baráti körét, különösen nevezett (*két kihúzott név*) és amelyik megfélelőbb, beszervezni ügynököknek.

3. megállapítani, hogy a szóban forgó elem ellenséges tevékenységet folytat-e Siménfalván a mezőgazdaság szocialista átalakítása ellen.

4. Kérni fogjuk a Magyar Aut. Tartomány Áb. Igazgatóságát és Kolozs Tartomány Igazgatóságát informatív felügyeletre, azokban az esetekben, amikor a szóban forgó elem Kolozsvárra utazik. Ezt az informatív felügyeletet »Incze Walter« ügynök végezze.

5. Kérni fogjuk a Magyar Aut. Tartomány Áb. Igazgatóságát a szóban forgó elem belső levelezésének követésére.”²⁷

A fenti feladatok megvalósítására az altiszt „Mihály Imre” helyi bizalmi embert és „Bako Laurentiu” ügynököt javasolta, akivel „fentnevezett nagyon jó kapcsolatban van, mivel ő is unitárius pap”. Továbbá egy újabb ügynök beszerzését a Gellérd „közvetlen környezetéből, két személy közül, akik kölcsönösen látogatják egymást, életkorban is közel vannak, és majdnem ugyanolyan a képzettségük”²⁸

Az ellenőrzési dosszié megnyitása után új tartalmi elemekkel bővültek a tartótisztek utasításai és a hálózati jelentések: pl. Gellérd Imre „gyanús kapcsolatot tart Dr. Simén Dániel kolozsvári unitárius teológiai professzorral és az unitárius teológusokkal”; „gyakran utazik Kolozsvárra és minden alkalommal felveszi a kapcsolatot Dr. Simén Dániellel, akivel politikai kérdésekről és a siménfalvi földművesek életéről beszélnek”; „nevezett Gellérd Imre többször készített prédikációkat a teológusoknak, amelyeket postán küld el”. Ezeket az információkat a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet titkára, „Incze Walter” hálózati ügynök hozta a Securitate tudomására.²⁹

A korábbi évek szorongást, félelmet keltő egyházellenes hatalmi támadásai mellett a siménfalvi lelkésznek és híveinek újabb korlátozásokkal is szembesülnie kellett: „Bako” 1958 okt. 3-i jelentésében tájékoztatta tartótisztjét, hogy „ne-

²⁷ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 10-11f.

²⁸ Uo.

²⁹ „Incze Walter” fedőnevű ügynökről vö. OLÁH Sándor, „Egy »demokratikus magatartású pap« az ügynökhálózatban. (1. rész) *Székelgyföld* 17. évf., 4. sz. (2013): 74–95.; (2. rész) *Székelgyföld* 17. évf., 5. sz. (2013): 115–137.; (3. rész) *Székelgyföld* 17. évf. 6. (2013): 79–100.

vezett Gellérd Imre a papok keresztúri gyűlésén azt mondta, hogy ismeretlen emberek jártak kétszer a lakásán, egy községi néptanácsi képviselő kíséretében. Ezek az emberek figyelmeztették, hogy fejezze be az egyház keretében folytatott vallásos nevelést. Ha ezt a nevelést nem fejezi be, kellemetlenségei lesznek. Ahogy fentnevezett mondja, ezekkel az emberekkel együtt elhatározták, hogy folyó év december 31-től ő nem lesz a valláserkölcsi nevelés köri előadója és nem foglalkozik ezzel a neveléssel.

Kis idő múlva újból néhány ember jött hozzá, a siménfalvi parókia könyvtárával kapcsolatban, ezek közül egyik neve (*kihúzott név*) a tartományi könyvtár részéről, a másik ismeretlen volt, aki fentnevezett feltételezése szerint az állambiztonsági szervektől volt. Ezek az emberek utasításuknak megfelelően – amit feldolgoztak fentnevezett előtt is – zárlat alá helyezték a könyvtár körülbelül 6000 kötetét és elrendelték, hogy a könyveket adják át a községi könyvtárnak [...]³⁰

A hatalmi fenyegetettség egyik következménye a fokozódó szolidaritás a lelkeszcsoporton belül. Pierre Mannoni írja, hogy „ugyanabban a nyugtalanságban osztozni, éspedig ugyanabban a pillanatban, úgy látszik, ténylegesen elősegítheti a közösségi állapot észlelését az egyének részéről: a közös megosztott érzelem erős bizonyíték, hogy vannak mások is, hasonlóak, akik ugyanazokat a dolgokat ismerik, ugyanazoktól a dolgoktól félnek. Az érzelmi azonosság egymáshoz közelíti az egyéneket, akiket normális körülmények között természetes önzésük inkább elkülönít.”³¹

„Tájékoztató jegyzék, 1958. november 8.

Informálok, hogy folyó év november 6-án az unitárius papok Keresztúron tartott gyűlésén Gellérd Imre siménfalvi lelkész felhívta lelkésztársai figyelmét, hogy vigyázzanak, miket beszélnek, mert minden papot legkevesebb három híve követ, akik az állambiztonsági szerveknek információkat kell adjanak a papok minden beszédéről. Ő ezt biztos forrásból hallotta és ezért figyelmezteti lelkésztársait. Amit Gellérd Imre mondott, (*kihúzott név*), a gagy³² lelkész is megerősítette, aki azt mondta, őt is feljelentették valamiért (pohárköszöntő és egyebek.)

Kitűzött feladatok: Az ügynök amikor Gellérd Imre lelkéssel beszélget térjen vissza a pap említette problémára és jelezze, hogy őt is figyelik. A beszélgeté-

³⁰ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 70. f.

³¹ Pierre MANNONI, *A félelem*, ford. MARTONYI Éva (Budapest: Akadémiai, 1991), 86.

³² Gagy, Udvarhely rajoni, ma Hargita megyei falu a Gagy patak mentén, Székelykeresztúrtól nyugatra.

sekben állapítsa meg kitől, milyen forrásokból hallotta Gellérd a mondottakat, a kapcsolatait, különösen a kolozsvári kapcsolatait.

Máté Alexandru, főhadnagy³³

A félelem következménye a hallgatás is: a hatalmi agresszió elhárításának egyik veszélytelennek látszó viszonyulása a biztonságosnak ígérkező hallgatás. „A hallgatás erénye sokaknak adott és megtanult lecke volt és később még mélyebben elsajátított tapasztalat az osztályellenségre kirótt hosszú börtönbüntetések alatt.”³⁴

„Tájékoztató jegyzék, 1958. december 6.

Informálok, hogy a nagymedeséri pap letartóztatása után³⁵ az unitárius papok nagyon megijedtek. Folyó év dec. 4-én az unitárius papok gyűlésén részt vett a Vallásügyi Minisztérium udvarhelyi küldöttje is (*kihúzott név*), és komolyan felhívta a papok figyelmét, hogy ne foglalkozzanak törvénybeütköző problémákkal. Minden pap tegyen meg mindent a szocialista mezőgazdaság megerősítéséért, ez a papok érdeke is, fejezte be a beszélgetéseket az esperes. Informálok, hogy a papok mind hallgattak, mintha lakatott tettek volna szájukra, nem beszélgettek sem társaságban sem külön.

Gellérd Imre lelkész Kolozsváron volt, ahová valószínűleg vizsgázni ment.

Kitűzött feladatok: Az ügynök feladatokat kapott Gellérd Imre és (*kihúzott név*), a papok ellenforradalmi tevékenységének követésére.

Máté Alexandru, főhadnagy³⁶

A belpolitikai változásokkal és a módosított büntető törvénykönyvvel összefüggésben itt először jelenik meg a Gellérd Imre ellenőrzésére vonatkozó tartóizti utasításokban az „ellenforradalmi” tevékenység követése.

„Bako Laurentiu” alábbi jelentése dokumentálja, hogy a fenyegető rendszer kiszámíthatatlanságától, a megtorlástól való félelem olyan hétköznapi döntéseket is befolyásolt, mint a lelkész háztartásgazdaságának tervezése:

³³ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 74 f.

³⁴ Gail KLIGMAN és Katherine VERDERY, *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)* (Iași: Polirom, 2015), 337.

³⁵ PÁLFI Albert nagymedeséri unitárius lelkészről 1958. november 14-én nyitottak ellenőrzési dossziét, egy helyi alkalmi megbízottat és „Bako Laurentiu” ügynököt utasították megfigyelésére azzal a feladattal, hogy derítsék fel: a lelkész a vallás leple alatt milyen ellenforradalmi tevékenységet folytat. November 26-án tartóztatták le.

³⁶ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 75 f.

„Informálok, hogy 1958. december 14-én, a keresztyúri piacon Gellérd Imre siménfalvi lelkésszel találkoztam, ahol fentnevezett két disznót szándékozott eladni. Kérdésemre, hogy miért akarja azokat a disznókat eladni, azt válaszolta, hogy túl sokba kerül a tartásuk, de azért is mert az az előérzete, hogy az Állambiztonsági Szervek le fogják tartóztatni. Kérdésemre, hogy mire alapozza előérzetét azt felelte, hogy: letartóztatták a nagymedeséri papot. Letartóztatásakor nagy mennyiségű iratanyagot vittek el. Ezek között prédikációk is voltak, amelyeket én adtam kölcsön (*kihúzott név*) nagymedeséri papnak, amelyekbe beleköthetnek. Ezek a prédikációk 1956-ban készültek és a magyarországi eseményeket tárgyalták, s ezeket elvitték, ezt onnan is tudom, hogy ott jártam a letartóztatott lakásán és már nem találtam meg.

Megjegyzés:

Gellérd Imre siménfalvi lelkésről ellenőrzési akció folyik.

Kitűzött feladatok: Az ügynök azt a feladatot kapta, hogy találkozásain a fentnevezettel beszélgesen ezekről a prédikációkról, amelyeket a lelkész készített, röviden a tartalmukról és arról, hogyan tárgyalja a 1956 őszi magyarországi eseményeket.

Intézkedések: Az anyagot az ellenőrzési dossziéban használjuk.

Máté Alexandru, főhadnagy³⁷

A következő év elején a Gellérd Imre félelmeit – a későbbiekben mondhatni állandósító – esemény híre terjedt el az unitárius lelkészek körében:

„Tájékoztató jegyzék, 1959. február 5.

Informáljuk, hogy nevezett Gellérd Imre a papok előtt kifejezte aggodalmát, hogy fél a letartóztatástól. Mikor megkérdezték, hogy ezt mire alapozza, a következőket mondta: a Kolozsvári Unitárius Teológián (*kihúzott név*) professzor terjesztette prédikációk közül egyeseket én állítottam össze. Ezekből a prédikációkból egy-egy példányt egy kolozsvári látogatáson lévő magyarországi pap Budapestre akart vinni. Azonban a határon a Belügyminisztérium szervei az összes prédikációt elkobozták cenzúrázásra. Az általam összeállított prédikációkba belefoglaltam egyes tetteket a magyarországi eseményekből. Ezek a prédikációk felhasználhatók ellenem, mint kompromittáló anyagok. Ezért félek a letartóztatástól.

Megjegyzés: Gellérd Imre unitárius lelkész ezt a félelmét más alkalmakkor is kifejezte. Ellenőrzési akció alatt van.

³⁷ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 77 f.

Kitűzött feladatok: Az ügynököt utasítottuk, hogy Gellérd Imre lelkéssel újra beszélgesen ezekről a prédikációiról és tudja meg tartalmukat, konkrétan állapítsa meg mi a tartalmuk, és azt, hogy a Kolozsvárra küldöttekből ő egy-egy példányt megőrzött-e?

Intézkedések: A tájékoztató jegyzék egy példányát megküldjük a Tartományi Igazgatóságnak, hogy a Kolozsvár Tartomány ellenőrizze.

Máté Alexandru, főhadnagy³⁸

A lelkészt szűkebb társadalmi környezetében is próbálták elszigetelni:

„Tájékoztató jegyzék, 1959. március 6.

Informálok, hogy beszélgettem Gellérd Imre siménfalvi unitárius lelkésszel, aki kijelentette, hogy neki megtiltották, hogy a siménfalvi lakossággal a község utcáin beszélgesen, vagy a házaikban meglátogassa őket. Fél, hogy letartóztatják, noha az utóbbi időben nagyon visszavonult, mert beteg és az idegesség miatt, hogy letartóztatják betegsége még fokozódott [...]”³⁹

A félelem a lelkészi szolgálatban a prédikációk tartalmára is hatással volt, ugyanakkor fokozott lojalitást bizonyító cselekvések mozgatórugója lett.

„Tájékoztató jegyzék, 1959. május 17.

Informálok, hogy Gellérd Imre lelkész kifejezte, hogy minden lelkész vigyázzon, mit beszél. Ő úgy beszél, hogy senki ne tudjon belekapaszkodni, ugyanakkor azt mondta, hogy lehet, sötét napok jönnek egyes egyházi személyekre. Fentnevezett részt vesz minden sporteseményen, kapcsolatot tart a községi Néptanács hivatalnokaival és minden tanítóval, ezt a forrás a falu lakóitól hallotta [...]”⁴⁰

Gellérd Imrere traumatikus hatással volt dr. Simén Dániel professzor letartóztatásának híre:

„Tájékoztató jegyzék, 1959. június 27.

Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi lelkész, ahogy hallottam a múlt héten hazajött Marosvásárhelyről a kórházból, időlegesen, mert legrövidebb időn belül vissza kell mennie a mája kezeléséért. Amikor meghallotta (*kihúzott név*) professzor letartóztatását, amint hallottam, egy félóráig egy szót se tudott szólani, és néhány nap múlva beutaltatta magát a kórházba. Amint hallottam, közeleli kapcsolatban volt (*kihúzott név*) professzorral [...]”⁴¹

³⁸ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 78 f.

³⁹ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. f. 80.

⁴⁰ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. III. 85 f.

⁴¹ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 83 f.

„Tájékoztató jegyzék, 1959. augusztus 8.

Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi lelkész hosszabb ideig Marosvásárhelyen volt, a máját kezelte. Most otthon van, és a felesége adja be a szükséges injekciókat. Azt mondja, hogy elég jól kigyógyult a betegségből ezzel a kezeléssel és még jobban kigyógyulna, de állandóan fél, ez a féelme azóta van, hogy (*kihúzott név*) kolozsvári professzort letartóztatták (*kihúzott név*) nagyon szoros kapcsolatban volt. (*kihúzott név*) a Gellérd prédikációit a teológusoknak példának adta. Ezek a prédikációk, ahogy mondja, nem a mai rendszernek valók és ezért fél Gellérd a hatóságoktól. Más egyebet nem mondott a féelmeiről.

Gellérd lelkész komoly békemunkát végez. A múlt hónapban a »Béke védelmében« folyóiratnak 18 előfizetőt szervezett. A békegyűléseken többször előadásai voltak, úgy Siménfalván, mint más helységeken. Az esperes a papok gyűlésén fentnevezett tevékenységét követendő példaként említette a papok előtt, és a munkát, amit a Vöröskereszt, a sport vonalán visz, és a kultúrotthon építésénél.⁴²

1959. szeptember 11-én Bako Laurentiu írja Fazakas Francisc főhadnagy-nak (aki a kapott információkból 13-án szerkeszti jelentését feletteseinek):

„Informálok, hogy Gellérd Imre siménfalvi unitárius lelkész a teológiára készül, hogy letegye a doktori vizsgáját. Le is adta már a doktori dolgozatát. Most úgy látszik, tanárnak készül a Kolozsvári teológiára (*kihúzott név*) helyébe, aki most le van tartóztatva. (*kihúzott név*) meg is kérdezte, hogy akar-e Kolozsvárra menni, amire azt válaszolta, hogy igen, tehát arra számít, hogy ki fogják nevezni ebbe a funkcióba.

Elmondta, hogy eddig félt a letartóztatástól, mert voltak prédikációk, amelyeket ő írt és (*kihúzott név*) példaként emlegette a teológusoknak, de most tudja, hogy (*kihúzott név*) letartóztatása más okokból történt. Elmondta, hogy őt a hatóságok úgy ismerik, mint a legdemokratikusabb lelkészt, mert a legjobb békemunkát végzi és más társadalmi tevékenységeket is, például a Vöröskereszt, a Sport és a Szövetkezetek.

Ahogy ő mondja, ezeket ismerősei mondták, akik ismerték a helyzetet.

A firtosmartonosi közgyűlésen, mint köri nevelési előadó, beszámolót tartott az 1958. évi nevelőmunkáról. A beszámoló kifogástalan volt, és nagyon sokat foglalkozott demokratikus problémákkal és az ifjúság hazafias szellemű nevelésével. Javaslatot tett a szocialista nevelésre és mindenki szerepére ebben a nevelésben. A hívekkel való kapcsolatot szintén így kell tartani. Ez vagy az átne-

⁴² ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 86 f.

velődésnek tulajdonítható, vagy, mert nagyon óvatos. Kijelentette, hogy hívei körében más tevékenységet nem folytat csak egyházi problémákat.

Feladat: Az ügynök a következő találkozásokor Gellérd Imre lelkésszel az aktuális politikai helyzetről beszéljessen. Fazakas Ferenc főhadnagy.⁴³

„Bako” október 11-i jelentése szerint a folytatódó letartóztatások (dr. Erdő János, Székely László, Bálint Ferenc) fokozták Gellérd Imre félelmeit.

„Kérdezték, miért fél, mert jó békemunkát végez régebb a párt vonalán is dolgozott,⁴⁴ nincs mitől félnie a származása is jó, vagy tett valamit, amiért letartóztatnák? Erre azt válaszolta, hogy (*kihúzott név*) a professzornak írt prédikációkért letartóztathatják, mert Luka László⁴⁵ és Ana Pauker⁴⁶ is nagy pártaktivisták voltak, és mégis letartóztatták, ő is elhajlott, mint ezek, ezért fél. Mindenkinek felhívta figyelmét, a nevelőmunka szigorú korlátozására, hogy ez csak a törvények és rendelkezések alapján történjen, nem menjen az iskolai munka rovására.”⁴⁷

„Bako Laurentiu” 1959. november 6-án, Gellérd Imre letartóztatását követő napon írta tartótisztjének utolsó tájékoztatását:⁴⁸ „... Gellérd Imre siménfalvi lelkész több embernek megmutatta az újságokat, amelyek azt írják, hogy a neve alatt az unitárius egyháznál reakciós elemeket lepleztek le, papokat és másokat és most mégis őt támadják. A továbbiakban azt mondta, hogy ebben a rendszerben az embert kihasználják és utána eldobják. Most is olyan személyeket vettek fel a Teológiára, akiknek semmi tevékenységük nincs. Egyes lelkészek letartóztatásáról kijelentette, hogy a legszigorúbb büntetőtörvénykönyv a világon a román. Seholy nem történt meg, hogy jelentéktelen tettekért ilyen nagy büntetéseket kaptak volna.”⁴⁹

⁴³ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 87. f.

⁴⁴ GELLÉRD Imrét 1947-ben zárták ki a pártból.

⁴⁵ LUKA László (1898–1963) kommunista politikus, volt pénzügyminiszter (1947–1952). 1952. augusztus 16-án tartóztatták le, az enyedi börtönben halt meg.

⁴⁶ ANA PAUKER (1893–1960) kommunista politikus, miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter. 1953-ban letartóztatták, kihallgatták. 1954 májusában kizárták a pártból.

⁴⁷ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 89. f.

⁴⁸ A hatvanas-hetvenes években „Bako” továbbra is folytatta hálózati tevékenységét, folyamatosan jelentett az unitárius lelkészekről, köztük Gellérd Imréről is.

⁴⁹ ACNSAS, I. 328. Nr. 383. Vol. III. 91. f.

Összegzés

A fent idézett forrásrészletek a Gellérd Imrét és lelkész társait ért hatalmi erőszak hatásait dokumentálják a feljelentő és a tartótisztek konstrukcióinak megfelelően. Tartalmi vonatkozásokban, összevetve más, az előbbi fejezetekben idézett forrásokkal a lelkész mindennapjainak személyes eseményeit, félelmeit, szorongásait, gondolkodásmódjának változását követhetjük.

A terror éveiben a megfélemlített, meghurcolt lelkész társak sorsából „az embernek meg kellett tanulnia, hogy melyek a kerülendő helyzetek, a tanítás-tanulás mestere és eszköze pedig a félelem volt. Ez a testi tünetek kiváltásával figyelmezteti az embert sérülékenységre, végső soron halandó mivoltára.”⁵⁰

James C. Scott *Erős-e a hamis tudat?* c. esszéjében a hatalomnak alávetettek viselkedésmódját így értelmezte: „Minél nagyobb hatalmat gyakorol valaki felettük, és minél szorosabb a felügyelet, az alávetetteknek annál nagyobb a készítése arra, hogy az engedelmesség, egyetértés, tisztelet látszatát keltsék. De ugyan ezen az alapon azzal is tisztában vagyunk, hogy minél szigorúbb körülmények csikarják ki az engedelemet, ez annál kevésbé lesz összhangban a színpad mögötti helyzettel...”⁵¹

Gellérd Imrét Páll Ferenc századosnak, a Kolozsvár Tartományi Állambiztonsági Igazgatóság tisztjének, 1959. szeptember 11-én kelt letartóztatási javaslatára – a belügyminiszter jóváhagyása után – november 5-éről 6-ára virradó éjjel hurcolták el a siménfalvi parókiáról. A faluban „azonnal elterjedt a rettenetes hír – mégse nyitott be senki a parókiára. Ha azelőtt megesküdtek volna, hogy a tűzbe mennének a lelkészükért, most rá kellett döbenniük: a félelem beléjük fojtotta a tisztességet, és megbénította akaratukat. Ez a demoralizálás volt a kommunizmus igazi diadala.”⁵²

Pierre Mannoni a félelem társadalmi funkciójáról értekezve kifejtette, hogy „a félelem rávilágíthat a politikai vagy vallási hatalom hiányosságaira vagy túlkapasáira. Ha a hatalom gyenge vagy elnyomó, és a hivatalos képviselők nem töltik be szerepüket, tehát róluk és hivatalukról gyengeség, ingatagság vagy zsarnokiség képe alakul ki, erős rossz érzés keríti hatalmába azoknak a tömeget, akik tekintetüket rájuk függesztik. A hatalmi vákuum vagy a szélsőséges hatalom nyil-

⁵⁰ KESZEI András, Jelentés, törés, identitás. In: *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II világháború kezdetétől*, szerk. BÖGRE Zsuzsanna, KESZEI András és Ö. KOVÁCS József (Budapest: L Harmattan, 2012), 13.

⁵¹ James C. SCOTT, „Erős-e a hamis tudat?” *Replika* 23–24. sz. (1996): 94.

⁵² GELLÉRD Judit, *A kudarc áldásai* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2016), 66.

vánvalóan a társadalmi bizonytalanság előidézője. A társadalom tagjai ezzel az úrral vagy túlzással szembesülve, megfosztva megszokott fogódzóiktól, tökéletesen ki lesznek szolgáltatva szorongásaiknak, és ez a krízis jele.⁵³

Fényes Ferenc százados, az Állambiztonság Kolozs Tartományi Igazgatóságának nyomozója 1959. november 14-én elrendelte a bűnügyi nyomozást, azzal indokolva, hogy Gellérd Imre 1956–1958 között uszító, államrendellenes, nacionalista, sovinszta, a magyar forradalmat dicsőítő tartalmú prédikációkat írt és terjesztett az unitárius teológusok között.⁵⁴

A százados a nyomozás megkezdése és a vád bizonyítása előtt tudni vélte, hogy a büntető törvénykönyv mely paragrafusaiba illeszthetők a felsorolt (egyelőre még bizonyítatlan) vádak.

⁵³ MANNONI, *A félelem*, 85.

⁵⁴ ACNSAS, O. 868. [dosszié] P. 999/1. 1. f. GELLÉRD Imre és KELEMEN István vizsgálati dossziéja.

Bartha-Pál Aba

Adatok az *Imakönyv. Unitárius imádságok* kiadástörténetéhez¹

Az 1960-ban Budapesten megjelent *Imakönyv. Unitárius imádságok* kiadástörténetét az *Unitárius devocionális irodalom* szemináriumon kezdtem el kutatni. Az *Imakönyv. Unitárius imádságok* című imakönyvet Pethő István püspöki helynök irányítása alatt, az unitárius lelkipásztorok közösségének szerkesztésében, Bencze Márton lektorálásával a Magyarországi Unitárius Egyházköri Tanács (továbbiakban: Köri Tanács) jelentette meg 1960-ban Budapesten, az Egyetemi Nyomda gondozásában. Az imakönyv tizenöt magyar,² illetve egy angol³ unitárius lelkész kilencvenöt imádságát tartalmazza tematikus rendben.

Az imakönyv előszavát Pethő István *Imádkozzunk* címen fogalmazza meg. Gyönyörű szavakkal foglalja össze az imádkozás lényegét, amely nem Isten akaratának és törvényének megváltoztatása, hanem sokkal inkább Isten cselekedeteinek elfogadása és megértése. Ennek gyakorlására és megélésére Jézust állítja

¹ A tanulmány a Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltárában (a Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerületének Levéltára, Budapest, a továbbiakban MUEMEL) őrzött dokumentumok alapján Hoffmann Gizella hathatós közreműködésével készült. Segítségét itt is hálásan köszönöm. BARTHA-PÁL Aba a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet végzős (VI. évf.) hallgatója. Elérhetősége: bpaba1995@gmail.com

² Bajor János (1922–1998), Bencze Márton (1919–2003), Györfi István (1887–1973), Huszti János (1924–1993), Kelemen Miklós (1925–2009), Németh István (1857–1941), Pethő István (1903–1978), R. Filep Imre (1915–1970), Szász János (1923–2007), Szentábrahámi Lombárd Mihály (1683–1758), Szentgericei Jenő (1914–1996), Szent-Iványi Sándor (1902–1983), Ürmösi József (1879–1953), Válaszuti György (XVI. sz.), Vári Albert (1868–1953)

³ Martineau James (1805–1900)

követendő példának: „Ha megfigyeljük az embereket, hamar megállapíthatjuk, hogy legtöbben azért imádkoznak, mert azt gondolják, hogy imádságaikkal Istent eltéríthetik szándékaitól, könyörgéseikkel rábírhatják, hogy változtassa meg akaratát, amelyről ők azt hiszik, hogy ha megvalósul, nekik kellemetlen, sőt egyenesen kárukra lesz. Az unitárius hitű és evangéliumi életszemléletű ember az imádkozásban is Jézushoz igazodik. [...] (Aki) rendszerint csak ennyit mondott ilyenkor: Atyám, legyen meg a te akaratod. Magam számára pedig csak azt kérem: Engedd megértenem akaratodat.”⁴

Az előszó után az említett kilencvenöt imádságot olvashatjuk. Az imakönyv függeléke pedig olyan unitárius alapiratokat közöl, mint az *Unitárius hitvallás*, *Unitárius himnusz* (írta: Nagy Lajos), Dávid Ferenc éneke (Unitárius énekeskönyv, 43. ének), János Zsigmond fejedelem kedvelt éneke (Unitárius énekeskönyv, 74. ének), a szeretet kettős parancsolata (Mt 22,37–39) és a Miatyánk (Mt 6,6–13).

Az imakönyv megjelenésének története

A Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerületének Levéltárában (a továbbiakban: MUEMEL) megtalálható az 1959. november 17-én keltezett engedélyezési kérés⁵ (375/1959 sz.), amelyben a Köri Tanács azzal a kéréssel fordul a Magyar Állami Egyházügyi Hivatalhoz, hogy engedélyezze az 1960-ra tervezett egyházi kiadványok megjelenését, és a „hozzávaló papír anyag” kiutalását. A két tervezett kiadvány a *Konfirmációs kézikönyv* és az *Unitárius imakönyv*. A kérés tartalmazza az imakönyv formai sajátosságait, ezek a következők: A6-os papírméret; 128 oldal; 2000 példány; borítólap: szürke lemez; kötve; a papírmennyiség ívben és kilogrammban: 8 ív, és 500 kg; papír minősége: offset.

Az 1959. november 17-én keltezett dokumentumot megelőzi egy 1959. szeptember 22-én íródott kérés⁶ (299/1959 sz.), amelyben Pethő István az Állami Egyházügyi Hivatallal közli, hogy 1960-ban a Köri Tanács a *Konfirmációs kézikönyv*, az *Unitárius Évkönyv* és a *Mit hiszünk mi, unitáriusok?* kiadványokat szándékszik megjelentetni. Ebben a beadványban még nem szerepel az imakönyv megjelentetésének terve. A novemberi kérés ennek kiegészítéseként jön létre, kihagyva az *Unitárius Évkönyv* és *Mit hiszünk mi, unitáriusok?* című kiad-

⁴ *Imakönyv. Unitárius imádságok* [szerk. Bencze Márton] (Budapest: Magyarországi Unitárius Egyházköri Tanács, 1960), 3.

⁵ MUEMEL, VI/b, 5/9.

⁶ MUEMEL, I/5, VI/15.

ványokat, azonban a *Konfirmációs kézikönyv* mellett kéri annak engedélyét, hogy az unitárius imakönyv is megjelenhessen.

Az 1959 decemberében tartott köri tanácsi ülésen az *Elnökileg elintézett ügyek* 5. tárgysorozatában⁷ a püspöki helynök beszámol arról, hogy a Magyar Állami Egyházügyi Hivatalhoz benyújtották az imakönyv kiadásához és a papíranyag kiutalásához szükséges kérést. Ez alkalommal fogalmazódott meg, hogy a Köri Tanács az imakönyv vázlatos szerkesztésére hívja meg a lelkési munkaközösséget, és a részletes kidolgozáshoz pedig bízson meg egy szűk körű, legfeljebb háromtagú bizottságot.

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1959. december 19-én a Köri Tanácshoz címzett 99175/59 számú közleményében engedélyezi az unitárius imakönyv kiadását: „Hivatkozással az 1960. évre benyújtott könyvkiadási tervezetre értesítem, hogy az alábbiak szerint lett jóváhagyva: Unitárius imakönyv.”⁸ Feltételezhetjük, hogy a *Konfirmációs kézikönyv* nyomtatását nem engedélyezték, ugyanis a 99175/59 iktatószámú közleményben nincs utalás rá.

Az *Unitárius Életben*, a Hírek rovatban beszámoltak arról, hogy a Köri Tanács 1960. február 5-én tartott ülésén a kiadásra kerülő imakönyv ügyét is tárgyalta.⁹

1960. május 24–26. között „lelkipásztori napokat” vagy „lelkési konferenciát” (a talált forrásirodalom mindkét megnevezést használja) szerveztek a magyarkúti üdülőtelepen, ahol két napirendi pontot tárgyaltak: „a folyó évben kiadásra kerülő imakönyv teljes anyagának előkészítését”, valamint a „békeszolgálatlalt kapcsolatos feladatok megbeszélését”.¹⁰ A konferenciát megelőzően Pethő István püspöki helynök 1960. május 2-án a lelkészeknek címzett körlevelében (82/1960 sz.) arra kéri szolgatársait, hogy „1./ Készítsd el és hozd magaddal a tervet, hogy elképzelésed szerint milyen legyen a tervezett imakönyv szerkezete, milyen imákat adjunk? pl. Betegségben, Karácsonykor, Új szülöttért, Gyászbán, Földműves imája, a Család imája, stb. Ha az otthoni magányunkban mindnyájan elkészítjük, az összeegyeztetés, illetve a kiválogatás és az összeállítás munkája könnyebben megy és nem fogunk feleslegesen sok időt vesztegetni ennél a tételnél. 2./ Írj minél több imát lelkihangulatod szerint s azokat hozd magaddal. A magyarkúti idő rövid két és fél nap és akármilyen áhítatos is a májusi

⁷ MUEMEL, I/5, IV/14.

⁸ MUEMEL, VI/b, 5/9.

⁹ „Hírek”, *Unitárius Élet* XIV. évf., 2. sz. (1960. február): 4.

¹⁰ MUEMEL, I/5, IV/14.

ruhában pompázó környezet, parancsszóra nem lehet imádkozni. A kész imák átdolgozása már félannyi fáradságot igényel.¹¹

Az *Unitárius Élet* 1960. májusi száma a lelkipásztori napokat követően az imakönyvvel kapcsolatosan a következőket fogalmazza meg: „helyes dolog megújítani az imádságot, vagyis Istenhez való viszonyunk kifejezését. Az ember állandóan kialakulófélben van, változik, ezért Istenhez való viszonyának is változnia kell; ezért kell megváltozni az imádságnak is”.¹²

Bencze Márton lelkész, az imakönyv lektora az *Unitárius Élet* 1960. júniusi számában összefoglalja a magyarkúti konferencián elhangzottakat: „A május 24–26. napján tartott lelkészi konferenciákon az imakönyv ügye foglalkoztatott. Megvitattuk azokat az elvi kérdéseket, melyek szerint létre kell hoznunk az imakönyvet, s ezzel az imakönyv lelkét teremtettük meg. Irányelvül – többek között – magunk elé tűztük az atya és a gyermek, másszóval az Isten és az ember viszonyának, bensőséges és meleg kapcsolatának Jézusi értelemben vett kifejezésre juttatását. [...] Reméljük, hogy az imakönyv anyaga, szorgos lelkészi munkánk nyomán, mielőbb egybegyűl, s korszerű módon fogja szolgálni imádkozó híveink lelki építését.”¹³

Az eddigiekben feltárt dokumentumokból lépésről lépésre nyomon követhetjük az imakönyv tervének megszületését. Pethő István 1960. szeptember 23-án az Állami Egyházügyi Hivatal felé újabb levelet fogalmaz meg (176/1960 sz.), arra kérve a hivatalt, hogy a 99.175./59 számú dokumentumban engedélyezett imakönyv kiadására jelöljenek ki nyomdavállalatot. A helynök a levélben utal arra, hogy előzőleg egyeztetett a Nyomdaipari Igazgatósággal, aki szerint a hivatalnak „az Egyetemi Nyomdánál megfelelő könyvkiadási keret áll rendelkezésére”.¹⁴

Az Állami Egyházügyi Hivatal október 4-én 41.152. szám alatt engedélyezi az imakönyv nyomtatását, és a nyomdai munkálatok elvégzésére az Egyetemi Nyomdát jelöli ki.¹⁵ A Köri Tanács 1960. október 29-én a 201/1960 számú dokumentumban¹⁶ megrendelőlapot nyújtott be az Egyetemi Nyomdának, amelyben kéri az imakönyv kinyomtatását, feltüntetve a formai követelményeket: „Kézirat címe, tárgy: Imakönyv. A kiadásért felelős: Pethő István püspöki helynök. A ki-

¹¹ MUEMEL, VI/b, 5/9.

¹² „Hírek”, *Unitárius Élet* XIV. évf., 5. sz. (1960. május): 3.

¹³ BENCZE Márton, „A lelkészi konferencia”, *Unitárius élet* XIV. évf., 6 sz. (1960. június): 1.

¹⁴ MUEMEL, VI/b, 5/9.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

advány terjedelme: nyolc ív. Példányszám: 2000 db. Papírsúlya: 500 kg. Formátuma: 1/6. A sokszorosítás módja: magasnyomás.” Mindezeket az információkat Bencze Márton két nappal hamarabb, október 27-én személyesen is megbeszélte a nyomdával.¹⁷

Az Egyetemi Nyomda 1960. december 6-i keltezéssel a Köri Tanácsnak megrendelési visszaigazolást küldött, amelyben a formai követelményeket megismételve igazolták a megrendelést. A munkálat száma: 12338. A szállítási határidőt 1961. február 13-ra tűzik ki.¹⁸ Azonban 1961. március 11-i dátummal a nyomda levélben kérte a Köri Tanács beleegyezését, hogy nyomdai nehézségek miatt az imakönyv szállítási határidejét március 31-re módosíthassák.¹⁹

Az imakönyv borítójának nyomtatásához szükséges „vésnöki munkára” (negatív elkészítéséhez) Martis Lászlót kérte fel a Köri Tanács. 1961. január 13-án küldik el a megrendelési lapot. A megrendelés tartalmazza (113/Dosszié/): „1. Rézvéset a kehelyről; 2. Foto-klisé kehelyről; 3. Rézkeret vaknyomáshoz a külső borítóra 8.5 – 12.7 cm. méretben; 4. Rézvéset »IMAKÖNYV« szóról.” A munkálatok pár nap alatt elkészültek, így 1961. január 19-én Bencze Márton levélmellékletként (113/1961) továbbítja az Egyetemi Nyomdának, kérve, hogy a kelyhet és az IMAKÖNYV feliratot aranszínezéssel nyomtassák a borítóra.²⁰

A nyomda 8951. számú átvételi elismervénye szerint 1961. március 28-án az egyházkerület huszonhét példányt vett át a nyomdától.²¹ Az imakönyvek nagyrészének átadására (9154. sz. átvételi elismervény) 1961. április 5-én került sor, ahol a nyomda 1988 darab imakönyvet ad át az egyháznak. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy összesen 2025 darab imakönyvet nyomtattak.²²

Az Egyetemi Nyomda április 6-án kiállította a nyomtatási költségek részletes számláját (12338/1 sz.), ennek kifizetésére 1961. április 12-én került sor.²³

A Köri Tanács 113/1961. számú határozata alapján az imakönyv árát 15 forintban határozták meg. Ennek alapján az eladott példányok után 2%-os „szolgáltatási forgalmi adót” kell befizetniük az illetékes pénzügyi hatóságokhoz. Eladás céljából, az egyházközösségek részére „10 Ft készpénzben fizetendő vételáron

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

bocsájtja a könyveket”, azonban a gyülekezetek a megállapított 15 Ft-os eladási áron árusíthatják.²⁴

Az imakönyv megjelenését követően az *Unitárius Élet* 1961. júniusi számában Pethő István *Imakönyvünk* címen tudósít a kiadvány megjelenéséről, „ami akkor éri el célját, ha mindnyájan így beszélünk róla, hogy a »mi imakönyvünk.«” Azt, hogy milyen módon juthat el az imakönyv a hívekhez, arról a következőket írja „Az Egyházköri Tanács [...] úgy határozott, hogy az egyházközségekben a lelkészi hivatalok útján juttatja el az imakönyvet a hívekhez, de kapható az Egyházi Központ Hőgyes Endre utcai irodájában is. Istentiszteletek alkalmával a szórványokba is magukkal viszik a szolgálatot végző lelkészek, tehát a szórványban élő atyafiak is megvehetik.”²⁵

A Köri Tanács 1962. március 19-én kelt 113/1962. számú körlevelében a magyarországi unitárius lelkészek részére az imakönyv terjesztése céljából a következő határozatot küldi ki: „A Magyarországi Unitárius Egyház Köri Tanácsa 1962. évi március 2-án tartott ülése 10/1962. jkv-i szám alatt felhívja a lelképásztorok atyafiait igyekezzenek a közelmúltban kiadásra került »Imakönyvet« hívei között minél szélesebb körben terjeszteni.”²⁶ Az 1965-ös év végén még kapható volt az imakönyv, mivel az *Unitárius Élet* 1965. október–decemberi számában azt olvashatjuk, hogy „legszebb karácsonyi ajándék az »Imakönyv«, kapható az Egyházköri Tanács irodájában, valamint a lelkészi hivatalokban. Ára 15 Ft.”²⁷

Az imakönyv szövege digitális formában megtalálható a Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete honlapján, a Léta Sándor lelkész által összeállított Unitárius tudástárban.²⁸

Ezen rövid ismertető létrejöttéért szeretnék köszönetet mondani Hoffman Gizellának, a Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény – Könyvtár és Levéltár könyvtárosának, aki segítségemre volt a levéltári források felkutatásában.

²⁴ Uo.

²⁵ PETHŐ István, „Imakönyvünk”, *Unitárius élet* XV. évf., 6 sz. (1961. június): 3.

²⁶ MUEMEL, VI/b, 5/9. sz. 113/1962

²⁷ „Hírek”, *Unitárius Élet* XIX. évf., 4. sz. (1965. október–december): 6.

²⁸ <http://tudastar.unitarius.kemb.hu>; [http://www.unitar.hu /Tudastar/imadsagok.htm](http://www.unitar.hu/Tudastar/imadsagok.htm), letöltve: 2020. november 10.

Nagy László (közlő)

Kelemen Lajos történész levele

Egyházközségünk gazdag, de feldolgozatlan levéltári anyagát kutatgatva egy Kelemen Lajos-levél akadt a kezembe. Milyen is az isteni gondviselés! Nemrég jelent meg a Művelődés Egyesület kiadásában (2019) Sas Péter könyve *Gidófalvy Istvánné Pataky Etelka, az udvarházak festőművésznőjéről*. Ebben többször találkozunk a Kelemen Lajos névvel, mert házitanító volt a Gidófalvy család dobokai házában, majd nagyon jó barátja Marosvásárhely egykori legismertebb gyógynövényszakértőjének, Gidófalvy Istvánnak (1859–1921). A fent jelzett levelet is Dobokáról hazaérkezve írta Halmágyi János (1884–1968) marosvásárhelyi esperesnek, aki közvetítő volt Bálint Ödön (1890–1956) homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész és Kelemen Lajos között. Érdeemes elolvasni az 1939. szeptember 7-én kelt levelet:

[más tintával és Halmágyi János kezével: 1939. IX. 9. 159. Hiv. 7. Anyakönyvi kivonatok ügyében]

„Kedves Nagytiszteletű Uram!

Első levelét Dobokáról hazaérkezve mihelyt megkaptam, mindjárt másnap délután neki fogtam az Egyházi Levéltár rendezésének s most majd minden nap dolgozva ott 2-3 sőt kétszer 4 órát is, nagy része az anyagnak átment a kezemen. Többet egyszerre tapasztalat szerint se nem jó, de nem is célszerű, sőt nem is igen lehet dolgozni, mert a figyelem is kifárad, de az öregedő inak se bírják, mert a rendező munkát állva képtelen az ember végezni.

Végig akartam vinni az egész munkát már, de második levele után az azóta történt események miatt azt küldöm, amit lehet, s most már a rendezést anélkül folytatom, hogy befejezhettem volna a kutatást. Attól tartok ugyanis, hogy az események olyan fordulatot vehetnek, hogy a kért igazolványok ide rekedhetnek. Határlezárás könnyen lehet háború nélkül is.

Amit lehet tehát, azt küldöm, hogy továbbítni lehessen.

Tessék megírni Bálint Ödönnek, hogy ha a bizonyítvány Magyarországra kell, akkor mielőbb küldje, s minél kevesebbet írjon mellé. Minden Magyarországra irányított levelet ugyanis Váradra irányítanak, hol már hetek óta katonai

cenzúra működik. Mindent felbontanak és elolvasnak, de a nyilvánosság előtt a cenzúra nincs kihirdetve. Nem értem, hogy mi szükség van erre az alattomos módszerre, mikor lehet, szabad, sőt a jelen viszonyok közt éppen érthető, ha a levelezés fölött ellenőrzést gyakorolnak. Így esik jobban, mert így felel meg a természetüknek.

A fő, hogy nehogya valami megjegyzés legyen az itteni hangulatról, helyzetről vagy épen katonai dolgokról, mert a legártatlanabb tréfáért vagy egészen értéktelen megjegyzésért is zaklatás, sőt haditörvényszék járhat ki.

Bartalisokról sajnos nem jegyeztem ki az anyakönyvből semmit, mert akkor nem tudtam nemességükről. Egy Bartalis család – a medeséri – Bocskay Istvántól nyert nemeslevelet. Ennek a Medeséren élő ágáról a családtól kaptam egy gen[éológiai] összeállítást 1790 utántól, de ebben a kérdéses Bartalis Mária természetesen nincs ott.

Késésem fő oka éppen az volt, hogy az Egyházi Levéltárban meg akartam kapni az 1820 tájától 1850-ig felküldött évi anyakönyvi másolatokat. Sokat meg is találtam – főleg az 1840-es évekből – de az 1834-től 1840-ig egyet sem kaptam. Pedig úgy látszik, hogy akkor több évben beküldötték az anyakönyvek másolatait, – de lehet, hogy vagy elpusztultak, vagy esetleg nem minden évben küldötték be azokat. Ha a további rendezés alatt valami elő kerülne, azokból a másolatokat a püspöki irodával kiállítatva, rögtön megküldöm.

A Nagy Miklós (Káli) féle keresztlevéllel már szerencsésebb voltam. Ez megvolt kivonataim között, s küldöm.

Késésemért szíves elnézést kérek.

Nekem mióta nyugalomba vonultam, nincs nyugtom a sok kérdezősködőtől. Ebben az ügyben is legalább hatszor megzavartak.

Mély tisztelettel maradok tisztelője Kelemen Lajos

Kolozsvár, 1939. IX. 7.

Túl is!

Tegnap du. 6-tól 9-ig háromszor jártam a főpostán a levél feladásáért.

E százezet meghaladó lakójú város ajánlott-levél forgalmát mucsai módon, egyetlen tisztviselőnővel bonyolítják le. Először 6 órakor csak heten állottak előttem. Elmentem más dolog végzésére. Mire $\frac{3}{4}$ 7-re visszatértem: újra 9 ember várt s $\frac{3}{4}$ 9-kor én lettem a 13-ik. Ekkor már meg se kíséreltem a feladást.

Tessék megírni Bálintnak, hogy ha Magyarországra küldi a keresztlevelet, okvetlen ajánlottan küldje, mert nagyon sok egyszerű levél elvész.

A cenzúrán beléfáradnak a sok ezer levél olvasásába s eldobnak belőle.

A levelezőlapok még megjönnek s elmennek.”

[E mondat után ceruzával, Bölöni Mikó Lőrinc titkár kézírásával, a következő bejegyzés olvasható:]

Igazolvány. Alulírott egyházi levéltáros igazolom, hogy a m[áros]szentkirályi u[nitárius] ek[lézsia]. 1832–1877-i anyakönyv kötetét Ntiszt H.J mv.i esp.-lelkész úrtól a nemesi adatok kiírása céljából használatra Kolozsvárra hoztam. Közben az Unitárius Egyház Közönség levéltárának nagy anyagát át kellett költöztetnem a régi kollégiumépület egykori diszterme alá kijelölt helyiségbe s e költözéssel a mszentkirályi anyakönyv a nagy levéltári anyagba tévedt és azt többszöri keresés mellett sem találtam meg. Ez az oka annak, hogy Egyházközönség Levéltára megkezdett rendezésének befejeztén is az 1832–77 évi anyakönyvet a legnagyobb sajnálatomra nincs módomban eladni. Cluj-Kol. 1939. szept. 4-én Nagyernyei Kelemen Lajos ny. Egyet[emi] Könyvtár és Erd[élyi] Múz[eum] Levélt[árának] levéltárosa, unitárius egyházi levéltáros, a M[agyar] Tud[ományos] Ak[adémia] levelező tagja

Ad 60/1939. sz. Bizonyítom, hogy a fenti igazolványt Kelemen Lajos egyházi levéltáros előttem írta alá.

P. H. EKT.

Cluj-Kolozs 1939. szept. 4.

Dr. Bölöni Mikó Lőrinc unitárius titkár.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Székely Kinga Réka

Isten előtt ne szégyenüljek meg¹

„Uram, hozzád emelkedem lélekben! Benned bízom, Istenem, ne szégyenüljek meg, ne nevéssenek ki ellenségeim! Senki se szégyenüljön meg, aki benned reménykedik, azok szégyenüljenek meg, akik ok nélkül elpártolnak tőled!” (Zsolt 25,1–3)

Kedves testvéreim!

Szülőfalum torony nélküli szerény unitárius templomában lelkesedtem minden novemberben a lánglelkű mártírárt, Dávid Ferencért egy évtizeden át. 1975–1984 között minden novemberben ott futkorásztunk a kobátfalvi templom körül, amely egy évszázados hatalmas hársfa árnyékában húzódott meg az útke-reszteződésben. Fedeles harangja a hársfa alól hirdette a négy égtáj felé minden novemberben, hogy a hívő ember soha nem szégyenül meg, hogy a hívő ember ki tud szakadni a szolgaság rabláncáiból még akkor is, ha szabadságát már nem a földi óra szerint mérik, hanem az örökkévalóság mércéjével.

Három magaslat és egy patakméretű folyócska ölelése, a Rez-tető, az Akasztó-domb magasságai, valamint a Nyikó csendes csordogálása biztosítottak novemberről novemberre afelől, hogy az embernek nincs más feladata ezen a földön, mint hogy megismerje és megértse azt a szövetséget, amelyet Isten köt minden emberrel. Ott tanultam meg, hogy Dávid Ferenc feladata az volt, hogy a keresztény vallási gyakorlatot visszatérítse a bibliai alapokhoz, a jézusi evangélium nehéz egyszerűségéhez.

¹ Elhangzott 2020. november 15-én, Dávid Ferenc emlékünnepeén Homoródszentpéteren.

Kolozsvári diákoskodásom idején sokszor ültem be a mostani főtéri templomba, a Szent Mihály-templomba, s a színes ablakok fényjátékában sokszor képzeltem magam elé azokat az istentiszteleteket, amelyeket Dávid Ferenc végzett, míg lelkésze volt Kolozsvárnak. S bár abból a templomból 150 évnyi szolgálat után a Habsburg-uralom katonasága kiűzte az unitárius istentiszteletet, a lélek hullámhosszán újra és újra át tudtam élni a kinyilatkoztatás szentségével a Dávid Ferenc-i igazságot: Jézust nem imádni, hanem követni kell. Csak Istent kell imádni, Jézust mindenekelőtt meg kell ismerni, az evangéliumát meg kell érteni, és aszerint kell/kellene élni. Ezt jelenti kereszténynek lenni.

„Omló Déva vára / elvész a homályba, / de ki ott szenvedett, / őrizi a szeretet, / hű szívünkbe zárva” – visszhangzik a jól ismert egyszerű, de mégis fülbemászó, szívbe markoló, dallam így, novemberben. De ezen a 2020-as novemberi délelőttön nem csendül gyermektorokból az ének, csak lélekben emlékezünk. Világjárvány van. Dávid Ferenc idejében a pestistől rettegtek a népek, mi ma a Covid-19-től félünk.

Ezen a vasárnapon hívom szentpéteri híveimet, hogy emlékezzünk egy régi kirándulásra, amelyet egyházalapítónk emlékére tettünk néhány évtizeddel ezelőtt. Amikor beléptünk a mai kolozsvári unitárius templomba, amelyet az 1781-es türelmi rendelet nyomán volt szabad felépítenünk, az előtérben lévő kerek kő mellett szavalattal róttuk le tiszteletünket. Ki szavalt? Néhai Csomor Gizella néni és néhai Székely Balázs bácsi. Nem kértem én fel őket előre, nem kellett papírt nyomjak a kezükbe, ők csak intettek nekem, volna egy vers. Igen volt egy vers, két vers, szépen ölelkező rímekkel, amelyekre az ember szíve lelkesedő ritmusra kezd verni, és azt érzi, hogy hozzátartozik a mindenséghez, s e mindenség urához, a jó Istenhez. Aztán Torockószentgyörgyön elleptük a papilakot, Boti pap bácsi vendégei voltunk mind, az egész busz népe. Aztán elértünk magos Déva várához. Ösvényen, bozótoson át, sok-sok szeméttől övezve haladtunk, de végül mégis nekivethettük hátunkat omló Déva vára még mindig magas falainak, s imádkozhattunk és énekelhettünk: „Szívemet hozzád emelem, / és benned bírom, Uram!” Marcsa néni vezette az éneket, és mi fújtuk. Szépen csengő hangja kitisztított minden hamis hangot, még az enyémet is.

Idővel jobbra fordult magos Déva vára sorsa, megindultak az újjáépítési munkálatok, és a majdnem száz éven át tartó magányt (hogy a híres kolumbiai író, Gabriel García Marquez regényének címét parafrázáljuk) felváltotta a történelmi beteljesülés. Ma már van unitárius imaház, unitárius lelkész és szórványközpont Déván. A keresztények közötti megbékülés is meglehetősen szépen halad. Azt nem lehet állítani, hogy teljesen gond nélküli a különböző keresztény felekezetek együttélése, de legalább a tolerancia, a megtűrés szintjét elértük. El

tudjuk egymást túrni, még akkor is, ha teológiai kérdésekben ellenkezőt vallunk, és egyházi hagyományaink is ellenkező tartalmú magaviseletre buzdítanak.

De van-e létjogosultsága a mai emlékezésnek, Dávid Ferenc örökségének és a 25. zsoltárnak ma, ha azt deklaráljuk, hogy mindaz, amiért a múltban küzdeni kellett, napjainkban adott valósággá lett?

A 25. zsoltár első három verse, amelyet mai egyházi beszédem alap gondolatául választottam, a hívő ember életfelfogását és az Isten iránti bizodalmit fejezi ki. A hívő ember életfelfogásában a legnagyobb rossz, ami történhet, az nem más, mint szégyenben maradni Isten előtt. Persze lehet ezt rosszul is értelmezni. Valójában engem is lehet támadni, mert ezzel a tanítással azt is sugallhatom, hogy az egyes ember nem kell engedelmeskedjen a földi törvényeknek, s ezzel valójában az anarchiát indítja/indítom el. Azt is lehet mondani, hogy fanatikussá nevelődik az olyan ember, akit arra tanítanak, hogy csakis Isten előtt számoljon el tetteivel. Ha lehet, én arra kérlek, hogy úgy értsétek ezt a mára választott biblia verset, ahogy én értelmezem. Én hiszek az egyes ember szabadságában, és hirdetem Pál apostollal, hogy mindent megpróbáljatok, és ami jó, azt megtartsátok, de azt is hirdetem, hogy van egy alapszövetség Isten és ember között, aminek a kitételeit be kell tartani. Ennek az alapszövetségnek köznapilag is érthető megfogalmazásait az ószövetségi tízparancsolatban és a jézusi aranyszabályban fogalmazták meg azok, akik előttünk jártak, ugyanakkor sok más olyan megfogalmazás is van, szellemi és lelki örökségeink, amelyeknek tartalma hasonló az előbb említett iratok tartalmához. Írók, költők, filozófusok, lelkészek, próféták, szellemi és lelki vezetőink fel sem sorolható (mert olyan sok van) műveire gondolok.

A kiemelt bibliai versekben a mai nap arra kívánom a figyelmet fordítani, hogy megvilágítsam, milyen zseniális a zsoltáríró, amikor azt írja, hogy csak azok szégyenüljenek meg, akik ok nélkül elpártolnak az Istentől. Vagyis a zsoltáríró szerint még az is belefér – a vallásos hívő ember életvitelébe még az is belefér, hogy okkal elpártoljon Istentől!? Igen, okkal, valamilyen súlyos ok miatt, Isten azt is elnézi nekünk, hogy elpártoljunk tőle, mert tudja, hogy előbb-utóbb úgylis visszatérünk hozzá.

Lett volna-e oka Dávid Ferencnek, hogy elpártoljon Istentől? Mindennapi értelmezés szerint ezer oka megvolt, hogy elpártoljon: egész életében küzdött a jézusi evangéliumért. Hitvitázott, kockára tette az életét, még azokkal is nézeteltérésbe került, akiket a legjobban szeretett, még a bajtársai, a lelki jó társai is elpártoltak tőle, egyedül maradt, áldozat lett belőle, kiközösített. De a zsoltáríróhoz hasonlóan ahelyett, hogy jó okkal elpártolt volna Istentől, inkább lélekben hozzá emelkedett fel, és kérte és hitte, ott nem szégyenülhet meg soha.

Tudom, testvéreim, hogy ti is sokszor átéltétek ezt a lelki élményt. Azt, hogy az e világi történések úgy hozták, hogy ti szégyenben maradtatok, de ti lelketek mélyén tudtátok, hogy Isten mellett vagytok, s az a fontos, hogy előtte ne szégyenüljetek meg.

Így voltak azok, akikkel annak idején a dévai kiránduláson részt vettünk: Balázs bácsi és sorstársai, akiket elhurcoltak hadifogságba, és ott éveken át ordították a fülükbe: szégyelljétek magatokat. Tudjuk, sokakat kiordítottak e földi világból. De akik bírták, azok a zsoltaríróval vigasztalták magukat: csak Isten előtt ne szégyenüljetek meg, nem fogok elpártolni, ha addig élek is.

Így voltak azok, akiket évtizedeken keresztül behívtak a hatóságok, és megverték, megfenyítették, akiket besúgtak, megzsaroltak, akiknek ordították – szüleinknek, nagyszüleinknek, jó barátainknak –: szégyelljétek magatokat! Fordítjátok a rendet! Tönkreteszitek a rendet! Ők pedig lélekben Istenhez magasodtak, és így imádkoztak: csak előttem meg ne szégyenüljetek, Istenem!

Így vagyunk mindannyian, akik hiszünk az emberi méltóságban, a hagyományok szentségében, a műveltség erejében, akik szembeszállunk a hatalom értektelen uralkodásával. Így vagyunk, akik nem akarjuk elengedni álmainkat, mert hiszünk abban a világban, ahol az egyén szabadsága és a közösség jóléte egyformán fontos, ahol nem a pénz és a fegyver diktálja az erkölcsi rendet, hanem az eszme és a hit büntelensége.

Hát emelkedjünk fel ma is lélekben az Istenhez. Legyen ő az, akinek elszámolunk életünk kincseiről, adósságainkról, vállalásainkról és szégyeneinkről.

1579 novemberében Dávid Ferencet olyan emberi közösség vette körül, melynek elsöprő többsége azt ordította: szégyelld magad! A keresztény egyház szégyene vagy! De ő felemelte tekintetét az e világi tömegről, és az örökkévaló társasághoz csatlakozott, az örökkévaló eszmékhez, az örök bíróhoz, Istenhez. Neki számolt el életéről: íme, itt van az én életem. Indultam Kolozsvárról, körbejártam Európát, szolgák és fejedelmek társaságában éltem, olvastam, tanultam, írtam, imádkoztam, rájöttem összefüggésekre, megízleltem a hit erejét, száguldottam az értelem világosságával, rávezettem a népet a lélek tiszta dolgaira. Sokszor ünnepeltek engem, sokszor megköszönték, hogy segitettem eligazodni a hit szövevényében. Ma pedig, most pedig átkoznak. Csak te ne taszíts el magadtól, Istenem!

Hívok mindenkit ezen az emléknapon, hogy számoljunk el mi is Istennek, a Teremtőnek. Nem ez a végelszámolás napja, csak olyan időközi elszámolás: eddig ezt tudtam megtenni, eddig ennyit sikerült megvalósítani, de ha te, mindenható, még éltetsz, akkor vannak még terveim!

Az én hitem és tervem az, hogy ezt a világjárványt minél kevesebb szenvedéssel túléljük. Hogy eddig mit tudtunk megtenni, azt mind jól tudjuk... Volt időszak, amikor kirándultunk, zarándokoltunk, építettünk, gyarapodtunk szépen. Volt időszak, amikor harminc gyermektorokból szólt az ének: „Fel, barátim, Dávid Ferenc zászlaja alá...”, s amikor kijöttünk a templomból, a pánkó alig volt elég a sok szülőnek, nagyszülőnek. De volt időszak, amikor még azok a szülők sem jöttek Dávid Ferencre emlékezni, akiknek a gyermekük igazi átéléssel szavalta: „Unitárius vallásomhoz / halálomig hű maradok, / a templomba buzgón járok, / minden munkámban helytállok...”

Voltak különböző időszakok életünk eddigi történelmében.

Voltak időszakok, amelyeket szégyellni illik, ha rosszulesik, akkor is.

Azt kívánom, hogy 2020 novemberében újra tudjuk átélni életünk eddigi legszebb emlékezését Dávid Ferencre. Erősítsük meg magunkat az emlékezés lelki ajándékával. Aztán tartsuk meg tárgyilagosan, de mégis a hit erejével a nagy elszámolást. Isten adott nekünk jót is, rosszat is, mi pedig ajándékait fogadtuk jól is és rosszul is. Tudom: minden szégyenemet, szégyenünket, feloldja a teremtő szeretet, amellyel Isten minket naponként megkínál. Ámen.

Székely Kinga Réka

A langyosat kiköpi az Isten¹

„Tudok cselekedeteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem forró. Bárcsak hideg volnál, vagy forró! Így mivel langyos vagy, és sem forró, sem pedig hideg: kiköplek a számból.” (Jel 3,15–16)

Kedves testvéreim!

A Jelenések könyvéből választottam mai beszédem alapgondolatát. A Bibliának ez az utolsó könyve, s mint a címe is jelzi, ez egy rendkívüli vallásos irat. Jelenések, azaz látomások könyve, egy olyan olvasmány, amely nem a csendes mindennapokra való, hanem kimagasló idők roppant fontos üzeneteit tartalmazza. Olyan időkre való, amikor az emberi közösség vajúdik, amikor lenni készül valami, de nem tud lenni, amikor az ember talajvesztett lesz. Mint a mostani időkben, amikor felfokozott érzelmi hangulatban vagyunk a pandémia miatt, amikor egymásnak teljesen ellentmondó üzenetek bombáznak mindenfelől mindennap.

Az elmúlt héten azon keseregtem, hogy én már képtelen vagyok az embereknek lelki támaszt nyújtani, legfőképp azért, mert már torkig vagyok a felszínességgel, az okoskodásokkal és a nagy fokú barbárkodásokkal. Mert az látom, hogy mindenki a maga érdeke szerint magyarázza még a világjárványt is. Úgy érzem, meghaladja az erőmet a mostani szétesettség.

Ilyenkor azt szoktam kérdezni, vajon mit csináltak ilyen helyzetekben azok, akik előttünk éltek. Fellapozom a régi lelkészek szentbeszédeit, és onnan próbálok erőt meríteni. Így találtam a mai textusra is.

A keresztény hagyomány szerint a szeretett tanítvány, János apostol jelenéseit rögzíti ez a könyv, s a felolvasott rész a laodiceaiaknak szóló levelet tartalmazza. Az 1770-ben prédikáló unitárius pap úgy magyarázza ezt a részletet, hogy Isten nem szereti a langyos életvitelt, a sehova se tartozók gyökértelenségét. Isten kiköpi a langyosat, az ember legyen vagy forró, vagy hideg, legyen valamilyen! Legyen identitása, érezze a földi küldetést. Isten éppen ezért egy üzletet kínál az embernek: azt tanácsolja, hogy ha szüksége van valamire, azt tőle kérje,

¹ Elhangzott 2020. november 22-én Homoródszentpéteren.

vegye, mert az az áru, amit Isten ad, az élet alapja. Az áru az evangélium, a földi élet egy nagy vásár, ahol Isten folytonosan kínálja az áruját, az ember pedig hol megveszi, hol átnéz Istenen, nem kell neki sem Isten, sem az áruja.

Úgy érzem, hogy ma is aktuális ez a bibliai üzenet. Legyél valaki, valami, legyél meghatározható. Legyél hideg vagy forró, mert a langyosat kiköpi az Isten.

Tudom, hogy meredek ez az üzenet, s híveinket hozzászoktattuk ahhoz, hogy minden egyházi beszéd szép langyos ölelés. Mert hát ugye az embert Isten teremtette, s hát mit tegyen az ember, ha ilyené lett? S nem mellékesen hisszük és hirdetjük, hogy segíteni, javítani nem lehet erőszakkal, hanem csak szép szóval és példaadással. Mindezek, azt hiszem, nem zárják ki a szembesítés lehetőségét és feladatát. Nekem nemcsak az a kötelességem, hogy ráhagyjam az emberekre döntéseiket, hanem az is feladatom, hogy szembesítsem őket a döntések következményeként fellépő valósággal.

A mai napon pedig azt mondom: én úgy látom, hogy semmit nem tanultak az emberek ebből a világvárból. Nem lettek sem jobbak, sem együttérzőbbek, hanem még önzőbbek és még gyökértelenebbek. Mintha attól félnék, hogy ennek a világvárból a végén valami nagy hatalom megkérdezi tőlünk, hogy kit támogatunk, mi pedig nem akarunk semmi pontosat mondani, nehogy rosszul válaszoljunk. Igazat adunk azoknak is, akik a világvárból tagadják, azoknak is, akik küzdenek ellene, azoknak is, akik politikai harc fedőakciójaként látják ezt a küzdelmet, sunyítunk, és csak a magunk érdekéért vagyunk képesek kiállni, de az olyan érdeket, ami a nagy közösséget szolgálja, nem akarjuk észrevenni, azért nem akarunk dolgozni.

Illyés Gyula *A reformáció genfi emlékműve előtt* című versében idézi a Jelenések könyve üzenetét: „Kik ott álltatok nem tehetve másképp, / mert ez vagy az, de megalkuvás nincsen, / mert a langyosat kiköpi az Isten.”

Valahogy el kellene mozdulni a minden jól van úgy, ahogy van állapotából, még akkor is, ha világvárból van, még akkor is, ha félelem van, még akkor is, ha a világvárból leple alatt folyik az örökös harc a hatalomért. Ahogy a reformátorok tették. Ahogy ki mertek állni egy olyan jóért, ami náluk több és nagyobb volt, ami nem csak a saját érdeküket szolgálta, de az egész emberiség ügyét.

Annyira elszomorodom, amikor az önös érdeket látom a mindennapokban: csak nekem legyen jó, csak én haladjak, a másik nem számít.

A tavasszal ribizlibokrokat ültettünk, százat, az egész család dolgozott, ásott, ültetett, aztán kapáltunk, kaszáltunk, most pedig a szomszéd rendszeresen azon hajtja át a marhacsordáját, persze a marhák kitaposták az ültetvényünket. Én pedig ott álltam az ültetvény mellett, és megkérdeztem: maga szerint ez így jól van?

És nem vagyok egyedül ezzel az élménnyel... szinte nap mint nap megtörténik másokkal is... Tűrjük, nézzük a rosszat, de nem teszünk ellene.

A jelenések, a látomások végigkísérik az emberiség történetét. Minden vallás szent iratai között megtalálhatóak. Egy hosszan tartó, felfokozott érzelmi állapot szüleményei, amikor az ember kiszakítja magát a fizikai létből, és belekapaszkodik a lelki-szellemi dimenzióba, s onnan kér eligazítást.

Amikor már túl fájdalmas a mindennapi létezés, már túlságosan értelmetlen a földi létezés, akkor születnek meg a nagy, szent látomások. Azonban ezek a fájdalmas időszakok csak úgy szűnnek meg, ha többségbe kerülnek azok, akik nem langyosak, azok, akik merik vállalni az önmagukon túlmutató érdekek szolgálatát. Akik végső soron... ha kell... áldozatot tudnak hozni azért a jóért, ami nemcsak nekik, hanem másoknak is jót hoz.

Érdekes módon az emberiség ciklikusan tér vissza mindig a jóhoz, van egy-egy kilengési időszak, amikor langyossá, gyökértelessé válunk... aztán visszatérünk a jóhoz.

Aki elolvassa Charles de Costner *Thyl Ulenspiegeljét*, megismer egy olyan embert, aki a reformáció évszázadában a maga kicsi emberi erejével küzd a hatalmas gonosz ellen.

Ulenspiegel kalandjainak történelmi háttere Németalföld, a mostani Hollandia és Belgium spanyolok általi megszállása, akik kegyetlenül megsarcolták az ott élőket, óriási adókat követeltek a városoktól, és ha azok nem tudták megfizetni, akkor egyszerűen felégették a településeket. Emellett bevezették a spanyol inkvizíciót, ami a reformáció üldözését jelentette, kínzásokkal, máglyahalállal, felnégyeléssel, gályarabsággal, élve eltemetéssel. A spanyol inkvizíció módszertana a következő volt: bárki feljelenthetett bárkit eretnekség vádjával. A vád pedig egyszerű volt: nem hiszi a katolikus egyház által terjesztett tanokat. S amikor ezt bebizonyították, és a szerencsétlent kikiáltották eretneknek, akkor nemcsak halálra kínozták, de a vagyonát elvették, annak nagyrésze a spanyol királyra szállt, kisebb része a katolikus egyházra, s még kisebb, de még mindig jelentős része a feljelentőre. Tehát anyagilag megérte feljelentést tenni. Ulenspiegel így kellett végignézzze saját anyja és apja megkínzását, elevenen megégetését, mert az egyik szomszéd meghallotta, hogy örököltek egy kis pénzt.

Ulenspiegel mindig a szerencsétlenek oldalára áll, s ereje szerint harcol a nagy gonosszal. Mindvégig tudatában van annak, hogy bármelyik pillanatban feláldoztathatik, de ő másképp nem tud cselekedni. Bár mindenki fél, retteg, mert sok a szenvedés, de ő mégis kitart a jó mellett.

Őt nem köpi ki az Isten.

Ami nekem nagyon tetszik Ulenspiegel meggyőződésében, az az, hogy meg tudja különböztetni a szent eszméket a bemocskolt ideáktól. Aki őt arról akarja meggyőzni, hogy a vallás fölösleges, sőt rossz, mocskok, mert íme a spanyol inkvizíció kínozza, öli, pusztítja a népet, annak ő mindig el tudja magyarázni, hogy nem a vallás rossz, nem az egyház mocskok, hanem azok, akik bemocskolták és felhasználják saját aljas érdekeik gyümölcsötztetésére, vagyis a spanyol király és minden egyes feljelentő, aki a részesezés reményében képes megkínóztatni saját szomszédját is.

Merjél a jó mellett kiállni!

Merjed felismerni azt a jót, ami nem csak neked jó, hanem azoknak is, akik veled együtt élnek. Ne légy langyos, ne légy közömbös mások élete iránt. Légy hidegen tárgyilagos, amikor arra van szükség, hogy józan értelmet, józan ítéletet tanúsíts. És légy forró, amikor arra van szükség, hogy együttérezz a szenvedővel.

Rendkívüli időket élünk, jelenések és látomások ijesztenek: egyik azt mondja, mind ki fogunk halni, másik azt mondja, az öregektől akar ez a járvány megszabadulni, a harmadik azt mondja, új világrend van születőben, s ez a járvány csak arra való, hogy elterelje erről a figyelmet.

Én pedig azt mondom: eddig is voltak és ezután is lesznek járványok, háborúk, rossz idő, amikor felülkerekedik a józan értelmén és az együttérző szíven a gonoszság, amikor feljelentéssel, kínzással elveszünk a másiktól a vagyonát és az életét.

De te maradj Isten közelségében értelméd hideg világosságával és szereteted forróságával. Ámen.

Engedd a hajnalcsillagot felkelni szívedben¹

„Ezért egészen bizonyosnak tartjuk a prófétai beszédet, amelyre jól teszitek, ha mint sötét helyen világító lámpásra figyeltek, amíg felragyog a nap, és felkel a hajnalcsillag szívetekben.” (2Pét 1,19)

Az elmúlt héten több embertől hallottam a következő mondatot: jaj, alig várom már, hogy karácsony legyen! Aztán így folytatták: már nem hiszem, hogy szép, fehér karácsonyunk lesz, mert már a karácsonyok sem a régiek, már annak is örülni tudok, ha sár helyett fagy van, már hó sem kell legyen, csak legyen karácsony, hozzon az angyal karácsonyfát, és menjünk a templomba.

Belefáradtunk már abba, hogy tartsuk a távolságot. Belefáradtunk abba, hogy hordjuk a maszkot. Belefáradtunk a félelembe, abba, hogy vagy a vírustól, vagy a szabályok megszegése miatti büntetésektől rettegjünk. Olyan jól esne a lelkünknek egy stresszmentes, szép, hosszú ünnep pattogó tűzzel, gyermekkórusok csengő dalával, a tájat is átölelő békés harangszóval, egy hangosan és közösen elmondott Miatyánkkal. És persze az ünnep fizikai vonatkozásaival, a forralt borral, gőzölgő levessel, ünnepi süteményekkel, amit olyan emberekkel fogyasztunk el, akiknek társaságában feltöltődik a lelkünk, és el tudjuk sóhajtani: Istenem, olyan jó élni!

Ma nem kell hosszan magyarázni, hogy mit jelent az advent, mert saját tapasztalatunk megérteti velünk. A mostani helyzet nagyban hozzásegít ahhoz, hogy átéljük az első karácsonyvárók lelkiségét, hangulatát.

A prófécia – legalábbis a mi egyházi hagyományaink szerint – ma is ugyanaz, mint volt annak idején. Isten megváltót küld a szenvedő embernek! A prófécia azt az ígéretet hordozza, hogy meg fog születni valaki, egy ember, aki Isten gyógyírjának erejével, vagyis a hitből fakadó szeretet erejével hozzásegíti az embert a gyógyuláshoz.

Kell-e nekem, kell-e neked gyógyító? Az Istentől küldött megváltó? Szerintem mindenki maga el tudja dönteni, hogy kell-e neki vagy nem kell a gyógyító,

¹ Elhangzott 2020. november 29-én, advent első vasárnapján Homoródszentpéteren.

kell-e neki vagy sem az adventi várakozás, kell-e neki vagy semmi szüksége a hitből fakadó szeretetre.

Ismerek olyanokat, és biztos ti is, akik teljes mértékben közömbösek ezzel a próféciával, vagy egyenesen támadják ezt, fölösleges rossznak tartják. Nem kell hitből fakadó szeretet, nem kell advent, nem kell karácsony. Helyette kell a pénz s a vele járó hatalom, kellenek a fegyverek, kellenek a kényelmes és minden szempontból kielégített emberi élet mindennapjai, s esetleg, ha úgy adódik, kell néhány extra élvezet. Vannak emberek, akik életüknek abban a szakaszában vannak, amikor éppen tagadják a karácsony és a szeretet fontosságát! Szándékosan fogalmaztam így, hogy életüknek abban a szakaszában vannak, mert meg vagyok győződve arról, hogy nem létezik olyan ember a földön, legyen az európai, távolkeleti, legyen az inuit vagy bantu néger, legyen az szíu indián vagy ausztráliai busman, aki ne szorulna rá a szeretet életmentő erejére.

De vannak az emberi életnek olyan szakaszai, amikor minden fontosabbnak és értékesebbnek tűnik, mint hinni a szeretet erejében és megélni azt.

Fenntartani a szeretet életteremtő erejét folytonosan és teljes intenzitással lehetetlen. Hasonlatokkal élve így tehetjük ezt érzékletessé: lehetetlen mindig maratoni távot futni, lehetetlen mindig füstölt kolbászt enni, lehetetlen minden nap habos tortát uzsonnázni, lehetetlen mindennap megírni a legszebb verset, megkomponálni a legütősebb rockoperát vagy a legszebb szimfóniát. Szakaszai, hangulatai vannak életünknek, és jó, ha felismerjük a prédikátor tanítását: mindennek rendelt ideje van, köznapibb nyelven szólva minden dolog nem történhet egyszerre, a dolgok sorra történnek, s csak ha nagy viláfordulat akar következni, akkor összpontosul minden egy helyre és egy időbe.

Lefordítva advent első vasárnapjára a fentieket, azt mondom, hogyha eddig nem volt itt az ideje a feloldó, megbocsátó, újjáteremtő szeretet utáni vágynak, akkor mától kezdve nem lehet semmi ennél fontosabb. Rendbe kell hozzuk a lelünköt, meg kell tisztítsuk a szívünket, hogy abban felkelhessen a hajnalcsillag, ahogy Péter apostol írta. Minden csillag, ami éjszakánként felragyog az égen, világosságot és szépséget áraszt, de mindenek között a hajnalcsillag az, ami a világosság és szépség mellett a remény biztos jele is, amely arra utal, hogy a sötétségnek hamarosan vége és feltámad a nap.

Péter apostol meg volt győződve arról, hogy ő megtalálta a sötétségben világító lámpást, és az ő szívében felkelt a hajnalcsillag, mert ismerhette Jézust. Két levelében, amely ránk maradt, arról értekezik, hogy Jézus a megváltó, ő az, akiről azt mondta Isten, hogy ő az én szerelmes fiam (Mt 17,5), aki azokba a szellemi-magasságokba képes emelni az embereket, mint tette annak idején Mózes és Illés. Jó társaság, mondjuk, mert tudjuk, arról van szó, hogy Péter hite szerint

Jézusban egyesült a mózesi szabadítóerő Illés tisztítóerejével. Tudjuk, Mózes vezette ki a népet a szolgaságból, Egyiptomból az ígélet földjére, és Illés volt az, aki megtisztította a vallást a bálványimádóktól. (Persze ez egy lerövidített és leegyszerűsített utalás a két bibliai személyre, de most nem áll szándékomban eltérni az adventi üzenettől!)

Péter arra biztat leveleiben, hogy legyünk szentek, és szépen leírja, hogy mire is gondol: a szeretetben erősek, az irgalmasságban, a segítőkészségben elsők, türelmesek és így tovább. És biztosít arról, hogy bár léteznek hamis tanítók, és mindig lesznek olyanok, akik Jézus evangéliumát semmibe veszik, azért mégis érdemes úgy tekinteni a szeretet evangéliumára, mint ami meggyógyíthatja a világot.

Hiszed-e, hogy a hitből fakadó szeretet képes meggyógyítani a világot? Hiszed-e, hogy Jézus evangéliuma képes, ha helyesen értelmezzük, enyhíteni a szenvedést, megbékélést hozni a háborúságban és értelmet adni a mindennapokban?

Én hiszem, hogy igen. Hitem azonban nem vakhit, nagyon is jól tudom, hogy sokan ezt nem hiszik, és most nem a más vallásúakról beszélek, hanem azokról, akik kereszténynek tartják magukat. Kezdjük onnan, hogy a más vallásúaktól én nem is várom el, hogy Jézust és az ő tanítását annyira szeressék, mint én teszem, csak azt kérem tőlük, hogy azzal a tisztelettel, azzal a toleranciával viseltessenek az én hitem iránt, mint amivel én viseltetek az ő hitük iránt. És megnyugszik a lelkem, mert saját tapasztalatból tudom, hogy vannak olyan bekhtasi muzulmánok, japán sinto és buddhista vallású ismerőseim, akik tisztelettel viszonyulnak a más vallásúakhoz. És ez nekem elég.

Azonban egy kicsit türelmetlenebb leszek, amikor a keresztény emberek elsorvasztják, megölik a saját hitüket. Jó falusi hasonlatok jutnak eszembe: türelmetlenné tesznek azok, akik annyiba se veszik Jézus evangéliumát, a szeretet megváltó erejét, mint a macska a vasárnapot, akik süketek, mint a malacok a búzában, mint a macska disznóvágáskor. Türelmetlenné tesznek, akiknek szívéhez nem tudok eljutni, mert életüknek pont abban a szakaszában vannak, amikor minden fontosabb, mint a szeretet.

Népmesék jutnak eszembe: az öreg király, aki meg akarta mérni leányai szeretetét, megkérdezte tőlük, hogy mennyire szeretik őt, de bár a kérdés tökéletes volt, ő jobban örvendett a tökéletlen válaszoknak, mint a tökéletesnek. Emlékeztek? A király szíve hevesebben dobogott, amikor két idősebb lánya azt mondta, hogy úgy szeretik őt, mint a legszebb ruhát, a legszebb ékszeret. És a király felfor-

tyant, amikor legkisebb leánya azt mondta, hogy úgy szereti apját, mint az ételben a sót. És hosszú, lelki és testi értelemben vett sótlan időszaknak kellett eltelnie, hogy ráébredjen, valójában a legtökéletesebb választ kapta kérdésére, csak éppen nem ismerte fel. Csak miután ette a bánat, hogy elkergette kisebbik leányát, csak miután szinte megőrijtette az úr, a hiány, csak miután megkóstolta a sok sótlan ételt és felfordult a gyomra, csak ezek után jött rá, hogy ő rossz választ várt, de jót kapott.

Valahogy így képzelem el azt a lelkiállapotot, amikor advent idején a keresztény ember valami másféle választ vár, mint amit Jézus tud adni.

Ezért biztatlak benneteket, hallgassatok a szeretet újjáteremtő erejére és engedjétek, hogy szívetekben felkeljen a hajnalcsillag.

Egyik kedves idős hívem mesélte el gyermekkorra meghatározó karácsonyi élményét. Nem él már, ott van az örök hazában. Az édesanyja fiatalon maradt egyedül két gyermekkel, mert a férjét besorozták katonának. A háború idején is teltek a hónapok és minden évben eljött a karácsony. És minden karácsonykor a fiatalasszony megsütötte a kedvenc kalácsot, mert szívében ott volt a reménység hajnalcsillaga, hogy férje hazajön. Egy egész életre szóló meghatározó élmény volt a gyermekkori karácsonyra készülődés a gyermekek számára. Várták, hogy betoppanjon az az ember, akinek a szívében felkelő hajnalcsillag visszatükrözi saját szívük hajnalcsillagát. A karácsonyra való készülődés arról szólt, hogy várnak valakit, aki viszonzni tudja szeretetüket, akitől szebb és jobb lesz az életük.

A kérdés ma is időszerű: vajon ki kellene betoppanjon az ajtódon, hogy életed szebb és jobb legyen?

Én bevallom, hogy ebben az adventi időszakban csakis arra vágyom, hogy bennem és azokban az emberekben, akik hozzám tartoznak, megszülessen, szárbaszökjön, a hitből fakadó szeretet. Vágyom arra, hogy elengedhessek minden szemetet, haragot, bosszúságot, kudarcot és hogy semmi más ne történjen, mint az, hogy a szeretet meleg takarója fedjen és óvjon.

Egész évben valami másra vártam és vágytam. Az év elején arra, hogy minél maximálisabban tudjak részt venni a lelkészi-egyházi szolgálatban, aztán a vírus megjelenésével arra vártam, hogy az elmúljon, enyhüljön, a bezártságban arra vágytam, hogy kiszabadulhassak, hogy ne legyenek betartásra váró szabályok és ne szorítódjon korlátok közé az életem. De most, adventben, semmi másra nem vágyom, csak arra, hogy magamat, életemet, a hozzám tartozókat és az élet forrását, Istent, szerethessem, s hogy ezáltal gyógyulhassak.

Péter az ő leveleiben arról vall, hogy teljesen meg van győződve arról, hogy Jézus Isten szeretett fia, ő a gyógyító, ő a megváltó. Ajánlja nekünk, hogy ismerjük meg a hitnek ezt a gyógyírját. Ő magáról azt mondja, hogy boldog, beteljesedett az élete, bár nap mint nap belebotlik a hamis tanítókba, és az olyan életvitelű emberekbe, akik tagadják, gúnyolják a szeretet evangéliumát.

Kívánom, hogy mindnyájan megízleljük Péter meggyőződésének erejét, és képesek legyünk úgy tekinteni a szeretet evangéliumára, mint a sötétségben fénylő lámpásra, mint a hajnalcsillagra, mely felkel a szívünkben. Emlékezzünk gyermekkorunk karácsonyváro időszakának főbb jellemzőire, és lássuk be, hogy bár sokszor foglyul ejt a megpróbáltatások sűrű csapdája, azért mindig képesek voltunk arra, hogy higgyünk az Istentől küldött gyógyítás értékében.

Bontsd le falaidat, tömd be sáncaidat, árkaidat, vesd el cinikus, gúnyolódó, megjegyzéseidet, és engedd, hogy megtaláljon az adventi út. Lépj rá bátran és hirdesd te is: ezekben a napokban semmi másra nincs szükségünk, csak arra, hogy elengedjük a kudarcot, a fájdalmat, és készek legyünk befogadni a gyógyító szeretetet hirdető és azt megélő Jézus-lelkületű embereket! Ámen.

Székely Kinga Réka

Adventi üzenet a származás árnyékában¹

„Jézus Krisztusnak, a Dávid fiának, az Ábrahám fiának nemzetségekönyve. Ábrahám fia volt Izsák, Izsáké Jákób, Jákób fiai pedig Júda és testvérei... Összesen tehát Ábrahámától Dávidig 14 nemzedék, Dávidtól a babilóni fogságba vitelig is 14 nemzedék, a babilóni fogságba viteltől Krisztusig szintén 14 nemzedék. (Mt 1,1–2.17)

Kedves testvéreim!

Advent második vasárnapján egy olyan bibliai részt olvastam fel, amit huszonöt éves lelkészi szolgálatom során sohasem. Máté evangéliuma első fejezetének első tizenhat verse ugyanis egy névsor, héber nevek névsora. Úgymond nem nyújt semmi evangéliumi üzenetet, csak nevek és nevek. Sokszor gondolkoztam azon, mi oka volt a bibliai kánon alkotóinak, hogy a rengeteg fennmaradt szent irat közül pont ezt és pont ide tegyék? Azonkívül, hogy kicsinek érzi magát az ember, amikor böngészi, mert alig tudja kisilabizálni, azonkívül, hogy tudományos hangzása van, csupa idegen név. Úgy látszik, kellett nekem huszonöt év, hogy vidéki istenfélő magányomban ráébredjek ennek a bibliai résznek az értelmére. Két fontos üzenetet vélek kiolvasni ebből az evangéliumi részből. Egyrészt azt, hogy az ember helyesen kell viszonyuljon származásához, mert önmaga és általában az élet megértéséhez fontos tisztában lenni azokkal a nemzedékekkel, akikből vétettünk. Másrészt ez a bibliai rész (is) besorolódik azon bibliai részek közé, amit mi, unitáriusok úgy nevezünk, hogy az egyistenhit bizonyosságai a Bibliában, Jézus emberi voltának igazolása.

Mi értelme van ugyanis felsorolni háromszor tizennégy nemzedék apját, ha Jézust Istennek hisszük? Mit számít, hogy ki az apja, nagyapja, ük-, szépapja és így tovább annak, akit istenként tisztel az ember? Tudom, itt tovább lehetne bonnyolítani a teológiai vitát, mert egyes keresztény felekezetek teljes embernek és teljes istennek hirdetik Jézust, hozzátéve azt is, hogy Jézus a szentháromság má-

¹ Elhangzott 2020. december 6-án, advent második vasárnapján Homoródszentpéteren.

sodik tagja. Ez az evangéliumi rész engem megerősít abban, amit az unitárius hitvallásunk megfogalmaz: hiszek Jézusban, Isten legjobb fiában, a mi igaz tanítómesterünkben. Hiszek az ember Jézusban, a prófétában és megváltóban, akit pont azért érdemes és reményteljes követni, mert ő is, mint minden egyes ember, Istennek gyermeke volt. Van remény arra, hogy megéljük a szeretet evangéliumát, ha követjük Jézus életpéldáját és tanításait.

Az unitárius Jézus-követés fölötti örömöm azonban nem akadályoz meg engem abban, hogy együtt töltssem az adventi várakozás napjait olyan keresztyényekkel, akik Jézus imádását hirdetik. Kedvükért, emberségből, ki tudom mondani a híres latin köszöntést – *laudetur Jesus Christus*, vagyis dicsértessék a Jézus Krisztus – még akkor is, ha ez a köszöntés a nagy ellenreformátorok, a jezsuiták szájhagyományából erősödött meg. Attól vagyok erdélyi unitárius, hogy meg tudom ezt tenni. Meggyőződésből teszem, mert hiszek abban, hogy sok út vezet a Mindenhatóhoz, és az isteni szeretet sok különböző vallomást képes magához ölelni. Ha nagyon megerőltetem magam, még az újkeresztény hívők karácsonytagadását is el tudom tűrni, bár bevallom, ez nagyon megerőltető lelki tusa számomra. Ebben az időszakban, amikor tiltva van a házról házra járás, legújabban e-mailen és Messengeren kapom a meghívókat a soron következő jehovista telekonferenciára. Mellékelve egy *Őrtorony* is érkezik. Én tényleg hiszem, hogy a keresztyének minden felekezete a Bibliából ki tudja olvasni sarkalatos tanainak bizonyítékát, csak annyi vágyam és kérésem van, hogy engedjük meg egymásnak, hogy mindenki a maga hite szerint hirdesse az evangéliumot. Nem utolsósorban meggyőződésünk erőssége ne legyen az egymás iránti gyűlölet forrása.

Most térjünk vissza a származás, az eredet problémaköréhez. Igen, ez egy probléma is tud lenni, ha helytelenül viszonyulunk hozzá. Beleütközünk a magasabb rendű és alacsonyabb rendű kategorizálásba. Az emberi történelemnek vérrrel áztatott évezredek tárulnak fel szemeink előtt. Mennyi fájdalom született abból, hogy az emberek rosszul viszonyultak a származáshoz?!

Az európai történelem vértől csöpög már a Római Birodalom terjeszkedése óta, mert terjeszkedésük gazdasági zsákmányvágyát összefonták a származás felsőbbrendűségének hitével. Mindenkit, akit leigáztak, barbárnak neveztek, s ezzel feljogosítva érezték magukat arra, hogy ők hozzák a törvényt.

A mai Anglia területén, a mai London területén a Jézus utáni 7. évtizedben, amikor az örült Néró volt a római császár, a római légiók zsarolták az ott élő népet, a különböző kelta törzseket. Nemcsak zsákmányt és rabszolgát gyűjtöttek, hanem meggyalázták az egyik kelta király özvegyét és két lányát. Az özvegy, Boudica királynő felkelést szervezett a rómaiak ellen, és hatalmas sikerre vitte a

rómaiak elleni támadást, felégette az egész akkori várost. Nyilván a nyugat-római birodalom bukásáig, a Jézus utáni 5. századig (476) még számtalanszor végigrabolták és erőszakolták a római légiók Nyugat-Európát. Nem hallgatjuk el az úgynevezett társadalmi fejlettséget sem, amit meghonosítottak az idegen területeken, utakat építettek, adminisztrációt vezettek be, adót szedtek, stb., de emberileg mélyen alácsúsztak. Nem csoda, hogy a jézusi evangélium, az emberi méltóság evangéliuma villámgyorsan terjedt a birodalomban. Az ember ugyanis születésétől fogva érzi, hogy minden más emberrel a lelke mélyén testvér, akkor is, ha az egyik kihasználja a másikat.

A szeresd felebarátodat, mint magadat keresztény tanítás futótűzként terjedt a Római Birodalomban, és meghódította az emberek szívét. Számtalan keresztény történet szól arról, hogy a magas tisztségben lévő kezét tudott nyújtani a szolgának, és testvérnek tudta nevezni őt, átlépve a származás feletti gőgön. De annyi évszázad múltán is az ember hajlamos arra, hogy a származást többre tartsa az ember értékénél. Vegyük csak az egyik leghíresebb magyar író, Gulácsy Irén *Förgeteg* című regényét. Amit megfogalmaz a *Förgeteg*-ben, csodálatosan tükrözi azt a beteges emberi hajlandóságot, ami abban nyilvánul meg, hogy társkeresésünkben és mindenféle közösségi hálónk kiépítésében hajlamosak vagyunk a nálunk gazdagabbak és erősebbek felé irányulni. A regénybeli fiatal lány, Erzsébet csakis az arisztokratának, Zamonszkyknak tartogatja magát, még akkor is, ha világosan látja, hogy az őt nem szereti. Csak használja, csak szórakozik vele. A regény végén az író keserűen fogalmazza meg, hogy mennyire gyarló, elvakult az ember. A szegényebbeket kerülni akarja, a gazdagokhoz, erősekhez oda akar simulni.

Adventi őszinteségünkben mi magunk is be kell ismerjünk, hogy ezek a hajlamok bennünk is élnek. Lenézzük a tudatlan embereket, iszonyodunk a szegényektől, egyáltalán: szeretjük okolni a szegény embert a szegénységéért. Azonban, ha méltányosabban tudnánk ítélni, akkor be kellene lássuk, hogy a jobb életkörülmények méltányosabb életet eredményeznek. Igaz az is, hogy bizonyos esetekben a jobb életkörülmény csak a fizikai, anyagi valóságban nyilvánul meg, elmarad a lelki-érzelmi jó életkörülmény, és akkor ugyanazt a rossz eredményt látjuk. Jó anyagi helyzetből érkező emberek alulteljesítenek, képtelenek az önfenntartásra és arra, hogy hozzájáruljanak a közjó erősítéséhez.

Te hogyan viszonyulsz a származásodhoz? Egyáltalán tudod-e, hogy milyen nemzedékekből származol? Milyen örökséget, milyen terhet és milyen kincset hagytak rád?

Egy nyáron, amikor még lehetett ottalvós táborokat szervezni, szerveztünk egy családos tábort Csehétfalván. Az egyik délutánt azzal töltöttük, hogy meg-

próbáltuk felrajzolni, felírni a családfánkat egy hatalmas kartonlapra. Sokan szembesültünk azzal, hogy legfeljebb a dédszüleinkig tudunk visszamenni. Hol van ettől a teljesítménytől a Máté evangéliumában leírt háromszor tizennégy nemzedék? Ha mi is ismernénk felmenőink tizennégy nemzedékét, akkor legalább Attiláig, a hun vezérig tudnánk visszavezetni származásunkat!

De ami tanulságos és megnyugtató volt számomra ebben a családfa-felrajzolásban, az az volt, hogy minden családban voltak és vannak domináns személyiségek és olyanok is, akik árnyékként élték életüket. És minden családban voltak jó és rossz időszakok, örömmel és bánattal, gyásszal, döbbenettel teljes évtizedek. Minden családban vannak és voltak fekete bárányok, gondforrások, akik életvitelükkel szembementek minden családi normával.

Ha egy szép hasonlattal akarunk élni, ami a családot és a származást illeti, gondoljunk az emberi éneklésre. A reformáció egyik ajándéka az volt, hogy a híveket engedték énekelni. Nemcsak a lelkész és az énekevezér, nemcsak a templomi kórusok, hanem az egyszerű híveknek is meg lett engedve, hogy énekeljenek a templomban. Az ószövetségi zsoltárokat lefordították a nemzeti nyelvekre, és népi, nemzeti dallamokra énekeltek azokat. Zengtek a templomok az akkori énekléstől. De hogy ne csak a reformációt dicsőítsük, említsük meg azt is, hogy a római katolikus egyházban is abban az időben nagy harc folyt a templomi éneklést illetően. A tridentumi zsinat egyik témája az volt ugyanis, hogy szabad-e polifonikusan énekelni, kiadhat-e az ember különböző hangszínt és hangmagasságot a száján a templomban, vagy csak fegyelmezetten szabad énekelnie. Dicséretükre váljék, hogy a polifónia mellett döntöttek, többek között egy híres római templomi zeneszerző, Da Palestrina kérésére.

Többszólamú éneklés a családi élet, a nemzedékek élete, állandóan változó hangterjedelem, hangszín, hangmagasság és -mélység, belevegyül egy-egy diszszonáns hang, kirikácsol valaki az életéből, belerikácsol a harmonikus családi éneklésbe. Lényeg, hogy érezzük, egy helyre tartozunk, és mindnyájunk feladata keresni az összhangot. Van, akinek pont az a küldetése, hogy a legkirívóbb hangokat adja ki annak érdekében, hogy a többiek ráébredjenek, mennyire unalmasan énekelnek vagy mennyire nehéz dallamot fűjnak.

Adja az Isten, hogy legyen mindnyájunknak lehetőségünk ebben az adventben megvizsgálni életünket, származásunkat, a családunkhoz való viszonyunkat. Lássuk be tévedéseinket, azt is, ha túl fölényesek voltunk a származásunkat illetően, azt is, ha disznók elé dobtuk az igazgyöngyöt, ha semmibe vettük azt a családi örökséget, ami csakis a miénk.

Legyen erőnk megérteni a karácsonyi üzenetet azt, hogy Isten azért küldte Jézust a világnak, hogy megtanítsa a létezés iránti szeretetre. Ámen.

Vigasztalások: vigasztalás tehetetlenségben

„Amikor Elizeus, Isten embere meghallotta, hogy Izráel királya megszaggatta a ruháját, ilyen üzenetet küldött a királynak: Miért szaggattad meg a ruhádat? Jöjjön ide hozzám az az ember, és majd megtudja, hogy van próféta Izráelnek! Ezért Naamán elment lovaival és kocsijával, és megállt Elizeus házának a bejáratánál. Elizeus egy követet küldött hozzá ezzel az üzenettel: Menj, és fürödj meg hétszer a Jordánban, akkor újra megtisztul a tested! Naamán azonban megharagudott, elment, és így szólt: Én azt gondoltam, hogy majd kijön, élém áll, és segítségül hívja Istenének, az ÚRnak a nevét, azután végighúzza kezét a beteg helyen, és kigyógyít a bélpoklosságból. Hát nem többet érnek-e Damaszkus folyói, az Abáná és a Parpar Izráel minden vizénél? Megfürödhetnek azokban is, hogy megtisztuljak! Azzal megfordult, és haragosan távozott. Szolgái azonban odamentek, és így szóltak hozzá: Atyám, ha a próféta valami nagy dolgot parancsolt volna, azt megtennéd, ugye? Mennyivel inkább megteheted, amikor csak azt mondta, hogy fürödj meg, és megtisztulsz.” (2Kir 5,8–14)

Készülés közben elképzelttem, hogy interjút készítek Naamánnal, ezzel a híres szíriai katonai sztárral, és arra kérem, hogy röviden foglalja össze életét, életének fordulópontjait, nagyobb állomásait... Ha egy ilyen interjút el lehetett volna készíteni, Naamán talán valami ilyesmit mondhatott volna:

– Én azt gondoltam, hogy a pénz, a hatalom, a hírnév, a népszerűség, és mindaz, ami ezzel jár, az én világomban természetes és magától értetődő, olyasmi, mint halnak a víz, de jött a lepra, és minden megváltozott.

– Én azt gondoltam, hogy Izraelben rend van, a királynak szava van, cset-tint, és jön az a híres gyógyító, de az a próféta – micsoda állapotok! – szóba se állt a királlyal, csak úgy üzengett neki.

– Én azt gondoltam, hogy kijön eléem ez a fura kopasz próféta, imádkozik, megérinti a beteg helyeket, de csak azt a sületlenséget tudta mondani – mondani? dehogy mondta, csak úgy kiüzentel! – hogy fűrődjek meg hétszer a Jordán vizében.

– Én azt gondoltam, hogy az én helyzetemben, az én pozíciómban nem lehet rendesen Istent szolgálni, de kiderült, hogy lehet. Kiderült, hogy lehet béke a lelkemben.

Naamán életében minden kiszámítható, bejáratott; minden a helyén van. Naamán a saját sorsának a kovácsa. De aztán egyszer csak elkezdenek sorjázni életében a meglepetések. Ezeknek a meglepetéseknek mindegyike felér egy-egy arcucsapással vagy éppen balegyenessel. Az első meglepetés a lepra. De meglepetés éri Samáriában, a királyi udvarban, Elizeus házánál, s majd a Jordánnál is. Naamán kiszámítható, jól felépített világa összeomlik.

Másfél-két hónappal ezelőtt az emberi civilizáció akkora pofont kapott, hogy a meglepetéstől még mindig nem tudtunk egészen magunkhoz térni. Mi azt gondoltuk, hogy jól szervezett világunk olyan magától értetődő, természetes dolog, mint hálnak a víz. Mi azt gondoltuk, hogy egy olyan alapvető emberi jogot, mint a mozgás szabadsága, nem lehet csak úgy korlátozni. Mi azt gondoltuk, hogy a tudomány gyorsan előáll a csodagyógyszerrel. De kiszámítható, jól felépített világunk összeomlott. Az egészben a tehetetlenség a legkeservesebb. Feleslegesnek, kiszolgáltatottnak érezzük magunkat. Nem tudunk beleszólni az életünkbe. Nem mi irányítunk. Nem vagyunk sorsunknak kovácsai. Mintha nem is lenne saját sorsunk. Mindenkinek ugyanaz a sorsa: otthon marad és szorgosan mossa a kezeit. Maszkban és kesztyűvel járkál. Nem értjük a világot, össze vagyunk zavarodva. *Hogy lehet az, hogy megfoghatom a pénzt, amit előttem ki tudja, hányan fogdostak össze, de nem foghatom meg a barátom, a kollégám, a szomszédom kezét? Hogy lehet az, hogy most úgy kell szeretni, hogy másfél méter távolságot tartok?* Ez a tehetetlenség, kiszolgáltatottság és tanácstalanság dühössé tesz. De kire legyünk dühösek? Egy vírusra, amiről azt sem tudjuk, hogy egyáltalán élőlény-e, nem lehet igazán dühösnek lenni. Mintha valamilyen körmönfontan gonosz és láthatatlan diktatúrában élnénk.

Zárkózz el, ne érintkezz emberekkel – ez volt a legfontosabb előírás egy leprás számára. Könnyen lehet, hogy Naamán a lepra valamelyik kevésbé agresszív fajtáját kapta el. Könnyen lehet, hogy betegsége nem volt halálos, de annyira elcsúfította az arcát, annyira szétszedte, hogy Naamán hovatovább nem mehetett emberek közé. Nem élhetett normális társadalmi életet, ami az ő helyzetében félt a kegyvesztéssel vagy a száműzetéssel. Könnyen lehet, hogy azt gondolta: ez

a halálnál is rosszabb. Naamán elvesztette az irányítást élete felett. És ekkor egy kislány, felesége rabszolgája, akit éppen szír portyázó csapatok hurcoltak el szülőföldjéről, elmondja, hogy szerinte egy izraeli próféta tudna segíteni. Azt hiszem, ez egy újabb kisebbfajta pofon lehetett Naamának. Egy kislány, akit elraboltak, akinek talán szüleit is lemészárolták, segíteni akar. Éppen neki, a szír hadsereg parancsnokának, akit minden oka meglenne szívből gyűlölni. Az a világ, amiben Naamán élt, nem így működött; abban a világban az ember nem aggodott annak az egészségéért, aki őt rabszolgaként tartotta. Nem segített annak, akinek a parancsára bármikor megtörténhetett a kislányéhoz hasonló vagy még nagyobb szörnyűség. De Naamán ezen a ponton legalább újra úgy érzi, hogy a kezébe veheti az életét. Ajánlólevelet szerez a királytól, megrakodik arannyal, ezüsttel, elegáns ruhákkal, és útnak indul. Máris jobb a közérzete: újra ő sorsának a kovácsa.

De újabb pofon. A samáriai királynak nincs hatalma a próféta felett, nem tudja csak úgy az udvarába rendelni. Itt nem így mennek a dolgok. Izraelben sem rózsás a helyzet, messze nem, de mégsem úgy működnek a dolgok, hogy a király egyet csettint, a próféta meg hanyatt-homlok rohan az udvarba. A király elolvassa a levelet, és rögtön egy kisebbfajta nemzetközi összeesküvésre gondol: „nem más ez, mint átlátszó ürügy a háborúra...” – és csakugyan, mennyivel lehetőbb ez, mint a voltaképpeni igazság, vagyis az, hogy ennek az egésznek a hátterében egy Izraelből elrabolt kis rabszolgalány áll! De Elizeus értesül valahogyan az esetről, és üzen, hogy fogadja Naamánt. És ott, a próféta házában újabb pofon vagy inkább balegyenes várja ezt a nagy embert, akinek gyógyulása nemzeti ügy, és csaknem diplomáciai bonyodalmakat okoz. Elizeus háza előtt senki nem várja. Senki sem esik hanyatt se a hírnevétől, se a pénzétől. Hiába szervezte le olyan ügyesen ezt az utat, kiderül, hogy zsebében az ajánlólevéllel és a szekér pénzzel, amit magával hozott, semmire sem megy.

Menj és fürödj meg hétszer a Jordán vizében! Naamán pedig arra gondol, hogy ez csak valami ízetlen tréfa lehet. Így lehetetlen meggyógyulni: „Egek, mekkora butaság volt ide jönni! Ha már olyan egyszerű ügy ez, hogy csak meg kell fürödnöm, arra ennél a zavaros, iszapos Jordánnál sokkal jobbak Damaszkusz folyóvizet.” De szolgálai unszolására végül mégiscsak elindul a Jordán felé. Képzelnék csak el ezt a jelenet. Lássuk úgy, ahogyan a szolgálai láthatták. Azért az elég komikus lehetett, ahogy ez a nagy ember lekászálódik a lóról, levetkőzik, és aztán hétszer egymás után megmártózik a Jordán épp az imént lesajnált, zavaros, iszapos vizében. Nyíltan nevetni aligha mertek a szolgálak, de hogy hangtalanul kuncogtak, az majdnem biztos. Hát nem megmosolyogtató, amikor egy nagy ember hirtelen csak ember lesz? Nem hatalmasok barátja, nem pénzzel kitömött

nagyúr egy olyan mesterséges világban, mint a damaszkuszi királyi (hold)udvar, hanem egy ember, aki a zavaros Jordánban fürdik. Mintha csak egy szurtos izraeli kisleány lenne, valamelyik sáros, közeli faluból, aki kiszökött fürödni egyet a Jordánban.

Csakhogyan közben történik valami egészen rendkívüli. Naamán megtisztul. Nem a Jordán vizében és nem a Jordán vizétől. Ezt ő maga is pontosan tudja. Visz néhány zsáknyi földet Izraelből, hogy oltárt építhessen belőle Istennek, de nem vizet a Jordánból. Már tudja, hogy a tisztulásnak semmi köze nincs a Jordán vizéhez. Megtisztulása valójában már otthon, Damaszkuszban elkezdődött. Elkezdődött az első meglepetéssel, vagy ha úgy tetszik pofonnal, ami akkor érte, amikor kiderült, hogy az izraeli kis rabszolgalány fontosnak tartotta az ő gyógyulását. Naamán fokozatosan szembetalálja magát egy olyan világgal, ahol nem a pozíció, a pénz, a látszat számít; egy olyan világgal, amiben van segítőkészség és önzetlenség; egy olyan világgal, amelyben Isten jelen van és megmutatkozik. Naamán tisztulása azt is jelenti, hogy visszanyeri valódi emberi arcát, vagy ami ugyanaz: arcának istenképűségét. Azt az arcot, amit az a mesterséges világ, amiben élt, a hatalom, a csillogás, a mindenáron látszani akarás, a görcsös vágy, hogy mindent kézben tartson és irányítson, eltorzított és elcsúfított. Ennek a lepra csupán külső megjelenése volt. Naamán már azt is tudja, hogy miként őrizheti meg lelki békéjét és egészségét. Azt mondja Elizeusnak: most már tudom, hogy nincs más Isten Izrael Istenén kívül, bocsássa meg nekem az Úr, amikor királyom oldalán meg kell hajolnom a bálvány előtt. Szóval Naamán tudja: úgy lehet megőriznünk lelki épességünket, hogy nem veszünk részt a szívünkkel abban, amiről tudjuk, hogy kevésbé fontos vagy egyenesen hamis. Igen, tudjuk, hogy szükségünk van pénzre, tudjuk, hogy nem lehet megkerülni a pénzkérdést, tudjuk azt is, hogy fontos a társadalmi vagy egy közösségen belüli megbecsülésünk, de nem ezeken csügg a szívünk.

Naamánban egy olyan embert ismerhettünk meg, akinek meg kellett tanulnia elengedni a kényszeres irányítást az élete felett. Meg kellett tanulnia, hogy a világ nem rezervátum, nem egy széltől is óvott hely, igen, van a világban lepra is. De közben azt is megtanulta, hogy mi az, ami igazán számít, melyek a valódi értékek. Ha úgy tetszik: miközben fokozatosan elvesztette életét, megnyerte azt. Pontosan úgy, ahogy Jézus tanította.

Nem tudom, hogy miért lett a világ hirtelen ilyen veszélyes hely. Nem tudom, miért kell úgy élnünk, mintha leprások lennénk. Azt tudom, hogy nem minden Isten akarata, ami a világban történik; elég sok minden történik a világban, amire nem mondhatjuk azt, hogy Isten akarata szerint történt, és mégis: semmi nem dolgozhat hosszú távon Isten akarata ellen. Ez annyit jelent, hogy

Isten mindenből ki tud hozni valami jót. Lehet dühöngeni azon, hogy elveszítettük az irányítást az életünk felett, kétségbe lehet esni azon, hogy hirtelen mennyire tehetetlenek, fölöslegesek lettünk, de ez a helyzet, amiben élünk, ajándék is lehet. Éppen azért nyerhetjük vissza emberi arcunkat, hogy nem akarunk mindenáron mindent kézbe tartani, nem akarunk mindent a hatalmunk alá hajtani, nem akarunk mindent és mindenkit leuralni.

Sok leprás volt – mondja Jézus szülőföldjén, Názáretben – Izraelben Elizeus idejében, de egyikük sem tisztult meg, csak a szír Naamán. Sok dühöngő, eltorzult, sértődöttségtől, gyűlölettől elcsúfított ember él a világban. Mi legyünk azok között, akik megtisztulnak! Ámen.

Vigasztalások: vigasztalás szomorúságban

„Miután ettek, így szólt Jézus Simon Péterhez: Simon, Jóna fia, jobban szeretsz-e engem, mint ezek? Ő pedig így felelt: Igen, Uram, te tudod, hogy szeretlek téged! Jézus ezt mondta neki: Legeltesd az én bárányaimat! Másodszor is megkérdezte: Simon, Jóna fia, szeretsz-e engem? Ő ismét így válaszolt: Igen, Uram, te tudod, hogy szeretlek téged. Jézus erre ezt mondta neki: Őrizd az én juhaimat! Harmadszor is szólt hozzá: Simon, Jóna fia, szeretsz-e engem? Péter elszomorodott, hogy harmadszor is megkérdezte tőle: Szeretsz-e engem? Ezért ezt mondta neki: Uram, te mindent tudsz, te tudod, hogy szeretlek téged. Jézus ezt mondta neki: Legeltesd az én juhaimat! Miután ezt mondta, így szólt hozzá: Kövess engem!” (Jn 21,15–17.19b)

Ma – folytatva *Vigasztalások* című sorozatunkat – a szomorúságról lesz szó. Annak is egy különlegesebb fajtájáról, amikor az ember bűnei miatt szomorkodik; amikor szomorú és összetört, mert kiderült, hogy nem az az ember, akinek hitte magát. Megbukott hitből, hűségből, szeretetből.

Szeretsz-e engem? – ezt kérdezte Jézus Pétertől, amikor húsvét után harmadszor jelent meg. Erre a találkozásra különös körülmények között került sor. A fejezet elején arról olvasunk, hogy Péter néhány társával elmegy halászni. Péter és a többiek újra otthon vannak, Galileában, abban a környezetben, ahol Jézus elhívta őket. Talán arra gondolnak: elég volt az álmokból, az illúziókból, az asszonyok fecsegéseiből; igen, persze, láttuk Jézust, de olyan valóságosnak voltak azok a találkozások, rá se ismertünk egyből, ki tudja, nem csaltuk-e magunkat, megyek halászni – mondja Péter. Ebben a történetben minden olyan ismerős: a sikertelen halászat, Jézus a parton, ahogy ugyanazt mondja, mint néhány évvel korábban. Ismerős az is, hogy leülnek enni, s miként annyiszor, most is hal és kenyér van terítéken. És a történet vége is ugyanaz, mint először: Jézus most is azt mondja, hogy kövess engem.

Szeretsz-e engem? – kérdezi Jézus Pétertől. Egymás után háromszor kérdezi meg, és Péter egyre szomorúbban, a végén már nagyon szomorúan mondja: „Uram te mindent tudsz, tudod azt is, hogy szeretlek”. De miért kérdezi ezt Jézus, és miért háromszor? Ha valaki valamit megígér nekünk, és mi többször is rákérdezünk, hogy csakugyan megteszed-e, az azt jelenti: nem bízunk benne, kételkedünk a szavában. Vajon Jézus kételkedne Péter hitében, kitartásában, komolyságában? Joggal tenné, mert Péter háromszor is megtagadta Mesterét. Ő, akiről Jézus azt mondta: „te Péter vagy, kőszikla, és én rád építem az én egyházamat”. Mármint nem Péterre, az emberre, hanem arra a hitre, amit Péter megvallott („te vagy a Krisztus”), és amire Jézus válaszul azt mondta, hogy ez az a szikla, amire felépülhet az ő egyháza. Vajon amikor Jézus azt kérdezi Pétertől, szeretsz-e engem, azt kérdezné: építhetem-e a hitedre, a hűségedre, a kitartásodra, a bátorságodra az egyházamat? Azok után, hogy többször is megtagadtál? Ezt firtatná esetleg Jézus? De hát Jézus egészen pontosan tudja, hogy kicsoda Péter, és ezen a ponton Péter maga is tudja, hogy kicsoda ő valójában. Már tudja, hogy nem az a rendíthetetlen, tántoríthatatlan tanítvány, akinek hitte magát – erre megtanította a nagycsüörtök –, de nem is az az ember, aki megmaradna a tagadásban, aki ne ismerné fel bűnét és ne tudná elsíratni azt. Ezt is nagycsüörtök éjszakáján tanulta meg.

Péter kicsit hebrencs, hirtelen és indulatos ember. Ő az egyetlen, akinél kard van, és használja is. Péter az a fajta ember, aki előbb beszél, cselekszik és csak aztán gondolkodik. Péter szereti a nagy szavakat, a látványos ígéreteket, és őszintén is gondolja, amiket mond, csak éppen a szavakból nem lesznek tettek. Ilyen ember ő? Ilyen is! De ugyanakkor olyan ember, aki Jézus egyetlen szavára otthagyja a halászhálókat. Ő az, aki először sejtje meg és mondja ki, hogy Jézus több is, más is, mint csupán próféta. Ő az, aki húsvét hajnalán együtt szalad Jánossal a sírhoz. És most is, a hírre, hogy Jézus áll a parton, gondolkodás nélkül a tengerbe veti magát, hogy mielőbb kiérjen a partra. Minden hibája ellenére őszintén ragaszkodik Jézushoz. Szóval, Péter mi vagyunk.

Mi vagyunk azok, akiknek az életében több az ígéret, az ünnepélyes fogadalm, a jó szándékú elhatározás, mint a cselekedet. Mi vagyunk azok, akik számtalanszor tagadtuk már meg Jézust. Mert mi is történt azon az éjszakán? Az, hogy Péter az arcul vert, megalázott, megvádolt Jézust már nem akarta ismerni. Amikor azt mondja, hogy nem ismerem azt az embert, azzal azt mondja, amit gondol és érez. Fel se tűnne neki, hogy mennyire megszakított minden közösséget Jézussal, ha nem szólna a kakas, és Jézus nem nézne rá. Hányszor tagadtuk meg úgy a Mestert, hogy észre se vettük! De sokszor megtörtént, és de sokszor meg fog még történni, hogy jön felénk Jézus a kicsikben, a pályaszélre állítottak-

ban, a vigasztalásra, gyöngédségre szorulóknak, az éhezőkben és szomjazókban, az igazságra éhezőkben és szomjazókban is, és mi nem ismerjük fel őt. Ilyenek vagyunk? Ilyenek is! De azok is vagyunk, akiknek fontos Jézus. Azok is vagyunk, akik elsiratjuk bűneinket, akik sok-sok eséssel, vargabetűvel az életünkben Jézust akarjuk követni. Igen, mi vagyunk Péter, akikre és akiből épül Jézus egyháza.

Szeretsz-e engem? Miért kérdezi ezt Jézus és miért háromszor? Lukácsnál azt olvassuk, hogy Jézus a harmadik kakasszó után megfordul, és rátekint Péterre. Vajon mi volt a Jézus tekintetében? Mit üzent az a tekintet Péternek? „Fel a fejjel Péter. Nem történt semmi. Megy az élet tovább. Ne vedd ezt az egészet anynyira a szívedre.” Ezt üzenté volna? Egyáltalán nem. Miután Jézus Péterre nézett, és Péter visszanézett Jézusra, kiment a főpap udvarából, emlékezett és sírt. Jézus tekintete emlékezteti Pétert a bűnére. És Péter szembenéz a bűnével. Nem mentegetőzik, hogy a körülmények, a hangulat, a helyzet, a szolgálólány és a többiek, akik nem hagytak békén, ők a hibásak; meg sors, amit nem kerülhettem el, mert nem megmondtad-e, Uram, hogy megtagadlak háromszor is. Meg se próbálja elkenni, elmaszatozni a bűnét: nem nagy ügy, végül is csak annyi történt, hogy nem mondtam el, ismerem Jézust; nem dőlt össze a világ. Jézus úgy nézett Péterre, hogy Péter csak egyet tehetett: emlékezett és keservesen sírt.

És nagyon szelíden, nagyon finoman – én úgy képzelem, kicsit mosolyogva is – ott, a Genezáret tavánál Jézus megint csak emlékezteti Pétert a tagadására. Másképp, mint nagycsütörtök éjszakáján, amikor megfordult és ránézett. Háromszor kérdezi meg: szeretsz-e engem? Pontosan tudja, hogy Péter gondolatban már százszor is visszament a főpap udvarába, újra meg újra levetítette magában a szomorú jelenetet, azon tépelődve, hogy mi lett volna, ha... mi lett volna, ha azt mondom, hogy ismerem Jézust? Mi lett volna, ha legalább az első kakasszó után visszaemlékezem arra, hogy mit is mondott Jézus, és összekapom magam? Jézus arra próbálja rávezetni Pétert, hogy a múltba nem lehet visszamenni, a múltat nem lehet jóvá tenni, nem lehet megváltoztatni. Nem lehet már azt válaszolni a szolgálólánynak és a többieknek, hogy igen, ismerem azt az embert, szeretem azt az embert, azért vagyok itt. Ezt nem lehet. De itt és most, a jelenben, itt a Genezáret partján lehet azt mondani, hogy szeretlek, Uram. A múlt nem törlődik el, nem is kell, hogy eltörlődjön, de ha szeretsz – mondja Jézus –, ha nagyon szeretsz, akkor a múltad nem lehúzó, hanem továbblendít. Különös dolog ez: ha szembe tudok nézni a múltammal, a bűneimmel, ha nem tagadom le és nem maszatozom el, akkor a bűneim nem lehúznak – ahogy ez várható lenne – hanem emelnek. Felemelnek Jézushoz. Akkor mindazt, ami megtörtént, és amin

már nem tudok változtatni, azt beépítem az életembe, tanulok belőle, továbblépek – tanítvány maradok. Erre akarja Jézus rávezetni Péter.

És még valamire. Mégpedig arra, hogy Jézust szeretni nem ünnepélyes fogalom, szép szavakba csomagolt ígéret, végsősoron nem is csak hitvallás, hanem szolgálat. Jobban szeretsz-e engem ezeknél – kérdezi Jézus, és Péter emlékezik. Emlékszik, hogy azt mondta Jézusnak: ha a többiek meg is botránkoznak és szét is futnak, ő a végsőkig kitart. A húsvét előtti Péter erre a kérdésre ezt válaszolta volna: igen, Uram, jobban szeretlek téged, mint ezek. De most nem így válaszol. Szomorúan, egyre szomorúbban csak annyit mond: te mindent tudsz, Uram, tudod azt is, hogy szeretlek téged. Péter visszaemlékszik heveskedésére, arra is, hogy mi lett abból, és most már érti: a szeretet nem egy nagy indulat, heveskedés, ígéret túlfűtött, izgatott szavakkal, hanem szolgálat. Mit mond Jézus? Legeltesd az én juhaimat. Jézust szeretni annyi, mint őrizni azokat, akik ránk vannak bízva, akikhez közünk van, akikkel együtt élünk. Jézust szeretni annyit tesz: tartozom egy életen át azoknak, akikkel együtt, egy közösségben élek, tartozom a jóssággal, szelídséggel, türelemmel, megbocsátással.

Végül még csak annyit, hogy a nagycsütörtöki történet ellenpontját az Apostolok cselekedeteiben olvassuk. Pétert és Jánost börtönbe veti a Nagytanács, majd szabadon engedik, de keményen rájuk parancsolnak, hogy ne beszéljenek és ne tanítsanak a Jézus nevében. Ekkor Péter azt mondja: *nem tehetjük*. Nem tehetjük, hogy ne mondjuk el, amit láttunk és hallottunk (ApCsel 4,13–22). Ez a történet arról (is) szól, hogy Péter megértette: mire akarja őt rávezetni Jézus. Nagycsütörtökön bizonygatja, hogy ha mindenki más, én akkor se, de érezzük: ez csak amolyan nagyotmondás, és Jézusnak lesz igaza. De amikor azt mondja a vallási vezetők előtt, hogy nem tehetjük, ezek már nem üres szavak. Ezek mögött már ott van az egész ember, aki csöndesen kimondja azt, amit ki kell mondania, és aztán helyt áll. Nem valamiféle hősiességből vagy csak azért is, nem azért, hogy megmutassa, nemcsak tagadni képes, hanem mert ez az élete. Az az élete, hogy követi Jézust. Azért teszi, amit tesz, mert szereti Jézust.

Azt kérdezte ma Jézus tőlünk: szeretsz-e engem? Lehet erre szép vallomásokkal, ígéretekkel válaszolni, ezeknek is helye van, de a legszebb választ mégse szavakkal lehet adni, hanem úgy, hogy követjük őt. Ámen

Vigasztalások: vigasztalás szegénységben

„Ekkor így szólt hozzá az ÚR igéje: Kelj föl, és menj el a Szidónhoz tartozó Sareptába, és maradj ott! Én megparancsoltam ott egy özvegyasszonynak, hogy gondoskodik rólad. Fölkelt tehát, és elment Sareptába. Amikor a város bejáratához érkezett, éppen ott volt egy özvegyasszony, aki fát szedegetett. Odakiáltott neki, és ezt mondta: Hozz nekem egy kis vizet valamilyen edényben, hadd igyam! Amikor az elment, hogy vizet hozzon, utánakiáltott, és ezt mondta: Hozz nekem egy falat kenyert is magaddal! De az asszony így felelt: A te Istenedre, az élő ÚRra mondom, hogy nincs miből. Csak egy marék liszt van a fazekamban, és egy kevés olaj a korsóban. Éppen most szedegetek pár darab fát, hogy hazamenve kisüssem azt magamnak és a fiamnak. Azt most megesszük, azután meghalunk. Illés azonban ezt mondta neki: Ne félj, csak menj, és tégy úgy, ahogyan mondtad; de előbb készíts belőle egy kis lepényt, és hozd ki nekem! Magadnak és a fiadnak csak azután készíts! Mert így szól az ÚR, Izráel Istene: A lisztesfazék nem ürül ki, és az olajoskorsó nem fogy ki addig, amíg az ÚR esőt nem bocsát a földre. Az asszony elment, és Illés szavai szerint járt el. És evett ő is meg az asszony és a háza népe is mindennap. A lisztesfazék nem ürült ki, az olajoskorsó sem fogyott ki az ÚR ígérete szerint, ahogy igéjében, Illés által, megmondta az ÚR.” (1Kir 17,8–16)

Mitől szoktunk leginkább félni? Persze, embere válogatja, hogy mitől, ezért aztán nehéz is lenne rangsorolni a félelmeket. Félünk a betegségtől, a tehetetlenségtől, a haláltól, aztán félünk a magánytól, és ezerféle más dologtól. A Szentírásban több mint háromezerszer kerül szóba így vagy úgy a halál, valamivel több mint százszor a betegség – és ez már önmagában is jelzi, hogy milyen félelmek szoktak leginkább gyötörni minket. A félelmek toplistáján első a halálfélelem, a

harmadik a betegség. És a második? Igen, jól sejtik: a második hely a szegénységé. Több mint kétszázszor hozza szóba a Szentírás.

Nem szívesen valljuk be, talán még magunknak sem, de félünk a szegénységtől. Félünk a nyomortól. Mostani helyzetünkben még inkább félünk. Fél a milliomos, hogy koldusbotra jut, és fél a koldus, hogy elveszíti még koldusbotját is. Mert mindig van lejjebb. Nincs olyan, hogy valamit ne lehetne még elveszíteni, még ha az a valami egy kartondoboz is, amibe éjjelente bevackolja magát a hajléktalan. Félünk a szegénységtől, mert tudjuk, hogy „a szegényt még barátja is megutálja” (Péld 14,20). Ezt a Szentírás mondja. Félünk, mert tudjuk, hogy milyen keményen beszél szegénnyel a gazdag, és még keményebben az, aki a szegénységből vergődte ki magát, aki alig módosabb a szegénynél. Olyan az, mint a felhőszakadás (Péld 18,23; 28,3). Ezt is a Szentírás mondja. De azt is mondja a Biblia, hogy az Úr nem utálja a szegényeket, felkarolja ügyüket, gondot visel rájuk, meghallgatja és megerősíti őket. Mai történetünk is arról szól, hogy Isten nem feledkezik el a szegényekről. Arra biztat ez a történet, hogy ne féljünk a szegénységtől, és ne féljünk a szegénységben.

Kívánni természetesen nem kell a szegénységet, ahogy a betegséget sem, de számolni vele, hogy megérkezhet hivatlan vendégként az életünkbe, nemcsak lehet, hanem talán kell is. Fel lehet valamelyest készülni a szegénységre. Lehet lélekben szoktatni magunkat hozzá. A böjt például talán arra is jó, hogy kipróbáljuk: milyen szegénységben élni. Milyen hetekig nem enni húst. Úgy élni, mintha semmink nem volna. Úgy élni a világ javaival, mintha nem élnénk vele. Hogyan is mondja Pál apostol? *Ismerős* vagyok az éhezéssel is, a szűkölködéssel is. Eredetileg ugyan nem egészen azt mondja Pál, hogy ismerőse a szűkölködés, mégis jó és helyénvaló ez a fordítás: ismerősöm a szegénység, találkoztunk már, nem vagyunk egészen idegenek egymásnak.

Ha valamit nem ismerünk, vagy csak hírből ismerünk, ijesztő és félelmetes lehet. Mi pedig nem ismerjük, vagy csak hírből ismerjük a szegénységet. Ezért aztán nagyon ránk tud ijeszteni. Félünk tőle. Ebben a történetben, ami olyan, mintha egy tanmese lenne, mi most egy kicsit közelebből is megismerkedhetünk a szegénységgel. Ez a történet egy kicsit beavat minket a szegénységbe. Azt fogjuk kérdezni, hogy mit tanulhatunk meg a szegénységben. Milyen tapasztalások, milyen élmények várhatnak ránk a szegénység állapotában? Kiderülhet, hogy egyáltalán nem olyan ijesztő és félelmetes a szegénység, mint ahogyan – jóllakva és bővelkedve – gondolnánk.

De csakugyan nem ijesztő és félelmetes a szegénység? Hát van annál ijesztőbb, mint amit ez az – egyébként pogány – özvegyasszony mond? Van még egy marék lisztem, egy kevéske olajom, sütök belőle valamit magamnak és a fiam-

nak, azt most megesszük, és azután meghalunk. Mit jelent ez? Azt, hogy a szegénységben nem lehet jövőt tervezni. Nem lehet azt mondani, hogy holnap ezt vagy azt teszem. Egy marék liszttel a fazékban még másnapra se lehet tervezni. Miért, tele kamrával lehet? Ti azt mondjátok – olvassuk Jakab apostolnál –, hogy ma vagy holnap elmegyünk abba a városba, és ott töltünk egy esztendő, kereskedünk és nyereséget szerzünk. Pedig azt sem tudjátok, mit hoz a holnap. Pedig az életetek olyan, mint a lehelet, egy kis ideig látszik, aztán eltűnik. Az, hogy mi szépen, tollal papíron megtervezhetjük az életünket: ábránd és képzelgés. De több is hiú képzelgésnél: önhittség és elbizakodottság. A szegénységben ez az illúzió, hogy mi minden körülmények között meg tudjuk szervezni – divatos szóval: menedzselni tudjuk – az életünket, szertefoszlik.

Szóval, a szegénységben alázatot lehet tanulni. Az alázat latinul így van: *humilitas*. Ez a *humus*, föld szóból származik. Igen, földből, földből is vagyunk. Függsünk a földtől, függünk az esőtől és a napfénytől. Végsősoron függünk Istentől. Nincsenek örökre vagy akár életre szóló garanciák. Nincs olyan, hogy ha tél, akkor hó, ha tavasz, akkor eső. Izraelben az idő alatt, amíg Illés Sareptában tartózkodott, három évig nem volt eső. Nem tudunk esőt, napfényt, hideget vagy meleget csinálni. Abból tudunk valamit csinálni, amit kapunk. Ha pedig nem kapjuk, megáll a tudományunk. Szóval kiderül, hogy a szegénység valójában az ember természetes állapota. Semmit nem hozunk a világba, és semmit nem viszünk ki a világból. Amink van, mindaz, amit magunkénak szoktunk mondani, igazából nincs a hatalmunkban. A régiek úgy mondták, hogy az embernek csak a saját lelke van hatalmában. Mi tudjuk, hogy még az sem. Testestül-lelkestül, élünk vagy halunk, az Úr vagyunk. Ez az első – mondjuk így – lecke, amit megtanulhatunk a szegénységben. Nem mondom, hogy kellemes élmény azzal szembesülni, hogy a szegénység a mi természetes állapotunk; hogy természetünkél fogva, mint az állatok, mint minden élőlény, szegények vagyunk. Egyáltalán nem kellemes. Nem kellemes, ha le kell számolni egy illúzióval, egy szép hazugsággal. Nem szívderítő búcsút mondani annak az ábrándnak, hogy kézben tarthatjuk és megtervezhetjük az életünket.

De a szegénységnek ebben az állapotában – és ez már nagyon is lelket simogató élmény – az ember fogékonnyá válik a csodára. A csodák mindig a nyomorúságban teremnek: betegségben, szorult helyzetben, kiúttalanságban, akkor – mondhatnánk – amikor megáll az ész; amikor nem tudjuk, hogy hogyan tovább. Ritka az a csoda, amelyik nem valamilyen szükségben történik. Aztán a csoda valójában mindig jel. Így is nevezi az Újszövetség: jel. Nem az a lényege, hogy elkápráztasson, hogy aztán ámulj és bámulj, hanem az, hogy megmutassa, jelezze, hogy Istennél *van* megoldás.

Mi kell a csodához? Hát, kell egy másik ember. Anélkül nem megy. A bet-hesdai nyomorék mondja: nincs emberem. Amíg nincs emberem, vagy én magam nem leszek valakinek az embere, addig nem történik csoda. Ehhez a csodához, ami Sareptában történik, kell Illés és kell az özvegyasszony. Milyen szépen egymásra bízza őket Isten! Az özvegyasszony nem is tudja, hogy Isten az ő gondoskodására bízta a prófétát, csak akkor jön rá erre, amikor kiderül, hogy az a marék liszt mégse az utolsó marék. Illés tudja, hogy Isten őt három esztendőn át egy pogány özvegyasszony gondjaira bízza, de ő is csak akkor tudja meg, hogy ez az özvegyasszony éppen az a fát gyűjtögető asszony, amikor utolsó marék lisztjéből és kevéske olajából először neki süt lepényt. És ebből máris látszik, hogy mi kell még a csodához. A csodához önzetlenség, nagylelkűség is kell. Azt a marék lisztet, kevéske olajat, azt a két halat vagy öt kenyeret fel kell ajánlani: Isten kezébe kell tenni. Különben nincs csoda.

A szegénységben könnyebben megtanulható a nagylelkűség és a szolidaritás. Ha csupán két halad van, néhány kenyered, egy sütésre való liszted, ott nincs értelme a kuporgatásnak. Ha ilyen kevesed van, az felszabadít. Megérted, hogy semmi értelme a zsugoriságnak. Megérted azt is, hogy egyedül kevés vagy, a másakra szorulsz. Egyébként is egymásra vagyunk utalva – fussunk csak át gondolatban egy napot: mit tudnánk mi egyes-egyedül megcsinálni? –, de a szegénységben ez a mi egymásrautaltságunk jobban látszik. És bármilyen furcsa, a szegénységben megtanulsz nem szorongani. Jaj, mennyit szorongunk! Mert anynyi mindenünk van, amit el lehet veszíteni, amit megehet a rozstda, vagy ellophatnak a tolvajok. Én nyomorult és szegény vagyok – mondja a zsolnárszerző –, de gondol rám az Úr. Ha alig van valamid, nem szorongsz, mert nap mint nap azt éled át, hogy gondol rád az Úr. Nap mint nap azt éled át, hogy mindig kapsz anynyit, amennyi elég. Naponként átéled, hogy elég neked az Úr kegyelme. Nem tudom másként mondani: könnyű leszel, pontosabban könnyű lehetsz és gondtalan, mint a liliumok és a madarak Jézus példázatában. A helyzeteden ez nem változtat: szegény és nyomorult vagy, de gondol rád az Úr. Nem ürül ki a lisztesfazék, és nem fogy ki az olajoskorsó. Szegény és nyomorult maradt a sareptai özvegyasszony is, nem nyitott kiskereskedést, de gondolt rá az Úr, úgy ahogy ígérte: a lisztesfazék nem ürült ki, és nem fogyott ki az olajoskorsó sem.

A szegénységnek, a nyomorúságnak, a kilátástalanságnak sok arca van. Bizonyos, hogy a szükségnek valamilyen formáját, így vagy úgy, nekünk újra meg újra át kell élnünk. De az is bizonyos, hogy sokunknak van ehhez a mai történethez hasonló történetünk. Valamilyen csodás történet. Lehetne arról úgy is mesélni, hogy szerencsénk volt, hogy jókor voltunk jó helyen, hogy éppen idejében jött el valami vagy valaki az életünkbe, de mi tudjuk, hogy olyankor, amikor egy-

szer csak volt *emberünk*, amikor szinte szívfájdító önzetlenséggel és nagylelkűséggel találkoztunk, Isten jött közel hozzánk. Ugye, hogy van ilyen történetünk? Nos, ha a szegénység hívatlan vendégként megérkezne az életünkbe, merítsünk erőt ezekből a korábbi tapasztalatokból.

Ne féljünk, hiszen már átéltük, többször is, hogy a liszt nem fogyott el. Úgy, ahogy megígérte Isten azoknak, akik benne bíznak. Mi pedig holnap is, a holnapokban is ugyanannak az Istennek a tulajdonai leszünk. Ámen

Vigasztalások: vigasztalás kudarcban

„Pál ekkor kiállt az Areopágosz közepére, és így szólt: Athéni férfiak, minden tekintetben nagyon vallásos embereknek látlak titeket, mert amikor bejártam és megtekintettem szentélyeiteket, találtam olyan oltárt is, amelyre ez volt felírva: AZ ISMERETLEN ISTENNEK. Akit tehát ti ismeretlenül tiszteltek, én azt hirdetem nektek. Az Isten, aki teremtette a világot és mindazt, ami benne van, aki mennynek és földnek Ura, nem lakik emberkéz alkotta templomokban, nem szorul emberi kéz szolgálatára, mintha hiányt szenvedne valamiből, hiszen ő ad mindenkinek életet, lehetet és mindent. Az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakjon az egész föld színén, meghatározta elrendelt idejüket és lakóhelyük határait, hogy keressék az Istent, hátha kitapinthatják és megtalálhatják, hiszen nincs messzire egyiküinktől sem, mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk. Ahogy a ti költőitek közül is mondták némelyek: »Bizony, az ő nemzetsége vagyunk.«» (ApCsel 17,22–28)

Kicsit illetlen a kérdés, de hadd kérdezzem meg: tetszett nekünk Pálnak ez az athéni prédikációja? Nem lenne csoda, ha első hallásra le is vett volna a lábunkról. Mert ez egy mesterien felépített beszéd. Figyeljük meg, hogy milyen bravúrosan, ragyogóan kezd az apostol. Meglátogattam templomaitokat – mondja –, és láttam egy olyan oltárt, melyre az van felírva, hogy az ismeretlen Istennek. Én most azt hirdetem nektek, akit ti ismeretlenül tiszteltek. Aztán meg micsoda pompás hallgatósága van Pálnak! Sztoikus és epikureus filozófusok hallgatják, a város színe-java. És micsoda helyszínen prédikál: vidéki zsinagógák után az athéni Akropoliszon. Olyasmi ez, mint egy énekesnek a milánói Scala. Olyan, mintha kőművesként a Notre-Dame restaurálásán dolgozhatnánk. Mintha Schumacher a mi műhelyünkbe járna autót szervizelni. Mintha én, protestáns létem-

re, a Szent Péter téren prédikálhatnék. És még valami. Ezt a beszédet körülbelül két perc alatt olvastam fel. Pál hallgatósága nyilván nem azért mászta meg az Akropolisz meredek dombját, hogy meghallgasson egy nyúl farknyi beszédet. Szinte biztos, hogy ez egy hosszú beszéd volt, olyan, amibe bele lehetett szólni, bele lehetett kérdezni. Olyasmi, amire ma azt mondanánk: interaktív nagyelőadás a keresztény hitről. Amit itt olvasunk a Cselekedetek könyvében, az csak rövid összefoglalása, néhány mondatos kivonata csupán Pál nagyívű prédikációjának. Szóval, együtt van minden: egy remek, mesterien felépített beszéd, érdeklődő, kíváncsi, az újdonságra nyitott hallgatóság, tökéletes helyszín és elegendő idő is arra, hogy az ember nyugodtan elmondhassa, amit el akar mondani... Pál apostol pedig – ha szabad így mondani – Athénban nagyon is formában van. Olyan, mint egy sakkmester, aki egyszerre több játékkal játszik, és udvarias mosollyal mindeniknek mattot ad. És mit olvasunk az igeszakasz végén? Alig néhány ember csatlakozik Pálhoz. Meg tudná számolni őket az egyik kezén. Athénban nem alakul gyülekezet. Nincs mit szépíteni: Pál athéni beszéde hatalmas kudarc. Pedig minden együtt volt a sikerhez.

Ma a kudarcról lesz szó. A kudarcotól való félelemről. Hogy nem próbálkozunk, nem tapogatózunk, nem keressük a megoldásokat... mert kudarcot vallhatunk, mert úgysem sikerül. És akkor azt kellene gondolnunk magunkról, hogy szerencsétlenek vagyunk. Akkor ugye a föld alá kellene süllyednünk szégyenünkben. Vagy próbálkozunk, de ha nem sikerül, vagy nem úgy sikerül, ahogyan elképzeltük, akkor összetörünk. Akkor vége a világnak. A kudarc az az érzés, hogy az égvilágon semminek semmi értelme. Ahogy a Prédikátor mondja: minden hiábavalóság, haszontalanság, szélharapás. Megpróbáltam – mondja a Prédikátor –, milyen az öröm, és élveztem a jót. De kitűnt, hogy ez is hiábavalóság. A nevetésre azt kellett mondanom, hogy esztelenség, az örömré pedig azt, hogy mit sem ér (2Préd 1–2). Nagyszerű dolgokat csináltam, de amikor visszaneéztem mindarra, amit csináltam, kitűnt, hogy az egész hiábavalóság és haszontalan erőlködés. Ismerős érzés, nem? Mintha maga az élet lenne egy nagy kudarc. Mintha egész életünk, úgy, ahogy van, vakvágányon lenne. Tologathatjuk előre, hátra, de mintha nem lenne értelmes cél, mintha nem lenne semmiféle biztos irány, amerre érdemes volna haladni. Akkor hát mi a teendő? Nincs hát jobb dolog – ezt is a Prédikátor mondja –, mint ha az ember eszik, iszik és jól él a munkájából (Préd 2,24a). Nahát – mondhatnánk –, ilyen okés dolgokat is tud mondani a Biblia? Miért is nem olvastam én eddig? Nos hát, még ennél is jobb dolgokat tud mondani a Szentírás. A Prédikátor így folytatja: de beláttam, hogy Isten kezéből jön ez is. Mert ugyan ki ehetik, és ki lehet vígan nélküle? (Préd 2,24b–25) Igen, ez az alapprobléma. Isten nélkül nincs derűnk, nincs békessé-

günk, és nincs biztonságérzetünk. Isten nélkül – idő kérdése – kiábrándultak, koravének, epések és csalódottak leszünk. Jó lenne tudni, hogy honnan jövünk, mi dolgunk a világban, merrefelé tartunk. Jó lenne tudni, hogy mire való az élet? Jó lenne tudni, hogy mit akarhatott, mit akarhat Isten a világgal, és mit akarhatott, mit akarhat azzal, hogy életet adott nekem?

Azt mondja Pál, hogy Isten kitapintható, megtalálható, hiszen nincs messze egyikünkől sem, benne élünk, mozgunk és vagyunk. Tőle származunk. Ahogy a görög költő mondta, és idézi is az apostol: az ő nemzetsége vagyunk. Ezek a filozófusok, epikureusok és sztoikusok pedig éppen azzal foglalkoztak, hogy kitapogassák az élet értelmét. Hogy valami használhatót, valami érvényeset mondjanak Istenről vagy az istenekről. Az epikureusok azt mondták, hogy az istenek – már ha egyáltalán vannak – távol vannak, és nem szólnak bele az ember dolgaiba. Az ember úgy élhet derűs életet, ha elkerüli a fájdalmat. Ha visszavonultan, rejtőzködve, mértékletesen él. Ha nem esik túlzásokba, mert a túlzások fájdalmat okoznak. Mit mondhatnánk? Ezek az epikureusok itt-ott rátapintottak az igazságra. A mértékletesség csakugyan jó dolog. Isten valóban távoli is. De vajon nem keseredik meg a szánkban a mértékletesen élvezett étel és ital, ha azt kell gondolnunk, hogy Isten nem törődik a világgal, bedobta a gyeplőt, mondván: csináljátok, kedveseim, ahogy tudjátok és akarjátok? Nem lesz-e az élet valahogy üres és tét nélküli, ha mi úgy tudjuk: végül minden egyre megy, semmiről, se jóról, se rosszról nem kell majd számot adni, s ha valami nem derült ki rólunk életünk során, soha többé már kiderülni nem fog? A sztoikusok azt mondták, hogy a világ, a természet és az Isten egy és ugyanaz. Az embernek a természet szerint kell élni. Bátornak és igazságosnak kell lenni. Nyugodt szívvel el kell fogadni, hogy majd beleolvadunk a természetbe: testünk a földdel, lelkünk a levegővel válik eggyé. Mit mondjunk? A sztoikusok is rátapintottak itt-ott az igazságra. Isten valóban közel van hozzánk. A bátorság és az igazságosság fontos dolgok. De mit gondoljunk a földrengésekről, szökőárról, árvizekről? Ha a természet és Isten egy és ugyanaz, hát akkor ezek jó dolgok, mert ezek mind-mind a természet művei. De nem leszünk így érzéketlenek az emberi szenvedésre, a tragédiákra? Közben bátrak, türelmesek, bölcsék akarunk lenni, nem öljük ki magunkból az együttérzést, a szánalmat? És ha mindenki eggyé olvadhat majd a természettel, csakugyan olyan igazságos az a természet?

Az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette Isten – mondja Pál –, azért, hogy keressük őt, hátha kitapinthatnánk és megtalálhatnánk. De hát nem ezt csinálták ezek az epikureusok, sztoikusok és sokan mások is? Nem az igazságot, az élet értelmét, a boldogságot keresték? Na és mire jutottak? Van itt egy na-

gyon fontos szó: a kitapintani. Egyetlen egyszer fordul még elő a Szentírásban, amikor Jézus húsvét után azt mondja tanítványainak: tapintsatok meg, nézzetek meg jól, nézzétek meg kezeimet és lábaimat, hogy valóban én vagyok. Istent Jézusban lehet kitapintani. Ha meg akarod tudni, hogy kicsoda Isten, akkor Jézusra figyelj. Ha jól megnézed Jézust, megtudod, hogy Isten egyszerre van távol és közel. Megtudod, hogy szeretettel és irgalommal fordul a világ felé. Megtudod, hogy véleménye van a világ állapotáról, és lesz majd szava ahhoz is, hogy mit cselekedtél a világban. Megtudod, hogy Istennek testestül, lelkestül, szőröstül-bőröstül, mindenestül fontos vagy.

Ha pedig mi ilyenek tapintjuk, ilyenek látjuk az Istent, akkor az életünk nem lehet értelmetlen és haszontalan. Akkor az élet nem véletlen események összevisszasága. És ez hihetetlen biztonságérzetet ad az embernek. Valahogyan a helyére zökken az élete. És akkor már a kudarcoktól sem retteg. Tudja, hogy azokból tanulni lehet. Tudja, hogy a kudarcok tovább lendít(het)nek. Ahogy Pál sem roppant össze, és nem keseredett meg amiatt, hogy mekkora kudarc volt Athén, hanem továbbment Korinthusba. Valahogy úgy élünk a világban, mint a közmondásbeli szász, aki lován ül, és keresi. De ha kitapintjuk az Istent, ha megtaláljuk őt, ha tudjuk, hogy kimondhatatlan szeretettel szeret minket, csak azért, mert az övéi vagyunk, akkor már azt is tudjuk, hogy semmi olyan nem történhet velünk, ami a javunkra ne válhatna. Ezért aztán kudarc – abban az értelemben, hogy bármi is értelmetlen, haszontalan, szélharapás lenne – igazából nem is létezik.

Aztán, ha kitapintjuk Istent, ha megtaláljuk őt, az – hogy úgy mondjam – kommunikációs kudarcainkon is túllendít. Vagyis segít abban, hogy jobban megérthessük egymást. Mert nehezen szokott ez menni nekünk. Az athéniak kezdetben nagyon félreértik Pált. Azt gondolják, hogy idegen istenségeket hirdet. A feltámadásról, ami görögül így van: *anasztaszisz*, azt gondolják, hogy az valami istennő, Jézus társa. Arra is gondolnak, hogy Pál valami titkos tant hirdet, ami veszélyes is lehet, és felforgatja a közrendet. Figyeljük meg, hogy Pál milyen kedvesen, előzékenyen, igen: udvariasan beszél velük. Pedig ők elég gorombán bántak Pállal: megfogták és az Areopágoszra vitték. Pál azonban udvarias marad. Nem ront ajtóstól a házba. Nem kólintja fejbe őket az igazsággal. Pontosan tudja és el is ismeri, hogy ezeknek az epikureusoknak és sztoikusoknak valamit azért sikerült kitapogatniuk. Keresi a kapcsolópontokat azokkal, akiknek beszél, miközben egy pillanatra sem adja fel azt, amit igazságnak ismert fel. Valószínűleg sikeresebb lett volna, ha nem beszél a feltámadásról, amiről pontosan tudta, hogy az görög embernek bolondság, de neki fontosabb volt az, hogy ezek az emberek odataláljanak az élet forrásához; hogy a helyére zökkenhessen az életük.

Mi volt Pál titka? Hát az, hogy komolyan vette, hogy az egész emberi nemzetséget Isten *egy vérből* teremtette. Tudta, hogy Krisztusban nincs görög és zsidó, szolga és szabad, magyar és román, fehér és fekete. Hát nem ott bukjuk el egymás megértését, hogy nem látjuk a másik emberben a testvért? Ha jó szándékkal, testvéri érzéssel, empátiával közeledek a másikhöz, hát persze, hogy meg tudom érteni őt! És akkor már kezelni tudom az esetleges félreértéseket is. Hiszen még egy macska nyávogását is megértjük, ha odafigyelünk, nemhogy az embert, aki ugyanabból a vérből teremtett, mint mi magunk.

Nem tudhatom, hogy hányan küszködünk azzal a gondolattal, hogy az élet egy nagy kudarc. Értelmetlen katyvasz. Nem tudom, hányan félünk a kudarcoktól, s ezért aztán nem is próbálkozunk, nem is tapogatózunk, nem is keressük a megoldásokat. Nem tudom, hogy hányan roppantak már össze amiatt, hogy valami nem sikerült, vagy nem úgy sikerült, ahogyan elképzelték. Azt sem tudom, hogy hányan küszködnek kommunikációs kudarcokkal, családban, közösségben, vagy munkahelyen. De megoldásként jó szívvel tudom ajánlani azt, amit Pál ajánlott athéni hallgatóságának: tapintsátok ki, találjátok meg Istent. Ugyan ki ehetik, és ki lehet vígan nélküle? Lássátok be, hogy az öröm, a siker (vagy ami ugyanaz: áldás) csak Istennel lehetséges. Ámen.

Kovács Sándor

„Nem hagylak magadra téged, és nem hagylak el.”¹

„Csak légy erős és igen bátor, tartsd meg és teljesítsd mindenben azt a törvényt, amelyet Mózes, az én szolgálóm parancsolt neked. Ne térj el attól se jobbra, se balra, hogy boldogulj mindenütt, amerre csak jársz. Ne hagyd abba ennek a törvénykönyvnek az olvasását, arról elmélkedj éjjel-nappal, őrizd meg és tartsd meg mindazt, ami ebben meg van írva. Akkor sikerrel jársz utadon, és boldogulsz. Megparancsoltam neked, hogy légy erős és bátor. Ne félj, és ne rettegj, mert veled van Istened, az ÚR mindenütt, amerre csak jársz.” (Józs 1,5.7–9)

Ünneplő gyülekezet, keresztény testvéreim, tiszteletes ifjúság!

Tótágast áll a világ. Eredeti elképzeléseink szerint az évzáró ünnepségre júniusban, az évnyitóra szeptemberben került volna sor. Sok-sok tervünket felülírta az élet, és nem árt szoktatni magunkat annak gondolatához, hogy még sokszor leszünk kénytelenek munkarendünket, terveinket és bizony életünket is újratevezni. Most visszanezünk a megtett útra, és hálát adunk Istennek, hogy megsegített, hogy tanulmányainkban és szolgálatunkban velünk volt. De előre is nézünk, és gondviselő Atyánk áldását és segedelmét kérjük az új tanévre. Én most úgy érzem magam, mint Mózes, amikor megpillantotta az ígéret földjét, de ugyanúgy, mint ő, tudom, hogy nem léphetek be oda.

Drága végzősök, a Mózesek, akik idáig elkísértünk titeket, itt ülünk a templompadokban. Elsősorban szeretteitekre gondoljatok, akik nélkül nem lett volna lehetséges ez a vándorlás. De itt ülünk mi is a Mózes-székben, higgyétek el, hogy tudjuk, hozzánk szól Jézus figyelmeztetése: „Az írástudók és a farizeusok a Mózes székébe ültek” (Mt 23,2). Ez a pad ugyan tekintélyt ad, de aki ide beül, az érzi is annak súlyát, mit jelent Istent képviseli. Mózesekként próbáltunk vezetni ben-

¹ Elhangzott 2020. szeptember 19-én Kolozsváron, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának évzáróján és évnyitóján.

neteket, Istennek legyen hála, hogy eddig eljutottunk, de a mi időnk lejárt, most a Józsuék ideje következik.

Ez a világ rendje, veletek együtt megpillantani az ígéret földjét, látni azt, hogy megérkeztünk, és elfogadni, hogy mi mégsem léphetünk be oda, mert a honfoglalás már a ti feladatotok. Így volt ez Mózes idejében is. Mi, az Úr szolgálói, akárcsak Mózes, megöregedünk, és átadjuk helyünket nektek, a Józsuéknak. A ti feladatotok lesz unitárius közösségeinket vezetni, nekik örömhírt hirdetni, örvendeni az örvendezőkkel és sírni a sírókkal. Talán most érzitek először azt, hogy magatokra maradtatok, és ott tornyosul előttetek a lelkeszi szolgálattal járó temérdek feladat és még hatszor annyi elvárás. Amikor Józsué, Nún fia ott állt az ígéret földjének határán, így szólt hozzá az Úr: „Nem hagylok magadra téged, és nem hagylok el.”

Ezt a biztatást nem árt magatokkal vinni: nem hagylok magadra, és nem hagylok el. A még éretlen fiatalok sokszor megfogadják szerelmes fejjel és égő szívvel, hogy nem is hagylok el soha, de aztán mégiscsak elhagyják a másikat, mert a szerelem tüze és az ifjonti fogadkozás már csak ilyen. Józsuénak azonban Isten tett ígéretet, hogy nem hagyja magára, és ennek az ígéretnek súlya van. Ebben a kontextusban jut eszembe Bródy János és Illés Lajos egyik szép dala, a szöveget vonatkoztassuk Istenre: „Amióta látlak, nagyon jól tudom, / Te vagy az, kit mindig nézнем kell. / Amióta hallom a hangodat, tudom, / Te vagy az, kit mindig hallgatni kell.” És erre felel az isteni refrén: nem hagylok magadra, és nem hagylok el. Össze is lehet roppanni ennek az ígéretnek a súlya alatta, mert ehhez feltételek kapcsolódnak. Vizsgáljuk meg sorjában ezeket.

Az első feltétel az, hogy légy erős és igen bátor. Erősnek lenni nem azt jelenti, hogy ingünk alatt feszülnek izmaink, és fekvőpadon könnyedén kinyomjuk a 80-100 kg-ot. Erősnek lenni azt jelenti, hogy nem rettenünk meg az előttünk álló feladatoktól, nem száll inunkba a bátorság, ha kinevezésünk nem oda szól, ahová mi gondoltuk. Erős az, aki felkészülten, komolyan áll a gyakorló segédlelkészek sorába, és nem felejt el azt, hogy amit a Mózesek tanítottak, az nem fölösleges. Az az erős, aki az elméletben megszerzett tudását a gyakorlati életben kamatoztatja. De nem elég csak az erő, igen nagy bátorság is kell ehhez, mert az erős és bátor ember a kudarcok, a bukások után is feláll, és még nagyobb erővel és bátorsággal folytatja munkáját. Nem azt mondja az Úr, hogy légy csillogó sztár, a vidék legnépszerűbb papja, kápráztasd el szépségeddel és tudásoddal az egyházkört, azt sem, hogy légy tunya, elégedj meg azzal, amit eddig felcsipegettél, hanem hogy légy erős és igen bátor, és teljesítsd a törvényt.

Tanulmányaitok során elsajátítottátok, hogy mit jelentett és jelent a törvény a zsidó nép életében. Mi, Mózesek, ezt próbáltuk nektek megtanítani, igyekez-

tünk bevezetni titeket a lelkészi szolgálat rejtelseibe és felvértezni mindazzal, amire szükségetek lehet. A mózesi törvény mellett azon voltunk, hogy a krisztusi szeretet törvénye is ott éljen és lobogjon bennetek. Most, amikor elbocsátunk titeket, a második feltételként ezt írjuk elmétekbe és szívetekbe: ne térj el ettől a törvénytől se jobbra, se balra. Nem lesz könnyű az irányt megtartani, mi iránytűt adtunk a kezetekbe, megtanítottunk tájékozódni. Tudjátok, hogy a jó teológus nyitott szemmel és füllel jár, állandóan érdeklődik, és nem hanyagolja el a napenkénti önképzést. Megtanultátok, hogy az újhomiletika meghatározta a 20. század második felének és a 21. század elejének prédikálását, és azt is tudjátok, hogy „a prédikálás esemény, és így az egész embert kell megszólítani, teljes értelmi, érzelmi és szellemi valóságában”. A kontextualitás fontosságáról már nem is kell beszélnem, kisujjatokban van mindaz, amit a tudomány látszatának fenntartásáért belétek töltögettünk. Most már rajtatok áll az, hogy a gyülekezeteinkben vagy az egyház által számotokra kirendelt helyen hogyan boldogultok. „Boldog az az ember, aki nem követi a gonoszok tanácsát, nem áll a vétkesek útján, és nem ül le a gúnyolódók gyülekezetében, hanem az Úr törvényében leli kedvét, s törvényét éjjel-nappal eszében forgatja!” (Zsolt 1,1–2)

Nem lesz könnyű dolgotok, de ha az itt tanultak alapján álltok, ha bátrak lesztek, ha meggyőződésetek, hogy „más alapot senki sem vehet a meglévőn kívül, aki Jézus Krisztus” (1Kor 3,11), akkor boldogultok, amerre csak jártok.

Többször elmondtátok, ha nem is közvetlenül nekünk, hogy mi, Mózesek, tanáraitok nem látjuk a való életet, bezárkóztunk valami elefántcsonttoronyba és onnan – tudományunk gögijében – szemléljük a világot. Nem a ti nemzedéketek az első és nem is az utolsó, aki megfogalmazza ezt a bírálatot, legalább száz esztendeje mondogatják, hogy a teológián az elméleti oktatás nincs összhangban a gyakorlattal. És láss csudát, az elméleti tudás fontosságát kétségbe vonó egykori hallgatókból kiváló lelkészek, teológiai tanárok, esperesek lettek. Mégsem annyira élettől elrugaszkodott a mi oktatásunk. Annyit kell csupán megtanulni, s ez a harmadik feltétel, hogy: ne hagyjátok abba az itt tanultak olvasását. Józsueának is ezt mondta az Úr: „Ne hagyj abba ennek a törvénykönyvnek az olvasását, arról elmélkedj éjjel-nappal, őrizd meg és tartsd meg mindazt, ami ebben meg van írva.”

Hatalmas önfegyelmet kíván az, hogy rendszeresen olvassunk és elmélkedjünk is arról, és még ennél is nagyobb odafigyelés kell ahhoz, hogy a Szentírást olvassuk és azon elmélkedjünk. Ha végig akarjátok járni utatokat, és boldogulni akartok, akkor ehhez kell igazítanotok életetek. Minden ellenetek szövetkezik és megpróbál, mint egy erős mágnes, magához vonzani, vagy legalább eltéríteni a lelkiectől. Egyre kevesebbet olvasunk és elmélkedünk, pedig nekünk az lenne a

dolgunk, hogy az Úr törvényein elmélkedjünk éjjel és nappal, hogy megőrizzük és továbbadjuk azt.

Szabédi Lászlónak, a tragikus sorsú unitárius költőnek van egy szimbolikus erejű novellája, címe: *A rák*. Ebben egy kedves iskolai élményére emlékezik vissza, és felidézi egykori tanárának, Gelei József zoológusnak itt, a kollégiumban végzett kísérletét.

1922-t írtak, amikor az unitárius kollégium természetrajztanára, Gelei József éppen hittanóra után bevonult a Szabédiék osztályába. Hittanórán Vári Alberttől a kánai menyegzőt tanulták, a természetrajz órára pedig egy hatalmas vízzel telt üvegedényt vitetett be a tanár a szertárból. Az akvárium alján lomhán mászkált egy hatalmas rák. Nyilvánvaló volt, hogy nem a vizet változtatja át a tanár borrá, hanem a rák lesz a kísérleti alany, csak hogy az sehogyan sem kapcsolódott az aznapi leckéhez. A tanár a fül szerkezetét magyarázta el, és mindazt, ami a halláshoz tartozik. Nem tudom, mennyire emlékeztek ti, kedves ifjak a biológiaórán tanultakra, de a belső fül bonyolult felépítésének az egyensúly megtartásában fontos szerepe van. Az ívjáratokban levő parányi érzékszőrökkel ellátott receptorok érzékelik és koordinálják a mozgást. A természetismeret tanára, Gelei is ezt magyarázta a diákoknak, majd bemutatta ennek működési elvét a rákon. Nekidöntötte a rákot az edény üvegfalának, az nyomban kalimpálni kezdett és kiegyenesítette magát, többször is megismételte a kísérletet, és a rák egyensúlyérzéke kitűnően működött, jelezte a dőltséget, és rögtön irányította a kiegyenesedést.

Kedves ifjúság, a mi egyensúlyérzékünk is rögtön jelzi, ha valamilyen irányba eldőlnék, ha jobbra vagy balra tántorodunk az Isten törvényétől. Az élet azonban ennél sokkal, de sokkal komplexebb és bonyolultabb.

Gelei József az óráját hallgató diákokkal közölte, hogy a rák egyensúlyérző szerve csak látszatra működik kifogástalanul, mert valójában el van rontva. Ő rontotta el, azzal, hogy lisztfinomságú vasreszeléket juttatott a rák ívjárataiba. Gelei benyúlt a zsebébe és elővett egy hatalmas mágnest, a rák magasságában az üvegedény oldalához közelítette. A kísérlet következtében a vasreszelék megmozdult a rák ívjárataiban és „az egyensúlyban levő rák egyszerre úgy érezte, hogy ferdén áll, hogy meg van dőlve. Kétségbeesetten igyekezett kiegyenesedni. Kiegyenesedni, persze a mágnespatkóhoz képest. Kalimpált, hányta-vetette magát. Amikor úgy érezte, hogy kiegyenesedik, éppen akkor dőlt oldalt; amikor egyenes helyzetbe visszahullott, éppen akkor érezte úgy, hogy meg van dőlve. Érzékei elszakadtak a valóságtól, idegközpontjában visszajára fordult a világ. A rák megbolondult. Az egyenest ferdének, a ferdét egyenesnek érezte.”

Kedves ifjak, kedves végzősök. A világ olyan, mint a természetrajzórán bemutatott kísérlet, a kísérleti alany pedig ti vagytok. A személyi és gazdasági érdekek, politikai pártok és különféle ideológiák, az önző, individualista fogyasztói társadalom láthatatlan és leheletfinom vasreszeléke belepi egyensúlyérzékünk receptorait, és mire észbe kapnánk, hamis tudatú kísérleti alanyok leszünk.

A mi sajtáságos életünkben leghamarabb a rang fenntartásának felhője, az úrhatnamság és a lelkészi imázs hamis képe telepszik érzékszerveinkre. Aztán észre sem vesszük, és megüli életünket a gazdasági siker és a merkantilista szemlélet, mindent pénzben kezdünk el mérni. De talán ennél is rosszabb, ha a tunyaság billenti ki egyensúlyunkból és az egészséges tanulás és önképzés helyett a semmittevést választjuk. A mágneses tér ott van körülöttünk, mire észbe kapnánk, máris tótágast állunk, mert rangunkra, egyetemi végzettségünkre hivatkozva követeltük meg magunknak a tiszteletet.

A sztárpapság is hamar kimozdít egyensúlyunkból, ha a szószék színpaddá válik, és a pap mint a legnépszerűbb színész-politikus-menedzser a jobb- vagy baloldal mantráit ismétli. A sztárpapok első dolga kisöpörni a gyülekezet régi presbitereit, akik maradiak, öregek, a sztárpap megmutatja, ki a főnök. A számbeli és anyagi növekedés is kimozdít egyensúlyunkból, mert elhisszük, „hogy a gyülekezet én vagyok”. A gazdasági siker, a létszámbeli növekedés nem minden.

A sztárság, a gazdasági sikerek és pályázatmenedzselés, az építkezések hihetetlenül fontosak, de mire észbe kapnánk, kimozdítanak abból az egyensúlyból, aminek alapja az imádság és híveink lelki vezetése.

Kedves végzősök, tiszteletes ifjúság! A buktatókat nem lehet elkerülni, ha zudnék, ha azt állítanám, hogy az előbb elmondottak nem fognak megkísérteni benneteket, sokan próbálnak meg kimozdítani egyensúlyotokból és biztatnak, hogy álljatok a jobb vagy a bal oldalra, az ígéretek nagy mágneseivel megpróbálnak magukhoz vonzani.

Ezek után fel is tehetitek magatoknak a kérdést: hát ezért érdemes volt ennyit tanulni és kínlódni? Felszentelésetek előtt a püspök majd meg fogja kérdezni tőletek, hogy készek vagytok-e az unitárius lelkészi hivatás vállalására, Isten és ember szolgálatára. Most erre a kérdésre nem kell válaszoljatok, most egyéb feladat vár rátok. Beszédem alapgondolata így fejeződött be: „megparancsolom neked, hogy légy erős és bátor! Ne félj, és ne rettegj, mert veled van Istened, az ÚR mindenütt, amerre csak jársz.”

Ezzel az erővel és bátorsággal induljatok el utatokon, ne rettegjete, ne féljete, mert választott hivatásotokra is illenek a Bródy–Illés dalszövegeinek szavai:

„Meg is értem azt, hogy miért kell nekem / Az, hogy nagyon gyakran veled legyek. / Meg is értem azt, hogy miért jó veled, / Tudom azt, hogy nagyon szeretlek.”

A refrén pedig Istentől is így hangzik: „Nem is hagylak el soha, nem is hagylak el soha, nem is hagylak el soha!”

Ámen.

Láttuk az ő csillagát

„Amikor Jézus megszületett a júdeai Betlehemben Heródes király idején, íme, bölcsek érkeztek napkeletről Jeruzsálembe, és ezt kérdezték: Hol van a zsidók királya, aki most született? Mert láttuk az ő csillagát napkeleten, és eljöttünk, hogy imádjuk őt. Amikor ezt Heródes király meghallotta, nyugtalanság fogta el, és vele együtt az egész Jeruzsálemet. Összehívott minden főpapot és a nép írástudóit, és megkérdezte tőlük, hol kell megszületnie a Krisztusnak. Azok ezt mondták neki: A júdeai Betlehemben, mert így írta meg a próféta: »Te pedig, Betlehem, Júda földje, semmiképpen sem vagy a legkisebb Júda fejedelmi városai között, mert fejedelem származik belőled, aki legeltetni fogja népemet, Izráelt.«

Ekkor Heródes titokban hívatta a bölcseket, és gondosan kikérdezte őket, hogy mikor jelent meg a csillag, majd elküldte őket Betlehembe, és ezt mondta: Menjetek el, és kérdezősködjétek a gyermek felől; mihelyt pedig megtaláljátok, adjátok tudtomra, hogy én is elmenjek, és imádjam őt!

Miután meghallgatták a királyt, elindultak, és íme, a csillag, amelyet láttak napkeleten, előttük ment mindaddig, amíg odaérve meg nem állt a hely fölött, ahol a gyermek volt. Amikor ezt látták, igen nagy volt az örömük. Bementek a házba, meglátták a gyermeket anyjával, Máriával, és leborulva imádták őt. Kinyitották kincsesládáikat, és ajándékokat adtak neki: aranyat, tömjént és mirhát. Mivel azonban kijelentést kaptak álomban, hogy ne menjenek vissza Heródeshez, más úton tértek vissza hazájukba.” (Mt 2,1–12)

Istentől megáldott boldog karácsonyt kívánok mindenkinek! Sokadik karácsonya ez az emberiség történetének, annyiban mégis rendkívüli, hogy földön és égen különös dolgok történtek, történnek. Kezdjük a földdel, hiszen 2020-ban rendkívüli eseményeknek lehettünk és vagyunk a tanúi. Valamikor az év elején messze napkeletről egy láthatatlan vírus érkezett napnyugatra, és olyan járványt okozott, amire az elmúlt száz esztendőben nem volt példa. Teljesen megváltozott az életünk, sem hétköznapijaink, sem ünnepeink nem olyanok, ahogy azokat megszoktuk. A szorongás, a félelem, a bizonytalanság lett mindennapi vendégünk, és nehezen tudunk megszabadulni tőlük, ezért emeljük tekintetünket az égre.

A 2020. esztendő égboltján sem sokat látunk, pedig hétfőn, a téli napfordulókor, ha nem lett volna olyan felhős az ég, szabad szemmel láthattuk volna a Jupiter és a Szaturnusz bolygók együttállását. A csillagászok szerint ilyen közeli együttállásra 794 évvel ezelőtt volt példa, s a következőre is még jónéhány évtizedet várni kell. Kárpótoltak a tévéhíradók és a közösségi médiában megosztott fotók. Most már lassan távolodnak egymástól a bolygók, de ha tiszta lesz az égbolt még megpillanthatjuk a ritka természeti jelenséget. A csillagászok úgy vélik, hogy valami hasonló együttállás tanúi lehettek Jézus születésekor a napkeleti bölcsek.

Már a föld s az ég sem a régi – sóhajtunk fel, és neki is keseredünk, hogy ilyen szürke a karácsonyunk. Legalább fagy lenne és hó, mint gyermekkorunkban volt, de már ez sincs, mintha a karácsonyt is el akarná venni valami láthatatlan hatalom tőlünk. Búslakodhatunk azon, hogy elmaradt a sok-sok fényes iskolai és templomi ünnepély, elmaradt a forralt boros, kántálós karácsonyi vásár, nem utazhattunk sem Bécsbe, sem Budapestre, még a szomszédba is nehezen, mégis az a meggyőződésem, hogy mindezzel célja van Istennek, és mindezeket javunkra fordítja, mert a karácsonyt akarja visszaadni nekünk Isten. Karácsonyt a maga igaz és teljes valóságában.

Hogy miként, azt az imént felolvasott bibliai versek segítenek megérteni. Azt olvastam, hogy Betlehemben, egy júdeai faluban Heródes király idejében született Jézus. Erről a királyról néhány dolgot el kell mondanom. Heródes vér szerint nem számított zsidónak, és királysága külpolitikailag Rómától függött. A zsidók jóindulatát a jeruzsálemi templom újjáépítésével, a római császárét azzal nyerte el, hogy hűsége jeléül egy hatalmas kikötőt Cézáréának nevezett el.

Nem csoda, hogy Heródes és a főváros, Jeruzsálem híre ismert volt napkeleten. Ezért érkeztek a napkeleti bölcsek Jeruzsálembe, meglátták a csillagot, majd ezt követve megérkeztek a fővárosba. Természetes, hogy minden jelentős dolog a központban, a centrumban kell történjen. Ha figyelemmel követjük a mi éle-

tünket, azt tapasztaljuk, hogy minden fontos politikai döntés Bukarestben és Budapesten történik, e két fővárosban döntenek sorsunkról, ami kívül esik a fővároson, az sokak szerint jelentéktelen. A provincia nem sokat számít a centrumban élőknek. A jól jövedelmező állásokat, a befolyásos pozíciókat a fővárosokban osztogatják, mindegy, hogy hogy az uralkodót fáraónak, császárnak vagy mr. presidentnek hívják. Annak, aki érvényesülni szeretne, nem árt, ha a fővárosokban bejárása van a hatalmasokhoz. A politika, nagyon leegyszerűsítve és sarkítva a dolgokat, mindig így működött, a hatalmasok hűséges vazallusaikon keresztül a fővárosokból irányítgatják a világ működését, utóvégre ők a világ megváltói, a magasságos isten fiai.

A napkeleti bölcsek hamar meggyőződtek arról, hogy a zsidók királyát nem Heródes palotájában kell keresni, hanem máshol. A Heródesek rendszerint paranoiások, tele vannak szorongással és félelemmel, a hatalom, mint egy görbe tükör eltorzította őket, megváltoztatta gondolkodásukat. Akár sajnálhatnánk is a Heródeseket, ha nem tudnánk azt, hogy milyenek. Heródes nem volt buta ember, jól képzett tanácsosi gárda állott mögötte, hamar kiderítették hol kellett megszületnie Jézusnak, Mikeás profécija szerint a júdeai Betlehemben.

„De te, Efrata Betlehemje kicsiny vagy ugyan Júda ezrei között; mégis belőled származik majd nekem Izraelnek jövőendő uralkodója, származása az ősidőkre nyúlik vissza.” (Mik 5,1)

Mikeás proféta egyszerű földművesként Jézus születése előtt kb. 700 évvel élt Móresetben, egy Jeruzsálemtől nem messze fekvő poros kis faluban. Akkor sem volt könnyű az élet, a világhatalmak kénye-kedvének kiszolgáltató Izrael sorozatos politikai balsikerei miatt elveszítette függetlenségét, idegenek telepedtek az országba, az őslakók egy részét fogságba hurcolták, az otthonmaradottakat az asszimiláció réme kísértette. Mikeás nem ártotta magát a napi politikai eseményekbe, nem tartozott az entellektüel elithez, és nem is akarta megtagadni paraszti származását. Gyanakvással és bírálattal szemlélte a városi életmódot, látta a vezető politikai elit árulását, tanúja volt számtalan igazságtalanságnak, megvesztegetésnek, bőrén tapasztalta, hogy a szegényeket kisémmizik, elnyomják, a gazdagok pedig egyre hatalmasabbak lesznek. Bírálta honfitársait, leleplezte gátlástalanságaikat, megvetette a pénzsóvár papokat és a hamisan ítéelő bírakat, de mást is tett.

Ébren tartotta a reményt! Nyomorúságban és szegénységben, egy minden rétegében korrupstársadalomban Mikeás arról profétált, hogy van megújulás, van kiút a zsákutcából, ez pedig az Istennel való kapcsolat rendezése és egy új, igazságos társadalom felépítése.

A világgazdasági és erkölcsi válság fogságában, a járvány okozta egzisztenciális létbizonytalanságban Mikeás prófétával és a napkeleti bölcsekkel hirdetem, hogy változást Betlehemből várhatunk. Isten tervében a kicsinyből, a jelentéktelenből, a provinciából is lehet értéket és életet formáló nagyság. Betlehem Jeruzsálemhez, a fővárosához viszonyítva valóban jelentéktelen településnek számított, de a terméketlen júdeai pusztában környéke gazdag és termékeny volt, ezért is nevezték Bét-Láhámának, a kenyér házának.

Vajon a sok külső dísz, a pénz és politikai hatalom vonzásából nem kellene nekünk is a kevésbé látványos, de termékeny Betlehem felé tájékozódni? Manapság az elsivatagosodás az emberiséget fenyegető egyik legnagyobb veszedelem, de nemcsak a környezet válik lassan kiégett pusztasággá, hanem lelkünk is, pedig könnyen a kenyér háza, Betlehem lehetne. Ott, ahol az emberek törődnek egymással, ahol a szomszéd bekopog vagy áttelefonál a szomszédhoz, és megkérdezi, nincs-e valamire szüksége, ott van Betlehem. Ott áldás van, mert áldott az a hely, ahol a jólétben és nyomorúságban egyaránt tisztelik és segítik egymást az emberek.

Betlehem – milyen csodálatos muzsikája van ma ennek a névnek, karácsonyi csilingelés, gyermekkacagás, boldog, önfeledt örömszimfónia. Áldáshordozók vagyunk, testvéreim, adjuk hát tovább jó lélekkel azt, amit hoztunk, nyissuk meg a minden kincsesládánál gazdagabb szívünket, felejtjük el vélt vagy valós sérelmeinket, béküljünk ki haragosainkkal, és bocsássunk meg azoknak, akik megbántottak. Ha maradt még egy-két jó szavunk kincsesládánkban, keressük elő, és ajándékozzuk el, még éltető kenyér lehet ebben az együttérzésre éhes világban.

A Heródesek majd úgy is kikérdeznék bennünket, aztán utunkra engednek azzal, hogy majd adjuk tudtukra, mivel jártunk. Szomorú, hogy ma is sok gonoszság van a világban, és az is, hogy ma is megtéveszt minket a sok önjelölt messiás, megváltó és isten fia. Jézus születésekor ezek a jelzők a római császárt illették meg, az ő tulajdonságai voltak. Augustus császár isten fiának, fenségeseznek, megváltónak és szabadítónak nevezte magát. Micsoda világra szóló botrány volt és maradt, hogy a Betlehemben született gyermeknek valami messziről jött bölcsek az uralkodó császárnak kijáró tisztelettel hódoltak! Hát akkor ki a birodalom és a provincia ura? A magát „divi filiusnak”, isten fiának nevező császár vagy a jelentéktelen Betlehemből származó fiú?

Ki az úr életünk fölött? – ez a kérdés foglalkoztatta mindenkor az emberiséget. A kereszténység első századában, az evangéliumok keletkezésének korában a birodalom elleni nyílt lázadásnak számított a Betlehemben született gyermeket Isten fiának, megváltónak, királynak nevezni. Ezek a jelzők egyedül a császárt

illették. A hatalmas Római Birodalom alattvalói saját bőrükön győződtek meg arról, hogy fizikai erőszakkal, a fegyverek erejével és a császári terrorral csak ideig-óráig lehet kormányozni. A Betlehemben született király nem az erőszakról prédikált, nem a rómaiakat elpusztító, bosszúálló Isten haragját dörögte, hanem szelidségről és béketúrésról tett bizonyosságot, arról, hogy Isten személyválogatás nélkül minden gyermekének biztosítja a betevő falatot és felöltő ruhát. A Betlehemben született Jézus király olyan országnak és birodalomnak az ura, ahol a kítaszítottak, a megvetettek, az elnyomottak, az éhezők a gazdagokkal együtt közös asztalhoz ülhetnek. Veszélyes ország ez...

A napkeleti bölcsek azt a kijelentést kapták álmukban, hogy ne térjenek vissza Heródeshez. Drága testvéreim, közösen eljutottunk ma Betlehembe, átadtuk ajándékainkat, a kérdés az, hogy kihez térünk vissza: Heródeshez, aki hatalmat, befolyást, jólétet biztosít hűségese híveinek, vagy ahhoz, aki Betlehemben született és a keresztfán fejezte be életét?

Segítsen választásunkban egy régi unitárius karácsonyi ének:

„Jer, mindnyájan örüljünk,
És ünnepet szenteljünk,
Mert született úr Jézus nekünk.”
Ámen.

KÖNYVSZEMLE

TÓTH Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016), 236 old.

„Kendtek még a magyar koronát is ki-gúnyolták. Ez nem reformáció tárgya, urak! Azokhoz a szentekhez, akik a magyar koronára vannak festve, semmi köze sem Luthernek, sem Calvin-nak, azok a nemzet szent képei, s azok ellenében nincs iconomachia (szent-képharc), és ha ördögök volnának is arra festve, vagy gúnyképek, még akkor is a mi tiszteletünk tárgyai lennének. Csak alig múlt néhány tizede, hogy a nemzet ezt az ereklyéjét visszakapta; milyen nagy triumfális processio volt az, mikor azt visszahozták az országba! Hogy fogadták zászlókkal, bandériumokkal, hogy hintettek az útjára a haza szűz hajadonai virágokat, hogy járt fel tiszteletére Buda várába a nemzet ifja, véne; mert tudta mindenki jól, hogy ez az a varázsgyűrű, mely bennünket együvé tart. És most egy csoport gyermek előáll könnyelmű szóval, s feszegetni kezdi, mennyit érhet latszámra, darabonként azon megbecsülhetetlen kincs; elmondja, hogy egy ilyen felfordított aranybográcsot egy bécsi ötvös bizony ezer tallérért is csinálna, sőt különbet; és hogy párosítsa a szentségtörést a tudatlansággal, még azt is kétségbe hozza, hogy e ko-

rona Szent István fejét érte volna, mivel később élt emberek nevei vannak rajta: arcul ütve a históriát, mely világosan tanítja, hogy a korona két darab-ból áll, és a külső ágas karikáját küldte a görög despota.” – mondja nagy-tiszteletű Járai Ézsaiás professzor Jókai Mór *És mégis mozog a föld* c. regényé-nek lapjain. Járai alakját az író a debreceni hagyomány szerint a Debreceni Református Kollégium 19. század eleji professzoráról, Budai Ézsaiásról min-tázta, aki szintén szerepel Tóth Gergely monográfiájában. A szentkultuszt, az ereklyék tiszteletét a reformáció kez-dettől fogva elutasította. Így joggal te-hető fel a kérdés: mit jelentett első királyunk és a Szent Korona a protes-tánsok számára? Hogyan alakult ki a teljes elutasítás után a 18. század végé-re az a méltányoló álláspont, amiről a Jókai-szöveg is tudósít? Ezekre a kér-désekre ad választ a könyv, mely rész-letesen a 18. századig, kitekintésjelleg-gel azonban a legfrissebb kutatásokig vezet el az olvasót, szembesítve a kora újkori történetírók kérdéseit és vála-szait a mai kutatás eredményeivel.

Tóth Gergely, az MTA Lendület Szent Korona Kutatócsoportjának tag-

ja tehát a hazai történetírás történetét tárgyalja a régi magyar irodalmárok Klaniczay-díját méltán megérdemelt könyvében. Az ilyen historiográfiai munkák célkitűzése mindig kettős: egyrészt azt vizsgálja, hogy hogyan, milyen források felhasználásával, milyen forráskritikai módszerek alkalmazásával alakult ki a múltról szóló ismeretanyag, végsősoron a kora újkori historikusok mely megállapításai tekinthetők helyesnek s melyek tévesnek a történettudomány mai állása szerint. Másrészt viszont azt is föltárja, hogy a megvizsgált közel három évszázad alatt a különböző múltértelmezések mögött milyen normák, eszmék, konfessionális elfogultságok vagy társadalmi érdekek álltak, amelyek meghatározták az interpretációk lehetőségét.

Szent István és az államalapítás történetének historiográfiai áttekintésére történt már kísérlet, s elsősorban Szabados György ért el eredményeket a kérdés katolikus és protestáns nézeteinek ütköztetésével (SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, [Budapest: Balassi Kiadó, 2006]). Kees Teszelszky pedig azt vizsgálta, hogy milyen szerepet játszott a korona Bocskai István fejedelem és II. Mátyás király idején, illetve a koronaőr Révay Péter Szent Koronáról írt *Commentarius* című „koronaéletrajzát” is elemezte (Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok, és nemzeti identitás* [Pannon-

halma: Bencés Kiadó, 2009]). Mindezek fényében Tóth Gergely munkája azért hiánypótló, mert elsőként mutatja be a koronáról vallott protestáns nézetek változását: „hogyan építkeztek egymásra, miként alakultak, keveredtek, módosultak vagy fejlődtek” (10. o.) állásfoglalásaik a 16. századtól, az első reformátorok feltűnésétől a tudományos történetírás kifejlődéséig.

Az I. fejezet témája Szent István és a Szent Korona katolikus kultusza, ami Mária mint *Patrona Hungariæ* (Magyarok Nagyasszonya) tiszteletével kapcsolódott össze. István középkori legendáiban is hangsúlyosan fordul elő, hogy halála előtt felajánlotta országát Szűz Máriának. Ez a kép azonban Pázmány Péter esztergomi érsek jóvoltából tovább gazdagodott; ő ugyanis Szent István egyházszervező tevékenységére hivatkozott, amikor a Habsburg uralkodóknak a pápasággal szemben vindikálta az apostoli címet és a püspökök kinevezésének főkegyúri jogát. A katolikus felfogás ezzel párhuzamosan kisajátította István tiszteletét: „A történelmi István alakjából a katolikus szent alakját hangsúlyozták, ráadásul [...] egy barokk katolikus szentet faragtak belőle.” Ez a műltszemlélet „csak a katolikus hívek számára volt befogadható és elfogadható: így az említett katolikus nemzeti öntudatból mintegy kizárta a nem katolikus országlakókat” (31. o.).

Az ezekre a nézetekre adott evangélikus válaszokat elemzi a II. fejezet,

amit a szerző Révay Péter két munkájának bemutatásával kezd: a rövidebb *Commentarius* (1613) mellett a *Monarchia* című országtörténetnek (1619–22) a vonatkozó részeit elemezve. Révay egyik érdeme, hogy koronőrként lehetősége volt megvizsgálni a Szent Koronát, és mivel 1790-ig erre másnak nem volt alkalma, nézetei kb. 130 esztendőig határozták meg a koronával kapcsolatos vélekedéseket. Ő vette észre, hogy alsó részén görög feliratok vannak, ezek közül kibetűzte a „Konstantinos” nevet, bár VII. Dukász Mihály bizánci császár és I. Géza magyar király zománcképét nem tudta azonosítani; ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a koronát nem készíthette a római pápa – ahogy azt a Hartvik-legenda állítja –, és a koronát Nagy Konstantin császárhoz (306–337) kötötte, így végső soron tőle – bár római közvetítéssel keresztül – kerülhetett a korona István fejére. A korábbi katolikus elképzelések hiteltelenítésével megnyitotta a korona eredetével kapcsolatos tudományos vitát és inspirálólágot hatott a későbbi kutatásokra.

A Révayhoz hasonlóan Strassburgban iskolázott Schödel Márton, a pozsonyi polgármester fia akadémiai disszertációja, országismertetése tematizálta elsőként protestáns szempontból az államalapítás problémakörét. Szerencsés kézzel ötvözte a hazai történetírói hagyományt a modern politikaelmélettel (Jean Bodin, Justus Lipsius, Tommaso Campanella). Bár

joggal emeli ki Tóth Gergely, hogy Schödel tekinthető az egyik első hungarus tudatú értelmiséginek a 17. században, életrajza mégis feltáratlan, és az adattárak rá vonatkozóan csupán azt tartalmazzák, hogy *Disquisitioniájának* első kiadása 1629-ben, második kiadása 1630-ban jelent meg Strassburgban. Pályafutását itt azzal az adattal tudjuk kiegészíteni, hogy 1650–51-ben Pozsony város tizedmegtagadási ügyében indított perben Lippay György esztergomi érsek Schödelt is megidézttette, tehát ekkor még életben volt (GÁLFFY Zsuzsanna, HEGEDŰS András, TÓTH Krisztina, *Archivum sæculare*, I, *Acta radicalia et protocollaria* [Esztergom, 2001]. Útmutató a Primási Levéltárhoz, III, 70, 401–412. tétel).

A Selmecebányán született, de írói lexikonján német földön dolgozó Czvittinger Dávid az, akinél elsőként mutatható ki Révay *Monarchiájának* ismerete, de Schödel nézeteit is átvette. Lexikonjában az alfabetikus rendből kiemelve Szent István életrajza az első „írói portré”, amivel neki a magyar művelődésben betöltött szerepét emelte ki. Bél Mátyás a *Notitia* 1735. évi első kötetében ad terjedelmes leírást a Szent Koronáról, amelyben jelentős részben szintén Révay gondolatait viszi tovább. Kényszerűségből élt a *dissimulatio* (megtévesztés) gesztusával, mert látszólag elfogadta a katolikus érveket, valójában azonban cáfolta a korona római eredetét.

A III. fejezetben a református értelmezéseket tekinti át a szerző. Benczédi Székely István *Világkrónikájában* szűkszavúan – és anakronisztikusan – arról ír, hogy „csókoló barátok regnálnak vala”, de „kollégiumot egyet sem alapított” István. Református részről inkább ellenszenv és idegenkedés figyelhető meg Szent Istvánnal szemben. Meglepő viszont, hogy a magyar középkori hagyományok tisztelete olvasható ki Szenci Molnár Albert *Dictionariumának* (1604) előszavából: István a keresztény hit védője és terjesztője volt, aki templomokat és kollégiumokat épített. Mivel azonban művét a katolikus II. Rudolf császárnak és magyar királynak ajánlotta, vele kapcsolatban a *simulatio* (tettetés) is fölvethető. 1610-es magyar *Grammaticájában* már Benczédi Székely nyomán kárhoztatja István tiszteletét. Szenci Molnár esetében ugyanezt a kettősséget mutatta ki Imre Mihály Árpád-házi Szent Erzsébettel kapcsolatban is, amikor – ugyanennek a *Grammaticának* a Hesseni Móric tartománygrófhhoz intézett ajánlásában – hódolattal emlékezik meg „Boldog Erzsébetről”, a hesseni ház ősanjáról, akinek díszes síremlékét is meglátogatta, 1624-ben azonban a Kálvin *Institútiójának* fordításában ismét a konfesszióanalizáció polemikus modelljében helyezi el Szent Erzsébet alakját, amikor úgy látta, hogy a „sok babonáságnak mintegy sűrű köde és fellege” rontotta meg az igaz egyházat (IMRE

Mihály, „A hesseni protestáns Szent Erzsébet-recepció jellemzői, határai Szenci Molnár Albert műveiben”, in *Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás [Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012], 275–277.).

A Szent István alakját elutasító magatartásban Kocsi Csörgő János, a gályarab Bálint öccse jelentett fordulatot, aki – az eddigiekkel szemben – a protestánsok előfutárát, az igaz hit tanúját látta Istvánban (1704). Hasonló képet alakított ki Debreceni Ember Pál egyháztörténete is. Ahogyan Tóth Gergely megfogalmazta: „a katolikus Szent István-kultusz sikeressége, elterjedtsége miatt a protestáns oldal egyre kevésbé teheti meg, hogy a korai századokat kitörli a saját emlékezetéből” (86. o.).

A szerző önálló fejezetet szán az iglói születésű, de német földön működő Schwarz Gottfriednak, akinek célja „az egész katolikus államalapítás-narratíva és Szent István-kultusz kritikája, másrészt pedig egy alternatív, »protestáns« államalapítás-történet kialakítása volt” (104. o.). Már tudós elődei is észrevették – és a római befolyást elensúlyozandó – fölerősítették a bizánci (görög) hatásokat, Schwarz azonban az általa kiaknázott új bizánci forrásoknak (Bíborbanszületett Konstantinos császár, Ioannés Skylitzés) köszönhetően teljesen új irányba vitte a kutatást. Sajátos módszere ugyanis az volt,

hogy „a magyarság keresztény hitre térítésének hagyományos szereplőit lecsereéli, másokkal helyettesíti”. A hittérítő fejedelem István helyett Géza vagy Gyula, az ezt ösztönző feleség, Gizella helyett Sarolt, az „első apostol” pedig Adalbert helyett Hierotheos térítőpüspök lett (115. o.). Ugyanakkor azt a székely rovásírást, amit Bél Mátyás még az ősi hun–szkíta írás maradványának tartott, Schwarz már az eltorzult cirill betűkből származtatja, ami arra utal, hogy ő már messze került attól a hungarus gondolkodástól, ami Bél elméletének az alapját adta – ahogyan Tóth Gergely erre felhívja a figyelmet (135. o.).

Az V. fejezet Bod Péter és az unitárius Uzoni Fosztó István egyháztörténetét elemzi. Bod főként a korábbi elemeket szintetizálja, bár nagy terjedelemben mutatja be a témát. Ahogyan az előzőekben láthattuk, a tárgyalt szerzők valamennyien saját koruk kulturális–konfesszionális horizontjából értelmezték Szent István tevékenységét. Nem volt ez másként az unitáriusok esetében sem: Uzoni Fosztónál a múlt átformálása annyira radikálisan sikerült, hogy szinte a római császárok keresztényüldözése jelenik meg István alakjában („sokakat kiehéztetett vadállatok elé dobott, s így szétmancangoltatott”) – és az államalapítás kora „a Habsburg-kormányzat gyászos előképévé alakul” (147. o.).

1790 után új korszak kezdődött a Szent Koronáról való gondolkodásban.

Lehetőség nyílt a korona tudományos vizsgálatára: I. Ferenc koronázásakor Kazinczy Ferenc tett megfigyeléseket, később pedig Sándor Lipót főherceg, nádor adott engedélyt egy kutatócsoportnak vizsgálatok elvégzésére. Emellett azonban a konfesszionális nézőpontok kezdtek halványulni, és a diskurzusban a felvilágosodás eszméi is szerepet kaptak. Harmadrészt pedig a jozefinus időket követően fölerősödtek a rendi nemzeti narratíva elemei: Decsy Sámuel szerint Istvánt a „magyar fő rendek” választották királlyá, de „Álmos *constitutiójára*” is hivatkozik. A 19. század elején a protestáns nézetek beépültek például Budai Ézsaiás többször kiadott tankönyveibe is.

Tóth Gergely lendületes előadásának egyik figyelemre méltó gesztusa, hogy fejezetről fejezetre összefoglalja, megismétli vizsgált historikusai nézeteit, és mindig azokat a mozzanatokot emeli ki a több szálon futó narratívákból, amelyek éppen szükségesek az újonnan tárgyalt történetíró megértéséhez. Ezzel kiválóan fel tudja hívni az olvasó figyelmét a történeti elbeszélések állandó és az elődöktől átvett elemeire, de ugyanígy a váltásokat is hangsúlyosan tudja felmutatni. Többször említi, hogy egy-egy történeti vizsgálódásnak az volt a kiváltó oka, hogy érzékelték szülőföldjük kulturális elmaradottsága miatt a külföldről érkező bírálatokat, és azokat igyekeztek megcáfolni (Schödel, Czvittinger). A hazai kritikátörténet a magyar iroda-

lomtörténet megszületését éppen ehhez az apologetikus hagyományhoz köti, a közelmúltban pedig az erdélyi történetkutatás kapcsán bizonyították, hogy Aranka György a göttingeni tudós, Schlözer bírálatára reagálva fogott bele Erdély-történetébe (BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája* [Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011]).

Tóth Gergely a hazai tudományos („*eruditus*”) történetírás megszületését mutatja be, meggyőzően dokumentálja szerzőinek finom forráskritikai megfigyeléseit, néha pedig tévedéseiket vagy szándékos elhallgatásaikat, s így részletesen bizonyítja a középkori hagyományok újraolvasását, amivel voltaképpen az emlékezhelyekért vívott küzdelem értelmezői stratégiáira hívja föl a figyelmet. **Restás Attila**

Sub specie æternitatis. Járosi Andor folyóiratokban megjelent összegyűjtött írásai, szerk. BENKŐ Tímea (Kolozsvár: Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2019), (Bibliotheca Augustana Transsylvanica 5.), 448 old.

Járosi Andor nevével először a kolozsvári lutheránus templomban találkoztam. A szószék mellett, a keleti falon kis, szürke emléktáblán olvasható a szűkszavú felirat: „Pro memoria / JÁROSI ANDOR / esperes lelkész / theol[ogiai] m[agán] tanár / † 1944. december 26.” Rövidesen megtudtam róla, hogy „elvitték az oroszok, fogságban halt meg”. Erről azonban az 1960-as években nem nagyon beszéltek, pedig minden kolozsvári magyar családban számon tartottak néhány rokont, akik megjárták a fogolytáborokat, vagy ott is pusztultak el. Nekem is két nagybátyám került onnan haza, nagymamám orvos testvére ott lelte halálát, s utóbb apósomról is kiderült, hogy négy évet „üdült” a Szovjetunióban. De hát a testvéri nagy ország fogolytáborairól nem volt szabad tudni.

1980-ban Balogh Edgár, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* főszerkesztője felkért, hogy írjak szócikket Járosi Andorról. Azt is hozzáfűzte, hogy lehetőleg ne a lelkészről, hanem az irodalomhoz fűződő kapcsolatáról legyen szó. Mert már a lexikon I. köteténél kiderült, hogy az egyházi embereket meg az országból eltávozottakat kihúzzák a cenzúrázás folyamán. Ekkor ismerhettem meg Járosit, egyéniségét, irodalmi munkásságát. Még elég sokan éltek a városban, akik személyesen ismerték őt, leánya is élt Szovátán. Rövidesen kézhez kaptam a *Lelkipásztor* című magyarországi lutheránus folyóirat 1949. decemberi Járosi-emlékszámát, amelyben a barátok és a tanítványok vallanak rendkívül szuggesztív egyéniségéről, papi és sajtóbeli munkásságáról. Magam heteken át

jegyzeteltem ki a cikkeit a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon* – akkoriban csak külön engedéllyel forgatható – könyvtári sorozataiból. Így született meg a szócikk a lexikon II. kötete számára, amely azonban csak az 1989-es fordulat után jelenhetett meg. Sok anyagot gyűjtöttem Járosiról, s szerettem volna azt közzétenni tanulmány formájában. Balogh Edgár biztatott, hogy „ha ügyesen megírom”, még lejöhet a hasábjain. Meg is írtam a tizenkét oldalas összegező dolgozatot, amely 1949 után először idézte fel Járosi emlékét, s leadtam a *Korunk*-nál. Néhány hónap múlva értesítettek, hogy még húzások árán sem jelenhet meg. Akkor ajánlották: próbálkozzam a *Református Szemlé*-nél, mert az a lutheránusok közlönye is. Az akkori lutheránus lelkészek és teológiai tanárok támogatásával adtam át a *Szemlé*t szerkesztő professzornak a kéziratot, s jó félévre érkezett a válasz: nem közölhető, mert olyanokról nem lehet írni, akik orosz fogságban haltak meg. Kolozsvári látogatásakor említettem Ferencz József akkori budapesti unitárius püspöknek a kéziratom sorát. Hisz ő is ismerte Járosit. Rögtön felajánlotta, hogy eljuttatja a szöveget Veöreös Imrének, a magyarországi lutheránusok folyóirata, a *Diakónia* szerkesztőjének. 1984 májusában tudatta a szerkesztő levélben, hogy örömmel közli a dolgozatot, s az meg is jelent az az évi második számban *A nagy készlet* címmel.

Járosi Andort valósággal újra felfedezték 2000 után. Ehhez nagy mértékben hozzájárult az, hogy Löwy Dániel, a kolozsvári zsidóság vészkorszakát kutatva felhívta a figyelmet Járosi zsidómentő tevékenységére, elnevezte őt a Szamos-parti Wallenbergnek, sőt ajánlatára 1999. június 10-én post mortem megkapta a Világ Igaza izraeli állami kitüntetést annak elismeréseként, hogy 1944 vészterhes napjaiban ismételten szót emelt a zsidók gettósítása ellen, bement a gettóba barátokat felkeresni, s lakásában egy zsidó kislányt bujtatott. A magas kitüntetést 2005. június 19-én a kolozsvári lutheránus templomban ünnepi istentiszteleten adta át Izrael Állam kulturális attaséja Járosi lányának, Antal Sándornénak. Már ezt megelőzően a 2005-ben megalakult Járosi Andor Keresztyén Kulturális Műhely május 28-án az evangélikus püspökség tanácstermében emlékülést rendezett *Járosi Andor*, „az igaz ember” címmel, amelyen az ünnepelt unokája, Antal Margit tartott előadást. 2012 decemberében a kolozsvári templom udvarán Kolozsi Tibor szobrászművész készítette portrés emléktáblát avattak Járosi tiszteletére.

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet lutheránus tanára, Benkő Timea első alkalommal kötetbe gyűjtse Járosi Andor írói hagyatékát. Kiderült, hogy ez jóval terjedelmesebb, mint amilyenre eddig becsülték. Nem-

csak egy kis kötetet, hanem két tekintélyes könyvet tesz ki. Mint a szerkesztő rámutat, a mostani könyvben inkább a nyomtatásban megjelent rövidebb írásai kaptak helyet, teológiai értekezései és kéziratban fennmaradt prédikációi egy újabb kötetet igényelnek.

A szerkesztő az Előszóban meséli el útját a Járosi-kutatáshoz, rámutat az Antalné Járosi Margittól kapott segítségre, a kötet összeállításának elveire és célkitűzésére. „A kötet megjelentetésével elsősorban az olvasó, a kutató, az irodalomkritikus kezébe szeretnénk adni egy kötetbe összegyűjtve azokat az írásokat, amelyeket kevesen ismernek, hiszen Járosi különböző folyóiratokban szétszórtan közölte őket” – írja. Szól a szövegközlés elveiről, a jegyzetelésről. A kötet végén Járosi „folyóiratokban megjelent írásainak jegyzékét” szándékozik adni, ez azonban hiányzik, remélhetőleg a következő kötetbe bekerül. A könyv ajánlása Adorjáni Dezső Zoltán püspöktől származik, ő „élő hagyományaink forrása”-nak nevezi Járosit, aki megszerkesztette az „erdélyi magyar evangélikus egyház istentiszteleti rendtartását”, de pályafutásáról mindmáig „kevesen és keveset” tudnak.

„Járosi Andor portréja”-t unokája, Antal Margit rajzolja meg. 1938-ban írt végrendeletéből indul ki, majd összefoglalja életpályáját. Járosi 1897-ben született a Vajdaságban lévő Újsándorfalván, ötévesen apa nélkül ma-

radt. Ezután többszöri költözködés következett, míg Szászsebesen, végül Kolozsvárt állapodtak meg. Úgyhogy Andor a nagyenyedi és a kolozsvári református kollégiumokban tanulhatott, az utóbbi helyen tett érettségit. 1916-ban az eperjesi Evangélikus Kollégium teológiai karára iratkozott be, de az intézetet 1918-ban lefoglalták, a tanári kar és a diákság elmenekült. Járosi többnyire gyalog tért vissza Kolozsvárra, ahol a Református Teológiai Fakultáson 1920-ban nyert diplomát. Rögtön a helybéli lutheránus egyházközsegnél kapott segédlelkészi állást. 1926-ban léptették elő rendes lelkészszé. Közben rá hárult a református teológián tanuló evangélikus fiatalok felekezeti oktatása. 1931-ben megszerezte a teológiai magántanári fokozatot is. Eközben folyt az önálló Romániai Zsinatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház megszervezése a Trianon után határon innen maradt egyházközsegek összefogására. Az 1940-es második bécsi döntést követően Járosit esperesül választották. Egyházi tevékenysége mellett bekapcsolódott az irodalmi életbe. Minden kulturális eseményen részt vett. Írók és költők lelki barátja, bizalmasa lett. Különösen Reményik Sándor vonzódott hozzá, s erről versei is tanúskodnak. A *Pásztor-tűz* állandó rendszeres munkatársai közé tartozott, 1939-től a szerkesztői-zottságba is bevonták. Éppen a *Pásztor-tűz* munkatársaként hívták meg Tavaszy Sándorral együtt 1934-ben a

marosvécsi Helikon-találkozóra. Ami azt jelenti, hogy kortársai írónak tekintették. Az *Erdélyi Helikon* című folyóiratban is rendszeresen közölt. Kolozsvár 1944. október 11-i orosz megszállása után két nappal a parókia udvaráról hurcolták el – kb. ötezer más erdélyi magyarral együtt – orosz fogóságba. Az Urál-vidéki Magnyitogorszkban lelte halálát. Tömegsírban nyugszik.

A bevezető írásokat Benkő Timea tanulmánya zárja *Járosi Andor – modern lelkipásztor és a kultúra hőse* címmel. Alaptétele: Járosi „hivatásában nem választotta külön a papi szolgálatot a közéleti szerepet is vállaló kultúrember tevékenységétől”. Erre utal, hogy egyházi jellegű szövegeket is közölt szépirodalmi folyóiratokban, s ugyanakkor felekezeti lapokban irodalmi, közéleti eseményekről számolt be. Vagy néha ugyanazt a cikket mindkét helyen közzé tette. Teológiai munkásságát már néhányan méltatták, de irodalmi, közéleti írásairól még alig közöltek jellemzést, legfeljebb mennyiségüket találgatták. Most ez a kötet több mint kétszáz írásának közzétételével lehetőséget ad munkásságának áttekintésére. Ő elsősorban az erdélyi, főleg kolozsvári irodalmi-művelődési élet krónikásának tekintette magát, s nem csak objektív tények közlésére szorítkozott, hanem saját véleményét, élményeit is megosztotta az olvasóval. Számos színikritikájának köszönhetően őt is beválasztották az Erdélyi Szép-

míves Céh 1936-os drámapályázata bírálóbizottságába. A továbbiakban azoknak a lapoknak és folyóiratoknak a megjelenési adatait, jellemzését olvashatjuk, amelyekben Járosi közölt. Itt a *Keleti Újság*, *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon* közismertnek számít, ellenben a tíz felekezeti folyóiratot alig-alig ismerik, emlegetik, ezekről szükséges a tájékoztatás. Röviden szól még a kötetbe felvett írások műfajáról, Járosi bámulatba ejtő olvasottságáról. Gy. Szabó Bélához fűződő barátsága azért is külön említést érdemel, mert az ő metszetei díszítik a kötetet, egyikük a borítóra került. Az összegzés Járosi híd szerepét hangsúlyozza a közélet és valóságos irodalom, a földi valóság és az „örökké-valóság”, valamint a múlt és jelen között. Írásaiból „mélységes humanizmus, keresztény hitből fakadó megérteni akarás árad”.

A könyv fő korpusza a 400 oldalon olvasható 208, lapokból és folyóiratokból kimásolt írás. A két szám már jelzi, hogy az írások átlaga nem egészen kétoldalnyi terjedelem. De akad közöttük féloldalnyi jegyzet és négy-öt oldalas elemzés, összefoglalás is. Ilyen sok, különböző műfajú és fajsúlyú írást szinte lehetetlen csoportosítani. Lehett volna az időrendiséghez szigorúan ragaszkodni, mert ez a szerző fejlődés-vonalát, érdeklődésének alakulását tükrözte volna, Benkő Timea a folyóiratok kategóriáját és ezen belül az egyes kiadványokat tekintette rendezési szempontnak. Ezek szerint először

az irodalmi, közművelődési folyóiratokban, majd az egyházi lapokban megjelent írásokat közli. A kategórián belül pedig a kiadvány címe alá csoportosítja – megtartva az időrendet – az abban megjelent közleményeket. Az első, irodalmi-közművelődési kategóriában az *Erdélyi Helikon* 14, a *Pásztortűz* 136, a *Keleti Újság* egy és a *Független Újság* két írását olvashatjuk. Az összesen 153 írás a kötet kétharmadát teszi ki. Az egyházi lapok kategóriába elszórtan, tíz kiadványban megjelent 55 írás került. Itt két erdélyi református folyóirat öleli fel a közlemények többségét. Az *Út* 18, a *Kálvinista Világ/Kiáltó Szó* pedig 16 írását közölte. A budapesti evangélikus folyóiratban, a *Keresztyén Igazságban* 11 írása jelent meg. A többiekben egy-két írással szerepel.

A leghosszabb ideig a *Pásztortűz*-nek volt munkatársa, már a megindulásától Reményik Sándor főszerkesztő mellett belső munkatársként dolgozott. Az 1930-as évekre aztán alapemberré vált, mondhatni minden művelődési eseményen ott volt, mindenről beszámolt, elolvasta a frissen megjelent könyveket, s írta róluk az ismertést-bírálatot. Ezek többsége jelentős munka, bár nem egynek a szerzője azóta feledésbe merült. Egy teljes besorolású szerkesztő sem írhatott ennyit. S aztán 1940-ben mintha felhagyott volna a tollforgatással. Még a felekezeti lapokban közölt néhányszor – bizonyára felkérésre. A Sétatérrel a Hunyadi térre

visszaköltözött „nemzeti” színház új társulata már hidegen hagyta.

A közlemények valamelyes csoportosítását eléggé megnehezíti, hogy a kötetnek nincs címek szerinti tartalomjegyzéke. Az, amit készítettek, csak a lapok, folyóiratok címét tünteti fel. Így, ha kíváncsiak vagyunk arra, hogy kiről írt Járosi, esetleg a névmutatóból tájékozódhatunk. (Ebben viszont csak a Járosi-írásokban előforduló nevek többsége található meg.)

Járosi leggyakrabban a színélőadásokról közöl tudósítást, ezek végén az előadást és a színészek játékát is röviden méltatja. Számításaink szerint 56 előadásról közöl hosszabb-rövidebb írást. Közülük 38 magyar szerző műve. Szokatlanul részletesen elemzi a *Hamlet* 1936 őszi évadnyitó előadását. A színészek „ha nem is mindig méltó sikerrel, de méltó buzgalommal állották az első színházi estén a legnagyobb próbát: a *Hamlet színrehozatalát*” – állapítja meg. 1940 tavaszán a *Bánk bán* bemutatója alkalmából megírja a darab történetét, kolozsvári kötődését, s rámutat, hogy akármikor adják elő, „az embernek mindig az az érzése, hogy éppen most volt rá szükség”. Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, Ibsen, Csehov nagy hatású darabjai mellett az erdélyi szerzők műveiről is hírt kapunk: Tamási Áron-, Marton Lili-, Nagy István-darabok bemutatóit értékeli. A legtöbb előadás azonban divatos társadalmi komédia,

amely középpontjában valamilyen házasságtörés áll. Ezek esetében éppen csak említi a témát, s inkább a színészek teljesítményével foglalkozik. Ekkoriban Tompa Sándor, Kovács György és Nagy István a vezető férfiszínészek, a primadonnák közt Fényes Aliz a közönség kedvence.

A második helyre kerülnek a regényismertetések. Ezek feltételezik a könyv elolvasását, így különösen időigényesek. Mégis 35 regényről olvashatunk, közülük 22 magyar szerző műve. A legnagyobb elismeréssel ír Makkai Sándor három regényéről (*Ördögszeker, Táltoskirály, Sárga vihar*). Az utóbbiakban kitér a „vallani és vállalni”-vitára. Makkai művei perdöntőek. A szerző „megmutatja, hogy a múlt a jelen vallomása és vállalása”. Kuncz Aladár *Fekete kolostoráról* megállapítja: „Igaz, hogy megtörtént események, szinte naplószerű feljegyzések sorozata ez a könyv, de regény művészi kompozíciójánál fogva”. Ugyan még sokat vitatkoztak a műről, mára már ez a nézet vált elfogadottá. Olvashatunk Nyíró József, Tamási Áron, Kisbán Miklós (Bánffy Miklós gróf), Tabéry Géza, Kemény János, Thury Zsuzsa regényeiről, megállapításai máig helytállóak és idézhetők. Megdicséri Gyalui Farkas két életrajzi regényét, az Újfalvi Sándorról és a koltói (nem pedig *költői*) Teleki Sándorról szólót.

Novellákat, rövid írásokat összegyűjtő kötetekről is beszámolt néha. Vagy 18 ilyen írást számláltunk össze,

közülük három foglalkozik idegen szerző művével. Ez utóbbiak közül a Gottfried Keller 1856-ban megjelent novelláskötetének magyar fordítása, valamint a *Szlovák elbeszélők* című 1936-ban kiadott, 16 szerzőt bemutató antológia érdemel figyelmet. Rámutat, hogy mennyire másként látta Mikszáth a szlovákokat, mint a mai modern írók. Felvidéki kötődése is közrejátszik abban, hogy az ottani magyar írók két antológiáját ismerteti. A Wallentiny Sándor szerkesztette *Hegyvidéki bokréta* 16 szlovenszkói író novelláját, a Szvatkó Pál összeállította *Szlovenszkói magyar elbeszélők* már 24 szerző írását hozza. Szvatkó bevezető tanulmánya összefoglalja a háború utáni felvidéki magyar irodalom történetét. Röviden szól a Jugoszláviában szervezkedő kisebbségi magyar írók gyűjteményes kötetéről: *A mi irodalmunk almanachja*. A magyar novelláskötetek közül ír a Nyíró Józseféről (*Székeleyek*), a Walter Gyuláéről (*Kolozsvár kövei*) és a Nikodémusz Károlyéről (*Jó asszony volt a kománé*). Nikodémusz különben lelkésztársa, brassói esperes volt, a *Pásztortűz* állandó munkatársának számított. Megjegyzi, hogy írásai „egyes emberek élettörténetei, egy-egy család egy-egy eseménye a tárgy, s ezek mögött nem érezzük a kollektív háttérrel, a falut, várost társadalmi rétegződéseiben”.

Költéssel alig foglalkozik, tulajdonképpen csak Babits Mihály, Áprily Lajos és Reményik Sándor köteteit is-

merteti, s Reményik kapcsán Rilkeről is szól összesen öt írásban. Megírja Reményik és Rilke életrajzát is.

Az erdélyi tudományos és népszerűsítő irodalomra 26 ismertetésben hívja fel a figyelmet. Ezek jó része a református teológia tanáraitól származik. Ravasz László, Nagy Géza, Tavasz Sándor, Imre Lajos kötetei mellett igen terjedelmesen ismerteti Gál Kelemen kollégiumtörténetét és Ferencz József püspökről írt életrajzát. Idézi Makkai Sándor véleményét: „Gál Kelemen munkássága évtizedek óta túlnőtt kollégiumának és egyházának határain...” Az iskolatörténetet így jellemzi: „Tudományos akribia ölelkezik ebben a könyvben a szeretet hatalmas szorgalmával és a túlzások nélküli értékelő higgadság a tárgyszeret lelkes rajongásával”. Együtt ismerteti a Minerva-könyvtárban megjelent három füzetet, ezek szerzői Varga Béla, Bíró Vencel és Gál Kelemen. Mindhárman a „mai közszellemről” értekeznek. Az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalmát is figyelemmel követte. Demeter Béla összeállította módszertani füzetük kapcsán írja: „Az *Erdélyi Fiatalok* komoly törekvései, többek között éppen a falutanulmányozás terén, itt, Erdélyben nem csak szinte egyedülállóak, hanem másoknak készítő jelentőségűek”. Gyallay Pap Zsigmondnak a nép és az intelligencia kapcsolatát vizsgáló füzete azt bizonyítja, hogy van az ifúságnak egy komoly rétege, amely tudományos munkával szándékozik foglalkoz-

ni, megérti a társadalmi jelentéseket, s ez „új magyar reményeket ébreszt”.

Az egyházi kiadványok, különösen a gyűjteményes prédikációkötetek sohasem kerülnek el figyelmét. Több mint 20 esetben ismertette őket. Nagy részük református vonatkozású. Ravasz László és Vásárhelyi Boldizsár két-két, Vásárhelyi János négy kötetét, továbbá az evangélikus Biró László és Márk Mihály beszédgyűjteményeit vette górcső alá. Tudósított német kiadványokról is. Paul Althaus teológiai kötete 1935-ben Isten istenségéről szól, de a nagyon aktuális „zsidókérdéshez” is hozzászól. Egy másik, ugyancsak 1935-ben, Luzernben megjelent gyűjteményes kötet meg a zsidóüldözések ellen foglal állást.

Ünnepi alkalmak, kitüntetések, kerek évfordulók, elhalálozások kapcsán rövid pályarajzokat állított össze. A magyar művelődéstörténet nagyjai közül Erkel Ferencről írt 125. születési évfordulóján, őt tekintette az opera meghonosítójának tájainkon. Hozzászólt az Ady halála után kialakult vitához: kié is az öröksége? Rámutatott: Ady „az igazságot keresi, s mert az igazság a maga valójában, teljességében nincs egy pártnál, nem is lehet egy párté, de mindegyiknek van valami igaza, hol több, hol kevesebb: amilyen jóhiszeműen esküdött hol egyik, hol másik mellett, oly gyűlölettel vagy fájdalommal fordult el mindegyiktől”. Bartók Bélának az 1922 februárjában a színházban és a református teológián

tartott koncertjeit követően, s egy Kolozsvárra küldött levele kapcsán állapította meg: „Ő a legnagyobb ajándékot adta nekünk, amit csak adhatott: a szívet. Mi pedig játéka, művészete, mozdulatai, szerény, finom mosolya mögött nemcsak Erdély szépségét éreztük meg, hanem felénk áradt annak a nagy szívnek a melege, mely megértésre talált”. Gyalui Farkas 70. születésnapjára írt köszöntőjében „káprázatos befogadóképességére” mutatott rá: hivatása szerint könyvtáros, de kitűnő újságíró, szépíró, irodalomtörténész, emlékiró. Tavasz Sándort a református egyházkerület püspökhelyettes-főjegyzőjévé történt megválasztása kapcsán méltatta 1937-ben. A Böhm Károly és Ravasz László filozófiai iskolájából induló, német mesterek teológiáján nevelkedő tudós végül Barth-követő lett. Ugyanakkor „Transzilvánia életét, történelmét, hegyeit, vizeit, kisvárosait, falvait kevés ember igyekezett úgy megismerni a szolgálat egyetemes szempontja alatt, mint Tavasz Sándor”. Tavasz valósággal „hozzánőtt ehhez az álláshoz”. Varga Bélát 1938-ban unitárius püspöki székbe iktatása alkalmából köszöntötte. Ő is a Böhm-iskola tanítványa, német egyetemeken szerezte filozófiai-teológia nagy tudását: Rudolf Otto és Niebergall volt rá nagy hatással. „Varga Béla neve már be van írva a magyar művelődés aranykönyvébe, nemcsak mint nevelőé, hanem mint bölcséleti és neveléstani íróé is” – szögezi le. Magas egyházi méltóságában

az egyetemes magyarságot kell szolgálnia. Felekezete nagyjai közül elődje, Kirchknopf Gusztáv kolozsvári lelkész emlékét idézte fel: nagy terveinek kivitelezését a világháború megakadályozta. Elsőként ő vette kezébe a Romániába szakadt 39 lutheránus egyházközség szervezését, s valószínűleg ezek első szuperintendense lett volna – ha a román hatóságok ki nem utasítják 1923-ban.

Az egyetemes protestáns teológia nagyjai közül megemlékezett Luther Márton születésének 450. évfordulójáról 1933-ban. A legnagyobb református énekköltő, Paul Gerhardt pályáját halála 250. évfordulóján idézte fel 1926-ban. Pestalozzi halálának a 100. évfordulójára 1927-ben írt cikket. A kortársak közül Karl Barth-ról és szociális nézeteiről írt a *Kiáltó Szó* 1936-ban összeállított Barth-emlékszámba. Az 1934-ben a református teológia professzorai által összeállított *Niebergall erdélyi emlékfüzet* részére *A Nagy Készítő* címmel ír meleg hangú visszaemlékezést. A Marburgban töltött 1922/23-as tanév idején tapasztalhatta a professzor hihetetlen segítőkészségét, s megismerhette tanítási módszerét. Ő újította meg a gyakorlati teológiát.

A *Pásztortűz* 1922-es évfolyamában a hónapok neve alá írt hangulatos, lírai elmélkedéseket. Májusban a „zsendülő élet”-et ünnepli, szeptemberben a tanítás és nevelés gondjairól elmélkedik. Különösen érdekesek az

1934–1936 közötti évfolyamokban megjelent *Krónikái*. Egy-egy hónap fontosabb művelődési eseményeit foglalta össze rövid kommentárokkal. Egyaránt írt a határon innen és túl történekről: ilyen könyvek jelentek meg, kiket választott tagjává valamelyik társaság, kik kaptak kitüntetést. Néha koncertekről, távoli színelőadásokról, kiállításokról közölt beszámolót. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezte előadások, vándorgyűlések, az irodalmi körutak, híres magyar írók erdélyi látogatásai kapnak egy-egy bekezdést.

Felekezeti lapokba írt vallásos elmélkedéseket is, gyakran egy-egy bibliai igéből indult ki. Lehet, hogy prédikációjának lerövidített, tömörített szövegét teszi közzé.

A kötetbe felvett írásoknak még van egy vonatkozása: tájékoztatás a legzetesen felekezetét vagy az erdélyi szellemi életet érintő kérdésekről. Ezek szövege többnyire a budapesti *Keresztyén Igazság* hasábjain jelent meg. A Romániában működő két evangélikus-lutheránus egyházkerület történetének ő volt a legjobb ismerője. 1938-ban foglalta össze a reformáció óta működő nagyszabású székhelyű „Ágostai Hitvallású Evangélikus Országos Egyház” történetét, helyzetét a közhatalomváltozás előtt és után. Akkor 230 000, most az új területekkel 600 000 lélekszámú felekezetük. Érdekesnek találta viszonyulásukat a németországi ideológiai-politikai áramlatokhoz. A „Zsinatpresbiteri Ágostai

Hitvallású Evangélikus Egyház” azokból az egyházközségekből alakult, amelyek a magyarországi kerületektől leszakadva Romániába kerültek, de nem kívántak a szász püspökséghez csatlakozni. Ezek 1920–1921-ben kezdtek el szervezkedni, de csak hosszszas harc árán érték el 1926-ra, hogy önálló szuperintendenciaként egy szervezetbe tömörülhessenek. 1927 áprilisában választották meg első szuperintendensüket Frint Lajos személyében. Székhelye Arad. 1938-ban a három egyházmegyében 23 anyaegyházközségük volt. E cikknek a második részét kissé átfogalmazva a *Keleti Újságban* is közzéteszi. Korábban, 1935-ben már a *Kiáltó Szóban* is írt egy rövidebb összefoglalást a két lutheránus egyházkerületről. Túlzás volt mind a három írást felvenni a kötetbe.

Ugyancsak tájékoztató összefoglalást írt Járosi a *Keresztyén Igazság* számára *Erdélyiség és irodalom* címmel a transzilvanizmusról. Rámutatott, hogy ez már korábban is létezett, de a kiegyezést követően próbálták elfojtani. A hatalomváltozás óta újra feléledt. „Ennek az erdélyiségnek egyik kifejezése, a sajátos erdélyi életből kinövő, lombosodó, virágzó szép májusi fája az erdélyi irodalom.” Rámutatott a Balogh Endre, Reményik Sándor, Tamási Áron, Kós Károly műveiből kibontakozó erdélyiségre, sőt már a fiatalabb nemzedék is ennek építője. Az *Erdélyi levél* című írás az 1937-es vásárhelyi találkozóról tájékoztatta a folyóirat ol-

vasóit. Ismertette a megszervezés folyamatát, Tamási Áron szerepét, az elfogadott *Hitvallás* fő pontjait. Úgy véli, hogy a találkozó „történelmi jelentőségű azért, mert itt az erdélyi magyarság férfisorba jutott fiatalsága, amelyik már a mai körülmények között, tehát szinte kizárólagosan kisebbségi sorban nőtt fel, talált egymásra és határozta el egységes elveit”. Azt is üdvözli, hogy az ifjak határozata „nemzeti, demokratikus keresztyén” alapra helyezkedik. Azt persze, nem sejtette, hogy a határozatokból jóformán semmi sem valósul meg.

A Benkő Timea szerkesztette kötet kétféle jegyzeteket tartalmaz. A 270 lapalji jegyzet a bevezető írásokhoz kapcsolódókat is felöleli. Rendszerint a közölt cikkek eredeti címét és pontos lelőhelyét adja meg. Előfordulhatott, hogy az ismertetésnek esetleg külön címet adtak a szerkesztők. Az ismertett könyvnek néha közlik a kiadóját és a megjelenés helyét, évét, netán oldal-számát is. A legtöbbször legfeljebb az alapszövegben találunk utalást ezekre. Szerencsés lett volna minden kötetnél szögletes zárójelbe téve megadni a bibliográfiai adatokat. Ezek a ma már interneten elérhető könyvtári katalógusokból könnyen kiírhatók lettek volna. A kötetvégi jegyzetek a megszámozott írások sorszámához és lerövidített címéhez kapcsolódóan két hasámban adják a kiegészítő ismereteket, leg több-

ször az említett személyek életrajzi adatait, néha az idegen nyelvű címek, idézetek fordítását. Alig akad olyan cikk, amihez nem csatlakozik jegyzet, éppen ezért feltűnő, hogy a 129. és 149. írás közötti húsz íráshoz egyetlen jegyzet sem járul, valószínűleg ezek kitorlódtak.

A roppant nagy mennyiségű szöveg ma már könnyen átvehető a világhálón található lapgyűjteményekből. Azonban ezek az átmásolások nagyon figyelmes és értő korrektúrát igényelnek. A gép néha betűket átír, összevon, esetleg olyan neveket kreál, amelyet nem is lehet azonosítani. Ilyen „sajtóhibák” e kötetben is előfordulnak.

A kötet bővelkedik unitárius vonatkozásokban. A már említetteken kívül megtaláljuk benne Balázs Ferenc főművének (*Bejáróm a kerek világot*) az ismertetését, továbbá utalásokat olvashatunk Brassai Sámuelre, Kelemen Lajosra, Gyallay Domokosra, Bözödi Györgyre.

A könyv címe a Spinozától származó latin „sub specie æternitatis”, vagyis az örökkévalóság fényében/tükreben Járosi egyik kedvelt szófordulata. E kötet alapján is elmondhatjuk, hogy Járosinak a már nemzetközileg méltatott életpályája mellett irodalmi munkássága is értéket képvisel nemcsak felekezeti vagy erdélyi szempontból, hanem sub specie æternitatis.

Gaal György

ABSTRACTS

Attila L. Ádám: *Who Was Shishak, the Egyptian King in the Old Testament?*

This article summarizes some of the well-known archeological and historical evidence for testing new hypotheses that the tenth century BCE biblical Egyptian King Shishak is not identical to the historical Egyptian Pharaoh Shoshenq I (943–922 BC(?)).

The recent views of several scholars (e.g., David Rohl (1950–) and Peter James) is contrary to the conventional Egyptian chronology and Champollion's (1790–1832) 1828 findings. The historical accounts of Shishak in the Books of Kings and Chronicles of the Old Testament are compared to conflicting interpretations of the Shoshenq I hieroglyphics on the Bubastite Portal at the Karnak Temple of Amon-Re.

After the reconsideration of these controversial sources, together with a new chronological theory, derived mostly from genealogical sources, Shoshenq I may be a later Pharaoh. According to some scholars the Hebrew Bible reference to Shishak may be one of the Ramesses Pharaohs.

This newly proposed timetable shortens the timescale either of the Third Intermediate Period (TIP) or the Centuries of Darkness (CoD) period and might provide a better synchronicity between biblical and Egyptian chronology.

Keywords: Bubastite Portal, chronology, Egyptology, Hebrew Bible, Karnak (temple), Kings (biblical book); Champollion, Jean-François (1790–1832); James, Peter; Rohl, David (1950–); Shishak (biblical king); Shoshenq I (pharaoh)

Sándor Oláh: *Imre Gellérd's Everyday Fears under the Communist Dictatorship*

This article documents the changes Imre Gellérd's (1920–1980) mentality suffered under the pressure of Romanian Communist power. The terror provoked the different stages of fear: fear fed by the slander of fellow ministers,

feigning subjection to the power of the state, and the growing discrepancy between his inner reality and outer behaviour etc.

Eventually Gellérd could not escape his fate. He was imprisoned. On September 11th, 1959, Captain Ferenc Páll of Cluj Province's Department of State Security (Securitate) ordered his arrest. On the night of November 5th to 6th, after the Ministry for Home Affairs' authorization, he was arrested from his Siménfalva (Șimonești) parish. On November 14th, 1959, the criminal investigation began, with the pretext that between 1956–1958 Gellérd wrote nationalistic, biased sermons against state rule.

Keywords: arrest, criminal investigation, Department of State Security, Ministry for Home Affairs, Romanian Communist Government, Securitate, Siménfalva, Șimonești; Gellérd, Imre (1920–1980); Páll, Ferenc

STUDII

Attila L. Ádám	
Cine a fost faraonul Shoshenq din Vechiul Testament?	351
Sándor Oláh	
Experiența dictaturii 3. Temerile lui Imre Gellérd (1958–1959)	369

ATELIER

Aba Bartha-Pál	
Date privind istoriografia ediției <i>Cărții de rugăciune. Rugăciuni unitariene</i>	386
László Nagy (sursă)	
Scrisoarea istoricului Lajos Kelemen.	392

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

Kinga Réka Székely	
Să nu-mi fie rușine în fața Domnului	395
Căldicelul este vărsat de Domnul.	400
Lasă Luceafărul să răsară în inima ta.	404
Mesaj de advent în umbra nașterii.	409
István Ledán M.	
Consolări: consolare în timpul neputinței	413
Consolări: consolare în tristețe.	418
Consolări: consolare în sărăcie.	422
Consolări: consolare în eșec	427

Sándor Kovács	
„Nu mă voi depărta de tine și nu te voi părăsi.”	432
Am văzut steaua lui	438

RECENZII

Attila Restás: Gergely TÓTH, <i>Ștefan cel Sfânt, Sfânta Coroană, ctitorirea statului în istoriografia protestantă (secolele 16–18)</i> (Budapesta: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016), 236 pp.	443
---	-----

György Gaal: <i>Sub specie aeternitatis. Scrierile adunate ale lui Andor Járósi apărute în periodice</i> , ed. Timea BENKŐ (Cluj-Napoca: Româniilor Evanghelice-Lutherane Egyház, 2019), (Bibliotheca Augustana Transsylvanica 5.), 448 pp.	448
---	-----

Rezumate	458
--------------------	-----

Indexat de Religious and Theological Abstracts.

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Îngrijirea textelor/corectură: **Gabriella Dénes, Rodger Mattlage**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**

dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, dr. Lehel Molnár, dr. Elek Rezi

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Tipărit la Tipografia IDEA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

- Attila L. Ádám
Who was Shishak, the Egyptian King in the Old Testament? 351
- Sándor Oláh
Imre Gellérd's Everyday Fears under the Communist Dictatorship 369

WORKSHOP

- Aba Bartha-Pál
Prayer Book Facts. A Publishing History of *Unitarian Prayers* 386
- László Nagy (republisher)
Historian Lajos Kelemen's Letter 392

SERMONS

- Kinga Réka Székely
Unashamed Before God 395
The One who is neither Cold nor Warm will be Rejected by God 400
Let the Morning Star Rise in your Heart. 404
Advent Message 409
- István Ledán M.
Consolations: Consolation in Times of Helplessness 413
Consolations: Consolation in Sorrow 418
Consolations: Consolation in Poverty. 422
Consolations: Consolation in Failure 427

Sándor Kovács	
„I will not take away my help from you or give you up.”	432
I have seen His Star	438

BOOK REVIEWS

Attila Restás: Gergely TÓTH, <i>Saint Stephen, the Holy Crown, the Establishment of the State in Protestant Historiography (16–18th Century)</i> (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016), 236 pp.	443
--	-----

György Gaal: <i>Sub specie aeternitatis. Collected Writings of Andor Járosi</i> , ed. Timea BENKŐ (Cluj-Napoca: Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2019), (Bibliotheca Augustana Transsylvanica 5.), 448 pp.	448
---	-----

Abstracts	458
-----------	-----

Indexed by Religious and Theological Abstracts.

Year of Foundation: 1861. Publisher: The Transylvanian Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Copyreader: **Gabriella Dénes, Rodger Matlage**

Layout: **Péter Virág**

Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, dr. Lehel Molnár, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Printed by the IDEA Printing House. ISSN 1222-8370.

